

JLECON

JOURNAL OF LIFE ECONOMICS

International Peer-
Reviewed and Open
Access Electronic Journal

Uluslararası Hakemli ve
Açık Erişimli Elektronik
Dergi

E-ISSN : 2148-4139

DOI : 10.15637/jlecon

HOLISTENCE
publications

<https://journals.gen.tr/jlecon>

ISSUE

2

VOLUME/CİLT: 11
YEAR/YIL: 2024

E-ISSN: 2148-4139
DOI: 10.15637/jlecon

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume/Cilt: 11

Issue/Sayı: 2

Year/Yıl: 2024

Web: <https://journals.gen.tr/jlecon>

E-mail: jlecon1@gmail.com

Address: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi,
Teknopark, No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE

ABSTRACTING & INDEXING DİZİN & İNDEKS

International Bibliography of the Social Sciences
(IBSS)

ProQuest (ABI/INFORM Collection)

CEEOL (Central and Eastern European Online
Library)

Ideas/Repec

EconPapers

The Open Ukrainian Citation Index (OUCI)

Index Copernicus

CAB Abstracts

OAJI (Open Academic Journals Index)

The International Innovative Journal Impact Factor

International Institute of Organized Research
(I2OR)

Google Scholar

Crossref

EBSCO

EconBiz

J-Gate

Euroasian Scientific Journal Index (ESJI)

MIAR : Information Matrix for the Analysis of
Journals (ICDS 2021= 5.8)

Index of Turkish Education

Bielefeld Academic Search Engine: BASE

Genamics Journal Seek

Arastirmax

Advanced Science Index

Scientific Indexing Services (SIS)

The Directory of Research Journal Indexing (DRJI)

The Cite Factor

Open Access Library

The International Services For Impact Factor and
Indexing (ISIFI)

WorldWideScience

Cosmos Impact Factor

Jour Informatics

Index Islamicus

Scimatic

Scienceopen

CNKI SCHOLAR

DIMENSIONS

Acarindex

ResearchGate

Naver Academic

JournalTOCs

EuroPub

SafetyLit

WorldCat

SOBIAD

Ingenta

IPIndexing

ScienceGate

Scilit

Idealonline

Georgian International Academy of Sciences (GIAS)

ResearchBib

Xjournals

ABOUT THE JOURNAL

Journal of Life Economics

(E-ISSN: 2148-4139) is an international peer-reviewed and periodical journal. It has been published since 2014. It aims to create a forum where the economic fundamentals of life are discussed. In this perspective, it brings together the views and studies of academics, researchers and professionals who shape their work on the basis of economy. High quality theoretical and applied articles are published. Journal of Life Economics includes studies in fields such as Economics, Business and Marketing, Finance, Accounting, Banking, Econometrics, Labor Economics and so on.

The articles in the Journal is published in 4 times a year; WINTER (January), SPRING (April), SUMMER (July) and AUTUMN (October).

Journal of Life Economics is open access electronic journal. Each paper published in the Journal is assigned a DOI® number, which appears beneath the author's affiliation in the published paper. The authors are required to pay the publication fee to the related account in order for the articles to be published in the journal

The journal is abstracted/indexed in Index Copernicus, CEEOL, Google Scholar, Ulrichsweb, EBSCOHost, SOBIAD, DOAJ and so on.

Papers are wellcomed both in English and Turkish.

Send your manuscript to the editor at <https://journals.gen.tr/jlecon/user/register/>

For any additional information, please contact with the editors at jlecon1@gmail.com

Owner

HOLISTENCE PUBLICATIONS

Contact

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE
Tel: +90 530 638 7017
WEB : <https://journals.gen.tr/jlecon/>
E-mail : journals@holistence.com
GSM 2: +90 530 638 7017 / WhatsApp

DERGİ HAKKINDA

Journal of Life Economics

(E-ISSN: 2148-4139), 2014'de yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli ve süreli bir dergidir. Dergi, yaşamın ekonomik temellerinin tartışıldığı bir forum oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, ekonomi temelinde çalışmalarını şekillendiren akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüş ve çalışmalarını bir araya getirmektedir. Yüksek kalitede teorik ve uygulamalı makalelere yer verilmektedir. Journal of Life Economics, Ekonomi, İşletme ve Pazarlama, Finans, Muhasebe, Bankacılık, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi gibi alanlarda yapılmış çalışmaları yayınlamaktadır.

Dergi; KIŞ (Ocak), BAHAR (Nisan), YAZ (Temmuz) ve GÜZ (Ekim) dönemleri olmak üzere yılda 4 sayı olarak yayımlanmaktadır.

Journal of Life Economics, açık erişimli elektronik bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm makalelere DOI numarası atanmaktadır. Dergi, başta Index Copernicus, CEEOL, EBSCOHost, Google Scholar, Ulrichsweb, DOAJ olmak üzere çeşitli uluslararası indeks tarafından taranmakta olup birçok indeks tarafından da değerlendirilmeye alınmıştır.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Yazılar, Makale Takip Sistemi üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Makalelerinizi, <https://journals.gen.tr/jlecon/user/register/> adresinden online olarak yükleyebilirsiniz.

Ayrıntılı bilgi için: jlecon1@gmail.com adresine mail atabilirsiniz.

Sahibi

HOLISTENCE PUBLICATIONS

İletişim Bilgileri

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE
Tel: +90 530 638 7017
WEB : <https://journals.gen.tr/jlecon/>
E-mail: journals@holistence.com
GSM 2: +90 530 638 7017 / WhatsApp

EDITORS/EDİTÖRLER

EDITORS IN CHIEF/BAŞ EDİTÖRLER

Özge UYSAL ŞAHİN

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale
Faculty of Applied Sciences, Department of Health
Management, Çanakkale, TÜRKİYE,
e-mail: ozge@comu.edu.tr

CO-EDITORS/YARDIMCI EDİTÖRLER

Elda DOLLİJA

PhD., University College "Beder", Faculty of Technology
and Business, Department of Economics and Business,
ALBANIA, e-mail: edollija@beder.edu.al

SECTION EDITORS/ALAN EDİTÖRLERİ

Finance, Accounting and Banking

Halis KALMIŞ

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga
Vocational High School, Department of Accounting and
Taxation, Çanakkale, TÜRKİYE,
e-mail: hkalmis@comu.edu.tr

Economic Development And International Economy

Mehmet ŞİŞMAN

Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Economics,
Department of Economics, İstanbul, TÜRKİYE,
e-mail: msisman@marmara.edu.tr

Economic Policy

İrfan KALAYCI

Prof. Dr., İnönü University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Economics,
Malatya, TÜRKİYE, e-mail: irfan.kalayci@inonu.edu.tr

Economic Theory

Zahide AYYILDIZ ONARAN

Assoc. Prof. Dr., İstanbul University, Faculty of
Economics, Department of Economics, İstanbul,
TÜRKİYE, e-mail: zayyildiz@istanbul.edu.tr

Economic History

Burcu KILINÇ SAVRUL

Assoc. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University,
Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics, Çanakkale, TÜRKİYE,
e-mail: kilinburcu@hotmail.com

Labor Economics

Gürol ÖZCÜRE

Prof. Dr., Ordu University, Unye Faculty of Economics
and Administrative Sciences, Department of Labour
Economics and Industrial Relations, Ordu, TÜRKİYE,
e-mail: gozcure@odu.edu.tr

LANGUAGE EDITOR(S) / DİL EDİTÖRLERİ

Melis MÜLAZIMOĞLU

Assist. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Literature,
Department Of American Culture and Literature, Izmir,
TÜRKİYE, e-mail: meliserkal@yahoo.com

Yonca DENİZARSLANI

Assist. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Letters,
Department of American Culture and Literature, Izmir,
TÜRKİYE, e-mail: yonca.denizarslani@ege.edu.tr

Nesrin YAVAŞ

Assist. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Letters,
Department of American Culture And Literature, Izmir,
TÜRKİYE, e-mail: nesrinyavas@yahoo.com

TECHNICAL EDITOR/ TEKNİK EDİTÖR

Cumali YAŞAR

Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Education
Faculty, Department of Computer and Instructional
Technology Education, Çanakkale, TÜRKİYE,

MANAGING EDITOR/SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Laura AGOLLI

Oakland University Masters in Public Administration
with specialization in Healthcare Administration, USA,
e-mail: lagolli@oakland.edu

DESIGNER/DİZGİ VE TASARIM

İlknur HERSEK SARI

Holistence Academy, TÜRKİYE
e-mail: dizgi.holistence@gmail.com

EDITORIAL BOARD/EDİTORYAL KURUL

Prof. Dr. Ahmet KESİK,

Istanbul Gedik University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Public Finance, TÜRKİYE.

e-mail: ahmetkesik@gedik.edu.tr

Prof. Dr. Ali AKDEMİR,

Arel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration, TÜRKİYE, e-mail: aliakdemir@arel.edu.tr

Prof. Dr. Amer Al ROUBAIE,

Ahlia University, College of Business and Finance, Accounting & Economics Department, BAHREYN,

e-mail: aalroubaie@ahlia.edu.bh

Prof. Dr. Igor PUSTYLNICK,

Conestoga College, Department of IT and Accounting, CANADA, e-mail: i.pustylnick@swissmc.ch

Prof. Dr. Malgorzata Magdalena HYBKA,

Poznan University of Economics and Business, Department of Public Finance, Faculty of Economics, POLAND,

e-mail: malgorzata.hybka@ue.poznan.pl

Prof. Dr. Mine KARATAŞ ÖZKAN,

University of Southampton, Southampton Business School, UK, e-mail: M.Karatas-Ozkan@soton.ac.uk

Prof. Dr. Sergii BURLUTSKI,

Academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine, Department of Enterprise Economy, Donbass State Engineering Academy, UKRAINE,

e-mail: magistrdr@gmail.com

Prof. Dr. Panagiotis KYRIAZOPOULOS,

Graduate Technological Education Institute of Piraeus, Department of Business and Administration, (Emeritus Professor), GREECE, e-mail: pkyriaz@teipir.gr

Prof. Dr. Slobodan CEROVIC,

Singidunum University, Faculty of Tourism and Hospitality, Department of Tourism and Hospitality Management, SERBIA, e-mail: scerovic@singidunum.ac.rs

Assoc. Prof. Dr Amran AWANG,

Univesiti Teknologi Mara, Faculty of Business Management, MALAYSIA, e-mail: amranawang@yahoo.com

Assoc. Prof. Dr Elizabeta MITREVA,

Goce Delcev Üniversitesi, Turizm ve İşletme Lojistiği Fakültesi, MAKEDONYA

Assoc. Prof. Dr. Larissa BATRANCEA,

Babes-Bolyai University Cluj-Napoca, Faculty of Business, ROMANIA, e-mail: larissabatrancea@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Faruk BALLI,

Massey University, School of Economics and Finance, NEW ZELLAND, e-mail: f.balli@massey.ac.nz

Assoc. Prof. Dr Goran ILIK,

University of St. Clement of Ohrid, Law Faculty, Bitola, MACEDONIA, e-mail: ilic_rm@yahoo.com

Assoc. Prof. Dr. Himanshu AGARWAL,

DN College, Faculty of Commerce & Business Administration, INDIA, e-mail: dr_hagarwal@yahoo.com

Assoc. Prof. Dr. Olena YERMOSHKINA,

The National Mining University, Department of Economic Analysis and Finance, UKRAINE, e-mail: eev@ua.fm

Dr. Elizabeth STINCELLI,

University of Phoenix, School of Advanced Studies, Department of Business Management, USA, e-mail: lstincelli@msn.com

Dr. Jolita DUDAITE,

Mykolas Romeris University, Institute of Educational Sciences and Social Work, LITHUANIA, e-mail: jolitad@mruni.eu

Dr. Jollie ALSON,

University of Perpetual Help System Dalta, Collage of Business Administration and Accountancy, PHILIPPINES, e-mail: jnalseduc@yahoo.com.ph

Dr. Renalde HUYSAMEN,

University of Free State, Business School, Organisational Behaviour Department, SOUTH AFRICAN REPUBLIC, e-mail: huysamenca@ufs.ac.za

REFEREES IN THIS ISSUE/BU SAYININ HAKEMLERİ

Mehmet Şahin,

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye

Yakup Karabacak,

Prof. Dr., Akdeniz University, Türkiye

Şenol Çelik,

Assoc. Prof. Dr., Bingöl University, Türkiye

Nilay Köleođlu,

Assoc. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye

Zeynep Ağdemir,

Assoc. Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran University, Türkiye

Serpil Bardakçı Tosun,

Assist. Prof. Dr., Alanya Alaeddin Keykubat University, Türkiye

“This page is left blank for typesetting”

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Modeling challenges to implement HR analytics in IT sector using ISM

49

Aiman Zubair & Aylin Erdoğan

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

2008 Ekonomik krizi ve pandemi krizi çerçevesinde kamu maliyesinin önemi

61

The importance of public finance in the framework of the 2008 economic crisis and the pandemic crisis

Beste Baki & Hilmiye Yasemin Özügurlu

INVITED ARTICLE / DAVETLİ MAKALESİ

Gezegensel sınırlar eşiğinde sağlık işletmelerinde performans ölçüm ve raporlamasına yönelik vizyon arayışları: (balanced score card / entegre raporlama)

85

Healthcare enterprises on the verge of planetary boundaries vision quests for performance measurement and reporting: (balanced score card / integrated reporting))

Orhan Elmacı

"This page is left blank for typesetting"

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

Modeling challenges to implement HR analytics in IT sector using ISM

Aiman Zubair¹

Aylin Erdoğan²

¹Miss, Istanbul Arel University, Türkiye, e-mail: aiman.zubair23@gmail.com

²Assoc. Prof. Dr., Istanbul Arel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Finance and Banking, Türkiye, e-mail: aylinerdogdu@arel.edu.tr

Abstract

This research paper delves into the intricate landscape of modeling challenges that hinder the integration of Human Resources (HR) analytics within the Information Technology (IT) sector. Employing a qualitative research methodology, the study conducts structured interviews to unravel the nuanced layers of impediments faced by organizations aspiring to harness the power of HR analytics. The research primarily employs Interpretive Structural Modeling (ISM) to map the interdependencies among these challenges, offering a comprehensive understanding of their hierarchical nature.

The findings of this study contribute significantly to the existing body of knowledge by identifying key challenges ranging from data privacy concerns to the integration of analytics into HR decision-making processes. By illuminating the intricacies of these challenges, the research aims to guide the creation of strategic frameworks capable of overcoming them. Ultimately, this study seeks to pave the way for the effective implementation of HR analytics in the IT sector, fostering a culture where data-driven insights drive organizational decisions and enhance workforce management. Keywords: HR Analytics, Challenges of Implementing HR analytics, HR in IT sector, ISM technique.

Keywords: Human Resources Management, Information Technology, Interpretive Structural Modeling

JEL codes: O15

Citation/Atf: ZUBAIR, A. & ERDOĞDU, A. (2024). Modeling challenges to implement HR analytics in IT sector using ISM. *Journal of Life Economics*. 11(2): 49-60, DOI: 10.15637/jlecon.2407

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Aiman Zubair
E-mail: aiman.zubair23@gmail.com

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

1. INTRODUCTION

The pivotal role of human resources as a cornerstone for organizational competitiveness is widely acknowledged. The integration of HR analytics, coupled with its alignment with other organizational functions, holds the potential to enhance overall organizational performance by fostering increased employee productivity. The application of analytics in workforce planning offers a proactive solution to address the evolving demands of the business environment. In the contemporary landscape, HR transcends its traditional role of strategy execution to actively contributing insights for the formulation of strategic initiatives. Consequently, to establish robust HR practices that can withstand the rigors of a competitive environment, the adoption of HR analytics emerges as a guiding force and a potential savior.

Nevertheless, organizations grapple with an ongoing dilemma regarding the adoption of HR analytics technology to address pressing issues faced by HR managers, such as high turnover rates, low absenteeism, workforce forecasting, talent acquisition, and skill gaps. Extensive research underscores the pivotal role of HR analytics in capturing and analyzing data, providing meaningful information for HR managers to formulate accurate solutions to human-centric organizational challenges. Despite the transformative potential of analytics in the HR domain, its value remains undervalued and underutilized.

The efficacy of HR practices presents a formidable challenge, necessitating a meticulous evaluation of their impact on employee performance and organizational outcomes. This evaluation demands careful planning and consideration of various factors, further complicated by the intricate nature of human behavior, adding an additional layer of difficulty in deciphering the relationships between HR practices and their outcomes. Hence, a comprehensive and systematic approach is imperative for HR evaluation to ensure accurate analysis and informed decision making.

In the contemporary corporate landscape,

where information reigns supreme, and critical decisions are increasingly guided by empirical insights, Human Resources (HR) Analytics has emerged as a vital discipline. Organizations leverage data analytics to optimize workforce management, aligning talent strategies with overarching business objectives. However, this intricate interplay between human resources and data-driven strategies is not devoid of complexities and challenges.

This paper endeavors to meticulously identify barriers to the implementation of HR analytics and provides elucidations to effectively address these challenges.

2. LITERATURE REVIEW

With the progression of technologies and evolving organizational practices, there has been a discernible shift in the management of HR data (Tomar and Gaur, 2020). The heightened significance of HR analytics has captured the attention of HR practitioners, aiming to formulate enhanced HR strategies and practices (Faletta and Combs, 2021). Marler and Boudreau (2017) conducted an evidence-based review employing an integrative synthesis approach, positing that HR analytics transcends conventional HR metrics. Instead, it employs a sophisticated analytical toolset to inform HR strategy and evidence-based decision-making. HR analytics, delineated as the systematic process for collecting and analyzing data pertaining to human resources, necessitates investment in training managers proficient in HR analytics. This investment is crucial for expeditious and well-informed decision-making regarding human resources, involving the acquisition of skills in data analysis and interpretation through mathematical techniques.

Prominent organizations are engaging in a diverse array of HR research and analytics practices that surpass rudimentary metrics, scorecards, and Software as a Service (SaaS)-based human capital technology platforms (Faletta and Combs, 2021). Angrave et al. (2016) contend that HR analytics should facilitate active research and experimentation to discern the root causes of individual and organizational

performance, along with other critical outcomes.

The application of HR analytics ensures a transformative approach to enhancing employee efficiency, engagement, and overall organizational performance. By scrutinizing intricate patterns within workforce data,

companies can unveil concealed relationships, identify potential inefficiencies, and refine talent acquisition and retention strategies. This analytical capability enhances the anticipation of future workforce trends, facilitating succession planning, and enabling proactive measures to mitigate potential human resource gaps.

Table 1. Barriers in implementing HR analytics

Barrier code	Barrier Name	Explanation	References
B1	Lack of Analytic Skills in the Workforce	The workforce may try to be fair and well-intended to understand the relevance of analytical skills in recent times. The organization must assist its employees in developing and procuring skills related to HR analytics.	Kakkar and Kaushik, 2019
B2	Lack of Access to Real Time Workforce Analytics	The organization should aim at identifying the short term and long-term HR goals based on reactive and proactive goals of the business.	Kakkar and Kaushik, 2019
B3	Lack of HR Alignment with Business Strategy	HR analytics play a central role in strategy formulation and insights are used to align decision with execution.	Kakkar and Kaushik, 2019
B4	Multiple Database with Little to no Integration	The integration of different information sets from different HR frameworks, such as finance, execution assessments, and worker overviews, presents a specialized challenge. Guaranteeing consistent information harmonization whereas regarding information protection directions requires fastidious consideration of detail	Kakkar and Kaushik, 2019
B5	Little or no Integration of HR Systems with Other Enterprise Systems	The HR analytics system in many organizations is usually restricted to a handful of projects	Kakkar and Kaushik, 2019
B6	Outdated or Inadequate Analytics Tools and Technology	Errors, irregularities, or inclinations in information sources can lead to skewed experiences, eventually obstructing viable decision-making.	Kakkar and Kaushik, 2019
B7	Analytics not a Priority for the Organization	Decisions based on insightful HR analytics enable a higher predictive and fact-based workforce choice to establish a comprehensive business strategy. An ongoing and proactive HR analytics cycle can resolve most pressing organizational problems.	Kakkar and Kaushik, 2019
B8	Lack of Budget for HR Measurement	Understanding the HR priorities including the stakeholder's requirement in order to remove outdated practices and modifying new practices to provide solutions requires research and investment.	Kakkar and Kaushik, 2019
B9	Lack of Data about Individual Employee Performance	HR experts and investigators must collaborate closely to bridge this information hole and guarantee that data-driven experiences adjust with the nuanced requests of human asset administration.	
B10	Concerns with the Organization Structure	Organizations must hook with guaranteeing straightforwardness, picking up worker assent, and following information security controls, all while harvesting the benefits of strong HR Analytics hones	Kakkar and Kaushik, 2019

However, amidst these promises, HR analytics specialists face a substantial set of challenges.

Study attempts to develop TISM of ten barriers identified from the literature in implementing HR analytics. The relevant literature in the context is provided in subsequent table:

3. THE STUDY

In order to achieve the objectives of this study, ISM (interpretive structural modeling), which has been used. This research utilizes Interpretive Structural Modeling (ISM) to identify and analyze the complex relationships between various factors promoting sustainable agriculture practices. As noted by Warfield (1974) and Sushil (2012), ISM helps elucidate the “what,” “why,” and “how” of such associations. Building on existing literature and expert opinion, a novel conceptual model is developed following the established ISM framework (Rajan, Dhir, & Sushil, 2020a).

3.1. Steps of ISM Analysis:

Step 1- Identification and Definition of Factors: A comprehensive review of relevant literature is conducted to identify and define key factors that influence the growth of sustainable agriculture practices.

Step 2- Defining Contextual Relationships between the factors: Contextual relationships are established between identified factors using statements like “Factor A influences/enhances Factor B.”

Step 3- Interpretation of Relationships identified in the preceding steps: In-depth analysis of the established relationships, coupled with further literature review, helps refine and strengthen the understanding of the complex interactions between factors.

Step 4- Pairwise Comparisons: To construct a “knowledge-base,” all factors are compared pairwise. The presence of a relationship is denoted by “Yes (Y),” while its absence is marked as “No (N).”

Step 5- Reachability Matrix: The “Y” and “N” values from the previous step are transformed

into “1” and “0” respectively, forming the initial reachability matrix.

Step 6- Partitioning into Hierarchical Levels: Following the traditional ISM approach, factors are partitioned into hierarchical levels based on their driving and dependence powers. This process is iterated until all factors are assigned their respective levels.

Step 7- Digraph Representation: A digraph is constructed to visualize the relationships between factors. Direct links are represented by arrows, while factors are positioned according to their hierarchical levels.

Step 8- Interpretive Structural Model: The final ISM model is developed by integrating the digraph with the final reachability matrix, providing a comprehensive understanding of the interconnectedness and influence between the identified factors.

3.2. Population and Sample Size

The population of this study consists of HR working individuals ranging from ages 23-30 having some experience in the HR field. The sample of this study comprises 15 participants male and female.

The sample size was chosen to be 15 participants based on considerations which include time resource limitation.

Table 2. Participants Demographics

Gender	Frequency	Percentage
Male	7	53.3%
Female	8	46.7%

3.3. Data Collection Instrument

For this study, questionnaire and semi-structured interviews with HR professionals who had prior experience implementing HR analytics, data was gathered using an ISM template. The methodology adopted will develop a hierarchical model depicting challenges faced by HR practitioners. Quantitative questions were also included in the interviews to get some in depth and precise information. However, the most part of the study was qualitative.

3.4. Originality

This study’s originality lies in its application of Interpretive Structural Modeling (ISM) to develop a novel and comprehensive framework elucidating the complex interplay between various factors influencing the implementation of HR analytics, specifically focusing on the challenges faced by HR practitioners in the Indian context. This research offers unique empirical evidence, illuminating the intricate relationships and dynamics within the HR analytics implementation landscape in India. By critically analyzing the identified barriers, this study paves the way for the development of more effective strategies to overcome them, ultimately rendering HR analytics a readily usable tool within organizations. Through effective management of these barriers, organizations can unlock the full potential of HR analytics and harness its power to drive informed decision-making and elevate talent management practices.

3.5. Limitations

Due to limited time and resources this study has some limitations such as small sample size, limited geographical scope which constricts the generalizability of the research. The qualitative nature of this research inherently invites researcher bias and subjectivity into the process.

4. FINDINGS

This paper presents a comprehensive conceptual review of HR analytics, followed by the application of Interpretive Structural Modeling (ISM), a qualitative method, to develop a hierarchical model that visualizes the interconnectedness and relative importance of various challenges hindering HR analytics implementation. The resulting model offers valuable insights to HR practitioners by illuminating the complex relationships and dynamics within the HR analytics landscape. These insights can inform the development of more effective strategies to overcome these challenges and ultimately unlock the full potential of HR analytics within organizations.

Initial reachability matrix was made after collecting the responses from HR professionals.

Table 3. The Initial Reachability Matrix

Element	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7	B8	B9	B10
B1	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	N	N	N
B2	N	Y	Y	N	Y	N	N	N	Y	N
B3	Y	Y	Y	Y	Y	Y	N	Y	Y	N
B4	N	N	Y	Y	Y	N	N	N	Y	Y
B5	Y	Y	Y	N	Y	Y	N	Y	Y	N
B6	Y	Y	N	Y	Y	Y	N	N	Y	N
B7	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	N
B8	Y	Y	Y	N	Y	Y	N	Y	Y	N
B9	N	Y	Y	N	N	N	N	N	Y	Y
B10	N	N	N	Y	N	Y	N	Y	Y	Y

After developing initial reachability matrix, final reachability matrix was formed.

Table 4. Final Reachability Matrix

Element	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Driving power	Rank as per driving power
1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	7	3
2	0	1	1	0	1	0	0	0	1	0	4	6
3	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	8	2
4	0	0	1	1	1	0	0	0	1	1	5	5
5	1	1	0	0	1	1	0	1	1	0	6	4
6	1	1	1	1	1	1	0	0	1	0	7	2
7	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	9	1
8	1	1	1	0	1	1	0	1	1	0	7	3
9	0	1	1	0	0	0	0	0	1	1	4	6
10	0	0	0	1	0	1	0	1	1	1	5	5
Dependence	6	8	8	6	8	7	2	5	9	3		
Rank as per dependence	4	2	2	4	2	3	6	5	1			

Table 5. Partitioning Of Hierarchical Levels

Elements	R. set	A. set	Int. set	Level
(A): Iteration				
B1	1,2,3,4,5,6,7	1,3,5,6,7,8	1,3,5,6,7	
B2	2,3,5,9	1,2,3,5,6,7,8,9	2,3,5,9	I
B3	1,2,3,4,5,6,8,9	1,2,3,4,5,7,8	1,2,3,4,5,8,9	
B4	3,4,5,9,10	1,3,4,6,7,10	3,4,10	
B5	1,2,3,5,6,8,9	1,2,3,4,5,6,7,8	1,3,5,8,6	
B6	1,2,4,5,6,9	1,3,5,6,7,8,10	1,6,5	
B7	1,2,3,4,5,6,7,8,9	1,7	1,7	
B8	1,2,3,5,6,8,9	3,5,7,8,10	3,5,8	
B9	2,3,9,10	2,3,4,5,6,7,8,9,10	2,3,9,10	I
B10	6,5,9,10,4	4,9,10	4,9,10	
(B): Iteration 2				
B1	1,3,4,5,6,7	1,3,5,6,7,8	1,3,5,6,7	
B3	1,3,4,5,6,8	1,3,4,5,7,8	1,3,4,5,8	
B4	3,4,5,10	1,3,4,6,7,10	3,4,10	
B5	1,3,5,6,8	1,3,4,5,6,7,8	1,3,5,6,8	II
B6	1,4,5,6	1,3,5,6,7,8,10	1,5,6	
B7	1,3,4,5,6,7,8	1,7	1,7	
B8	1,3,5,6,8	3,5,7,8,10	3,5,8	
B10	6,5,10,4	4,10	4,10	
(C) : Iteration 3				
B1	1,3,4,6,7	1,3,6,7,8	1,3,6,7	
B3	1,3,4,6,8	1,3,4,7,8	1,3,4,8	
B4	3,4,10	1,3,4,6,7,10	3,4,10	III
B6	1,4,6	1,3,6,7,8,10	3,4,10	
B7	1,3,4,6,7,8	1,7	1,7	
B8	1,3,6,8	3,7,8,10	3,8	
B10	6,10,4	4,10	6,10	
(D) : Iteration 4				
B1	1,3,6,7	1,3,6,7,8	1,3,6,7	IV
B3	1,3,6,8	1,3,7,8	1,3,8	
B6	1,6	1,3,6	1,3,6,7,8,10	
B7	1,3,6,7,8	1,7	1,7	
B8	1,3,6,8	3,7,8,10	3,8	
B10	6,10	10	10	
(E) : Iteration 5				
B3	3,8	3,7,8	3,8	V
B7	3,7,8	7	7	
B8	3,8	3,7,8,10	3,8	
B10	10	10	10	V
(F) : Iteration6				
B7	7	7	7	IV

*R. set: Reachability set *A. set : Antecedent set *I. set : Intersection set

Table 6. Hierarchical Levels

S.no	Barrier code	Barrier Name	Level in ISM
1	B2	Lack of Access to Real Time Workforce Analytics	I
2	B9	Lack of data about Individual Employee Performance	I
3	B5	Little to no Integration of HR systems to other Systems	II
4	B4	Multiple databases with Little to no Integration	III
5	B1	Lack of Analytic Skills in the Workforce	IV
6	B6	Outdated or Inadequate Analytic Tools and technology	IV
7	B3	Lack of HR alignment with Business Strategy	V
8	B8	Lack of Budget for HR Measurement	V
9	B10	Concerns with the Organization Structure	V
10	B7	Budget not a Priority for the Organization	VI

According to Srivastava and Sushil (2013), the final reachability matrix is then used to form reachability set and antecedent set.

The next step is to develop the level partitioning using the final reachability matrix. The intersection set consists of the common elements from both the sets. Variables which have common elements in the intersection as well as antecedent set are placed at the first level and are removed from the iteration. Then the next level is found out the same way and the researcher keeps repeating the process till group levels are allotted to all the variables. The partitioning of variables into different levels helps in deciding the hierarchy of the diagraph.

The various hierarchical levels according to which the diagraph and ISM model is to be constructed are as follows

The diagraph is constructed on the basis of the hierarchical levels partitioned in the above table. It shows the relationships between the various factors.

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

Path B7-B3-B1-B4-B5-B2

The corporation should prioritize analytics because a lack of them may make it harder to integrate HR with business strategy. Ensuring that data is accurately transformed into relevant information is crucial for making data-driven decisions and optimizing the capabilities of their workforce. Managers and HR specialists benefit greatly from analytical skills since they enable them to collect, analyze, and make sense of pertinent personnel data in order to make well informed decisions. If this isn't done, it can affect how other databases are integrated into the HR system. In the absence of these functionalities, hiring, performance reviews, promotions, and other critical workforce management choices could be based on arbitrary or insufficient data by HR specialists and managers. These individuals can evaluate data, spot trends and patterns, create scenarios, and forecast future results thanks to their analytical skills. Better workforce planning, more efficient decision-making and greater talent alignment with corporate goals

can all result from this.

Path B10-B8-B6-B4-B5-B9

Businesses with complex or troublesome organizational structures will allocate insufficient funds for HR functions, which will undoubtedly result in lower investments in tools and technology and challenges that could occur when integrating HR analytics with other organizational tasks. The company's study of its human resources data will lead to greater business outcomes and decision-making. Improper utilization of personal performance information might provide challenges to improving decision-making regarding individuals.

6. MANAGERIAL IMPLICATIONS

Data analysis is introduced in order for the HR department to take action in order to address these issues. The aforementioned obstacles may make it challenging to analyze HR data and get useful information from it. Supervisors have to make sure staff members have the knowledge and resources necessary to analyze data and come to wise judgments. An organization with good organizational structure can apply HR analytics in a methodical and deliberate way. Adequate investment in technology is necessary to guarantee that the data is dependable, easily available, and prepared for analysis and decision making. Organizations can increase efficiency and effectiveness by better understanding their operations, spotting trends, and making well informed decisions through data collection and organizing.

7. CONCLUSIONS

But there's still another leap: deciphering the complex analytics yield. While knowledge based on data can be immensely valuable, understanding intricate quantifiable models and translating them into meaningful HR practices calls for a unique skill set. Moral reflections also endure a great deal. A growing moral dilemma is posed by the delicate balance between protecting individual protection and providing representative data for better decision-making. Employing HR analytics that are easily understood by all is necessary for a firm. This

entails speaking simply and clearly, staying away from jargon and technical phrases, and, when needed, providing illustrations or graphs. HR specialists should also be able to communicate the data and its significance to others so that everyone is aware of the ramifications and is able to make decisions based on the information supplied.

The various obstacles that firms confront in the field of HR Analytics have been extensively researched for this article. Investigating these issues becomes important as companies try to harness data's potential for improving human resource systems. Organizations can get over these obstacles with creative thinking and a sophisticated grasp of information analytics, opening the door to a wasted moment of efficient personnel management and cost-effective organizational growth.

REFERENCES

- ANGRAVE, D., CHARLWOOD, A., KIRKPATRICK, I., LAWRENCE, M. AND STUART, M. (2016), HR and analytics: why HR is set to fail the big data challenge, *Human Resource Management Journal*, Vol. 26, pp. 1-11.
- FALLETTA, S. V., & COMBS, W. L. (2021). The HR analytics cycle: a seven-step process for building evidence-based and ethical HR analytics capabilities. *Journal of Work-Applied Management*, 13(1), 51-68.
- KAKKAR, H & KAUSHIK, S, (2019), Barriers in Implementing HR Analytics – A Study of IT/ ITES Companies in India, *International Journal of Economic Research*, Vol 16, No. 1
- MARLER, J.H. & BOUDREAU, J.W., (2017), An evidence-based review of HR analytics, *The International Journal of Human Resource Management*, 28(1) 3-26.
- TOMAR, S., & GAUR, M. (2020). HR analytics in Business: Role, Opportunities, and Challenges of Using It. *Journal of Xi'an University of Architecture & Technology*, 12(7), 1299-1306.

APPENDICES

S. no.	Variable code	Variable	Description
1	V1	Lack of data integration and sharing	The lack of data integration and sharing can significantly hinder the effectiveness of data analytics, leading to suboptimal decision-making, increased costs, and security risks. Companies must prioritize data integration and sharing to reap the full benefits of data analytics and make informed decisions.
2	V2	Insufficient data and metrics	insufficient data and metrics can limit the effectiveness of data analysis and lead to incomplete or inaccurate conclusions. Companies must prioritize data collection and metrics development to make informed decisions, measure progress, and achieve their business goals.
3	V3	Low quality if HR data	The absence of consistent and standardized measures poses a significant challenge in the comparison and analysis of data across different entities, thereby impairing the capacity to extract valuable insights. Notably, endeavors are being undertaken to establish norms in this domain.
4	V4	Lack of strategic HR focus in complex models	The lack of a strategic HR focus in complex models can undermine the effectiveness of HR analytics. While complex models can offer advanced statistical techniques, their value diminishes if they fail to align with strategic HR objectives. It is crucial to ensure that HR analytics efforts are driven by a clear understanding of organizational goals and are designed to address specific HR challenges. By incorporating strategic HR considerations into complex models, organizations can derive actionable insights that support decision-making and drive meaningful HR outcomes.
5	V5	Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics	The absence of consistent and standardized measures poses a significant challenge in the comparison and analysis of data across different entities, thereby impairing the capacity to extract valuable insights. Notably, endeavors are being undertaken to establish norms in this domain.
6	V6	Lack of strategic business view	The lack of a strategic business view hampers the effectiveness of HR analytics. Understanding the organizational context and aligning analytics with business goals is crucial. HR teams should develop a strategic mindset, collaborate with other functions, and involve key stakeholders to overcome this challenge and drive meaningful insights.
7	V7	Lack of storytelling skills	The absence of consistent and standardized measures poses a significant challenge in the comparison and analysis of data across different entities, thereby impairing the capacity to extract valuable insights. It is noteworthy that endeavors are being undertaken to establish norms in this domain.
8	V8	Replace the management discussion by HR Analytics	By utilizing HR analytics, organizations can leverage data to gain insights into employee performance, workforce trends, and talent management. This enables HR professionals to provide evidence-based recommendations, identify areas for improvement, and align HR strategies with organizational goals. HR analytics empowers HR departments to contribute strategically to the overall success of the business by optimizing HR processes, enhancing employee engagement, and driving better outcomes.
9	V9	Incompatibilities between systems to merge data from different units	Contradictions between frameworks can prevent combining information from diverse units in HR analytics. Contrasts in information groups, structures, and naming traditions posture challenges. Techniques to address this incorporate information standardization, information change, utilization of integration platforms/tools, and investigating API integration choices.

V1- Lack of data integration and sharing

S. no	Element	Comparison	Y\N
1	V1-V2	Lack of data integration and sharing will influence or enhance Insufficient data and metrics	
2	V2-V1	Insufficient data and metrics will influence or enhance Lack of data integration and sharing	
3	V1-V3	Lack of data integration and sharing will influence or enhance low quality of HR data	
4	V3-V1	Low quality of HR data will influence or enhance Lack of data integration and sharing	
5	V1-V4	Lack of data integration will influence or enhance lack of strategic HR focus in complex models	
6	V4-V1	Low quality of HR data will influence or enhance Lack of data integration	
7	V1-V5	Lack of data integration will influence or enhance the Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics	
8	V5-V1	Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics will influence or enhance the Lack of data integration	
9	V1-V6	Lack of data integration will influence or enhance Lack of strategic business view	
10	V6-V1	The lack of a strategic business view will influence or enhance the Lack of data integration	
11	V1-V7	Lack of data integration will influence or enhance the Lack of storytelling skills	
12	V7-V1	Lack of storytelling skills will influence or enhance the Lack of data integration	
13	V1-V8	Lack of data integration will influence or enhance replace the management discussion by HR Analytics	
14	V8-V1	Lack of data integration will influence or enhance replace the management discussion by HR Analytics	
15	V1-V9	Lack of data integration will influence or enhance Incompatibilities between systems to merge data from different units.	
16	V9-V1	Incompatibilities between systems to merge data from different units will influence or enhance the Lack of data integration.	

V2- Insufficient data and metrics

17	V2-V3	Insufficient data and metrics will influence or enhance the low quality of HR data	
18	V3-V2	The low quality of HR data will influence or enhance Insufficient data and metrics	
19	V2-V4	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance Insufficient data and metrics	
20	V4-V2	Insufficient data and metrics will influence or enhance the Lack of strategic HR focus in complex models	
21	V2-V5	The lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics will influence or enhance Insufficient data and metrics.	
22	V5-V2	Insufficient data and metrics will influence or enhance the lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics	
23	V2-V6	Insufficient data and metrics will influence or enhance the Lack of a strategic business view	
24	V6-V2	The Lack of a strategic business view will influence or enhance	
25	V2-V7	Insufficient data and metrics will influence or enhance the Lack of storytelling skills	
26	V7-V2	Lack of storytelling skills will influence or enhance the Insufficient data and metric	
27	V2-V8	Insufficient data and metrics will influence or enhance Replace the management discussion with HR Analytic	
28	V8-V2	Replace the management discussion with HR Analytic will influence or enhance Insufficient data and metrics	

29	V2-V9	Replace the management discussion with HR Analytic will influence or enhance Insufficient data and metrics	
30	V9-V2	Incompatibilities between systems to merge data from different units will influence or enhance Insufficient data and metric	

V3-Low quality of HR data

31	V3-V4	Low quality of HR data will influence or enhance Lack of strategic HR focus in complex models	
32	V4-V3	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance Low quality of HR data	
33	V3-V5	Low quality of HR data will influence or enhance Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics	
34	V5-V3	Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics will influence Low quality of HR data	
35	V3-V6	Low quality of HR data will influence or enhance the lack of strategic business view	
36	V6-V3	lack of strategic business view will influence or enhance Low quality of HR data	
37	V3-V7	Low quality of HR data will influence or enhance lack of storytelling skills	
38	V7-V3	Lack of storytelling skills will influence or enhance Low quality of HR data	
39	V3-V8	Low quality of HR data will influence or enhance Replace the management discussion by HR Analytics	
40	V8-V3	Replace the management discussion by HR Analytics will influence or enhance Low quality of HR data	
41	V3-V9	Low quality of HR data will influence or enhance Incompatibilities between systems to merge data from different units	
42	V9-V3	Incompatibilities between systems to merge data from different units will influence or enhance Low quality of HR data	

V4- Low quality of HR data

43	V4-V5	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance the lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics	
44	V5-V4	lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics will influence or enhance Lack of strategic HR focus in complex models	
45	V4-V6	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance the Lack of strategic business view	
46	V6-V4	Lack of strategic business view will influence or enhance Lack of strategic HR focus in complex models	
46	V4-V7	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance Lack of storytelling skills	
48	V7-V4	Lack of storytelling skills will influence or enhance Lack of strategic HR focus in complex models	
49	V4-V8	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance Replace the management discussion by HR Analytics	
50	V8-V4	Replace the management discussion by HR Analytics will influence or enhance Lack of strategic HR focus in complex models	
51	V4-V9	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance Incompatibilities between systems to merge data from different units	
52	V9-V4	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance Incompatibilities between systems to merge data from	

V5-Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics

53	V5-V6	Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics will influence or enhance Lack of strategic business view	
54	V6-V5	Lack of strategic business view will influence or enhance Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics	

55	V5-V7	Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics will influence or enhance Lack of storytelling skills	
56	V7-V5	Lack of storytelling skills will influence or enhance Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics	
57	V5-V8	Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics will influence or enhance Replace the management discussion by HR Analytics	
58	V8-V5	Replace the management discussion by HR Analytics will influence or enhance Lack of knowledge, skills, and competencies related to analytics	
59	V5-V9	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance Incompatibilities between systems to merge data from different units	
60	V9-V5	Lack of strategic HR focus in complex models will influence or enhance Incompatibilities	

V6- Lack of strategic business view

61	V6-V7	Lack of strategic business view will influence or enhance Lack of storytelling skills	
62	V7-V6	Lack of storytelling skills will influence or enhance Lack of strategic business view	
63	V6-V8	Lack of strategic business view related to analytics will influence or enhance Replace the management discussion by HR Analytics	
64	V8-V6	Replace the management discussion by HR Analytics will influence or enhance Lack of strategic business view	
65	V6-V9	Lack of strategic business view to analytics will influence or enhance Incompatibilities between systems to merge data from different units	
66	V9-V6	Incompatibilities between systems to merge data from different units will influence or enhance Lack of strategic business view	

V7 Lack of storytelling skills

67	V7-V8	Lack of storytelling skills or enhance Replace the management discussion by HR Analytics	
68	V8-V7	Replace the management discussion by HR Analytics will influence or enhance Lack of storytelling skills	
69	V7-V9	Lack of storytelling skills will influence or enhance Incompatibilities between systems to merge data from different units	
70	V9-V7	Incompatibilities between systems to merge data from different units will influence or enhance Lack of storytelling skillset's view	

V8-Replace the management discussion by HR Analytics

71	V8-V9	Replace the management discussion by HR Analytics will influence or enhance Incompatibilities between systems to merge data from different units	
72	V9-V8	Incompatibilities between systems to merge data from different units influence or enhance Replace the management discussion by HR Analytics	

2008 Ekonomik krizi ve pandemi krizi çerçevesinde kamu maliyesinin önemi*

The importance of public finance in the framework of the 2008 economic crisis and the pandemic crisis

Beste Baki¹

Hilmiye Yasemin Özüğurlu²

¹ Bilim Uzmanı, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunu, Türkiye, e-mail: bestebaki.bb.bb@gmail.com

² Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Türkiye, e-mail: yaseminozugurlu@mersin.edu.tr

Öz

Kapitalist ekonomik sistem sürekli kriz eğilimi oluşturmaktadır. Kriz eğilimleri dönemsel etkileri açısından ele alındığında, ekolojik krizler, sağlık krizleri gibi farklı boyutları bulunan ve sosyo-ekonomik yapının köklü dönüşümünü içeren sonuçlar üretmektedir. Bu anlamda bu çalışmanın temel amacı, krizlerin gerçek kaynağının ekonomik sistemin değişim dinamikleri olduğunu ve bu bağlamda diğer kriz görünümünün ekonomik krizlerin ve kriz sonrası sosyo-ekonomik yapıda gerçekleşen dönüşümün bir yansıması olduğunu vurgulamaktır. Bu çerçevede geçmişin bugünü anlamayı sağladığı ve bugünün de geçmişi yeniden düşünmeyi gerektirdiği düşüncesinden hareketle ekonomik krizlerin ve pandemilerin tarihsel değerlendirilmesinin yapılması önem taşımaktadır. Çalışmada salgın hastalıkların pandemi ve sağlık krizine yol açması ile köklü ekonomik ve sosyal dönüşümleri içeren ekonomik krizler arasında nedensellik ilişkisinin olduğu ileri sürülmektedir. Buradan hareketle 2008 ekonomik krizi ve covid-19 pandemi krizi sözkonusu nedensellik ilişkisinin görünür hale gelmesini sağlayan yakın tarihte yaşanmış deneyimler olarak değerlendirilmektedir. Bu deneyimlerin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde, kamu maliyesi açısından bir paradigma değişimi olarak ifade edilebilecek yeniden kamuculuk anlayışı sağlık hizmetleri ve yaşam ücreti önerileri çerçevesinde önemli bir alternatif yaklaşım olarak tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ekonomik Kriz, Covid-19, Kamu Maliyesi, Maliye Politikası

JEL kodları: G01 E62, I18, H12,

*Bu Çalışma Doç. Dr. Hilmiye Yasemin ÖZÜĞURLU danışmanlığında Beste BAKİ tarafından Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında Kasım 2022 tarihinde tamamlanmış olan "2008 Ekonomik Krizi ve Covid-19 Pandemi Krizinin Maliye Politikaları Üzerindeki Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Citation/Atf: BAKİ, B. & ÖZÜĞURLU, H.Y. (2024). 2008 Ekonomik krizi ve pandemi krizi çerçevesinde kamu maliyesinin önemi. *Journal of Life Economics*. 11(2): 61-84, DOI: 10.15637/jlecon.2423

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Hilmiye Yasemin Özüğurlu
E-mail: yaseminozugurlu@mersin.edu.tr

Bu çalışma, Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

The capitalist economic system creates a constant tendency towards crisis. When crisis trends are considered in terms of their periodic effects, they produce results that have different dimensions such as ecological crises and health crises and include a radical transformation of the socio-economic structure. In this sense, the main purpose of this study is to emphasize that the real source of crises is the change dynamics of the economic system and, in this context, other crisis manifestations are a reflection of economic crises and the transformation in the socio-economic structure after the crisis. In this context, it is important to make a historical evaluation of economic crises and pandemics, based on the idea that the past provides understanding of today and that today requires rethinking the past. The study argues that there is a causal relationship between epidemic diseases causing pandemics and health crises and economic crises that involve radical economic and social transformations. Based on this, the 2008 economic crisis and the Covid-19 pandemic crisis are considered as recent experiences that made this causality relationship visible. In solving the economic and social problems arising from these experiences, the concept of republicness which can be expressed as a paradigm shift in terms of public finance, is discussed as an important alternative approach within the framework of health services and living wage proposals.

Keywords: Economic Crisis, Covid-19, Public Finance, Fiscal Policy

JEL codes: G01, E62, I18, H12,

1.GİRİŞ

Ekonomik krizler ekonomik, sosyal, siyasal süreçlerde gerilim hatlarının oluşmasını beraberinde getirmektedir. Bunun temel nedeni, her bir ekonomik krizin sosyo-ekonomik yapıda köklü dönüşümleri gerektirecek sonuçlar üretme potansiyeli taşımasıdır. Bunun yanı sıra salgınlar ve/veya pandemiler de bir taraftan gerek ulusal düzeyde gerek uluslararası düzeyde ekonomik ve siyasal süreçlerde köklü dönüşümler yaratmakta diğer taraftan ekonomik ve sosyal gerilim hatlarının görünür hale gelmesini sağlamaktadır. Bu anlamda salgın hastalıkların ve ekonomik krizlerin ilişkiseliliğini incelemek her bir kriz unsurunun birbirinden bağımsız gelişmeler olarak ele alınmanın ötesinde, ardında yatan ekonomik ve sosyal nedenleri ortaya koymak anlamında önemlidir. Tarih boyunca doğa, virüs salgınları ile karşı karşıya kalmış olabilir ancak virüs salgınlarının yayılma hızı ve pandemiye dönüşmesi buna bağlı olarak ölümlerin sayısı insan eylemlerine bağlıdır. Diğer bir anlatımla salgın hastalıkların yayılma düzeyi uluslararası ekonomik ve ticari ilişkiler, sosyo-ekonomik yapı, tıbbi altyapı, kaynakların kullanım tercihi ve hükümet politikaları ile ilişkilendirilmelidir.

Esas olarak hastalıkların bulaşmasının ve yayıl-

masının nedenlerini tartışan çalışmaların sayısı sınırlıdır. Genellikle pandemi sonrası ekonomik ve sosyal etkiler akademik çalışmaların ilgi alanını oluşturmaktadır. Ancak salgınların pandemiye yol açacak yayılma hızına ulaşması ve buna bağlı ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıkmasının nedenlerinin tartışılması, ekonomik gelişme dinamiklerinin pandemi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle pandemiler ve ekonomik krizler arasındaki nedensellik ilişkisinin ele alınması ve bu ilişkinin tarihsel bir değerlendirmesinin yapılması önemli bir başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Başka bir anlatım ile virüs salgını sonrası ekonomik faaliyetlerin yönelimi konusunda öngörülerde bulunmak önemli olmakla salgının yayılma hızını belirleyen ekonomik ve sosyal dinamiklerin ele alınması da bir o kadar gereklidir. Örneğin tarihsel olarak bakıldığında

Antik Akdeniz'i etkileyen dört büyük vebanın - Atina Vebası (MÖ 430), Antoninus Vebası (MS 165), Kıbrıs Vebası (MS 250) ve Jüstinyen Vebası (MS 541)- büyük ölümlere yol açması esas olarak Roma imparatorluğunun genişleme stratejisi ile ilişkilendirilmektedir. Diğer taraftan Roma imparatorluğuna bağlı şehirlerarası ticaretin yaygınlaşması, yeni ticaret yollarının açılması

tarihteki ilk iki büyük salgın olarak tanımlanan Antoninus vebası (MS165) ve Jüstinien vebası (MS-541)'nın gerekçeleri içerisinde ifade edilmektedir (Hanna ,2015; Stange, 2021). Özetle ekonomik ve ticari gelişmeler virüs salgınlının yayılma hızını etkileyen temel unsurlar içerisinde ele alınmaktadır. Bununla birlikte Roma imparatorluğunun çöküşü Jüstinien vebası (MS 541) ile ilişkilendirilmektedir. Neden-sonuç ilişkisi açısından ele alındığında ekonomik dinamikler salgının yayılmasının nedenini oluştururken salgına bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla pandemi, ekonomik dinamikler ve ekonomik kriz arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgulamak, ekonomik yapının işleyişinde ortaya çıkan gerilimlerin yol açtığı sosyo-ekonomik sorunlara ilişkin çözüm önerilerini geliştirilmek açısından da belirleyici olmaktadır.

Bu anlamda çalışmada, ekonomik krizlerin ve insanlık tarihinde ortaya çıkmış pandemilerin kısaca değerlendirilmesinin ardından yakın tarihte yaşanmış olan 2008 ekonomik krizi ve Covid-19 pandemi krizi arasındaki neden sonuç ilişkileri ele alınmaktadır. Bu çerçevede Covid-19 pandemi sürecinde ekonomik faaliyetlerin durma noktasına gelmiş olması ile birlikte temel ihtiyaçların karşılanmasından ekonomik, sosyal ve kültürel üretim alanları da dahil olmak üzere sağlık hizmetleri ve diğer kamusal nitelikli hizmetlerin sunumuna kadar bütün süreçlerin yeniden düzenlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla gerek ekonomik krizler gerekse pandemiler ekonomik ve sosyal yapının bileşenlerinin karşılıklı etkileşimine dayalı olarak bütünlük oluşturmasının önemini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle devletin ekonomik ve sosyal yaşamın bütün alanlarında aktif müdahalesine duyulan ihtiyaç, 1980 yıllardan bu yana uygulanan ve neoliberal politikalara dayanan “devletin küçültülmesi” yaklaşımı yerine kamu maliyesi anlayışının “yeniden kamuculuk” yaklaşımına dayanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan gerek 2008 ekonomik krizinin devam eden etkisi gerekse pandeminin şiddetlendirdiği ekonomik faaliyetlerin azalmasının yol açtığı üretim, istihdam ve bölüşüm sorunları “yaşam ücreti” seçeneğinin önemli bir maliye politikası

önerisi olarak değerlendirilmesini beraberinde getirmektedir. Nitekim bu çalışmada 2008 ekonomik krizi ve pandemi krizinin yarattığı ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde yeniden kamuculuk anlayışına dayalı “sağlık hizmetleri sunumu ve yaşam ücreti” kamu maliyesi yaklaşımında bir paradigma değişiminin unsurları olarak önerilmektedir. Buradan hareketle izleyen bölümde ekonomik krizlerin tarihsel bir değerlendirilmesine yer verilmiştir. Üçüncü bölüm 2008 ekonomik krizini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ele almaktadır. Dördüncü bölümde salgınların tarihi ve ekonomik etkileri ile Covi-19 pandemisi ve 2008 ekonomik krizi ilişkisine yer verilmektedir. Beşinci bölüm ekonomik kriz ve pandemi krizine çözüm arayışı çerçevesinde kamu maliyesi yaklaşımında paradigma değişiminin unsurları olarak yeniden kamuculuk eksenine bağlı sağlık hizmetlerinin niteliği, işlevi ve yaşam ücreti tartışmalarını içermektedir.

2. EKONOMİK KRİZLERİN TARİHİNE BAKIŞ

Ortaya çıkış gerekçeleri farklı olsa da ekonomik krizlerin tarihi 1. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. MS 33 yılında Roma şehrinde yaşanan mali kriz bunun bir örneği olarak değerlendirilebilir (Elliott, 2015: 265) 17. Yüzyıl öncesinde gerçekleşen kriz eğilimlerinin ağırlıklı olarak tarımsal üretim sürecinde ortaya çıkan üretim sorunlarından ve fiyat değişimine dayalı spekülatif hareketlerden kaynaklandığını belirtmek mümkündür. 19. Yüzyıla geldiğinde ise, küreselleşme ve finansallaşmanın artması nedeniyle krizler de kendine özgü nitelik kazanmıştır. Özellikle kapitalist üretim ilişkilerine dayalı çelişkilerin ekonomik krizlerin özgün karakterini oluşturduğunu belirtmek mümkündür. Bu çerçevede izleyen alt başlıkta kapitalist gelişme dinamikleri çerçevesinde öncelikle 1929 bunalımı öncesi ekonomik krizlere yer verilmektedir.

2.1. 1929 Bunalımı Öncesi Krizler

1929 bunalımı öncesi krizlerin tarihsel olarak ele alınması, daha sonraki dönemlerde yaşanmış ve/veya yaşanma ihtimali olan ekonomik krizlerin anlaşılmasını, krizi oluşturan sosyo-ekonomik koşullar ve ekonomik sistemin işleyişi arasında-

ki neden- sonuç ilişkilerinin kurulmasını sağlamaktadır. Bu gerekçe ile çalışmanın bu bölümünde 1929 ekonomik bunalımı öncesinde yaşanmış önemli ekonomik krizlere yer verilmektedir.

2.1.1. 1634-1637 Lale Krizi

Lale Krizi, 1634-1637 yılları arasında Hollanda'da meydana gelmiş olan bir krizdir. Hollanda'ya, Osmanlı imparatorluğundan ihraç edilen laleler, Avrupalı üst gelir grubunun beğenisini kazanmış ve lalelere olan talep giderek artmıştır (Cicioğlu ve Yıldız, 2018: 30). Lalelerin talebinin artması fiyat artışını beraberinde getirmiştir. Lale fiyatlarındaki spekülasyon hareketleri devletin fiyatları düzenlemeye dayalı müdahaleleri ile düşmeye başlamıştır. Lale balonu olarak anılan bu kriz, dönemin iktisadi gelişme dinamiğini temsil eden ticarete dayalı birikimin gelişme sürecinde yaşanmış bir kriz olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede lale krizi lale soğanına dayalı gerçekleşen spekülasyondur (Karabulut ve Saraç, 2020 :380). Kolay kazanç elde etmek isteyen uzmanlaşmamış kişiler de bu sektöre girerek lale üretimi yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine sadece desenli lalelere değil, normal lalelere de olan talebin artması, giderek fiyatların artmasına ve spekülasyon bir balon oluşmasına sebep olmuştur (Cicioğlu ve Yıldız, 2018: 30). Yoğun üretime rağmen artan fiyatlar nedeniyle alıcı bulunamaması fiyatların düşmesine ve krizin meydana gelmesine yol açmıştır. Basit bir çiçek soğanının spekülasyon bir krize yol açması kapitalist üretim ilişkilerinin başlangıcından itibaren sürekli kriz eğilimini içeren hareket yasasının olduğuna ilişkin önemli bir örnek olarak kabul edilebilir.

2.1.2. 1721 Missisipi Balonu

Fransa'da John Law ülke borçlarının ve finansal istikrarsızlığın çözümüne yönelik olarak ekonomiyi canlandırma vaadi ile hisse senedi, tahvil ve kağıt para basma yetkilerine sahip olan Banque Generale isimli özel bir banka açılmasını sağlamıştır (Evlimoğlu ve Güder, 2021: 478). Daha sonra Missisipi Vadisi kıyısında Missisipi isminde bir şirket kurmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak John Law'ın şirketi büyük ticari imtiyazlara sahip olarak ciddi karlar elde etmiştir. John Law'ın kurmuş olduğu şirket kapsamında başka şirketlerde kurulmuştur (Cicioğlu ve Yıl-

dız, 2018: 31). Şirkete kraliyet ailesi tarafından imtiyazlar verilmiş olması ve şirketin hisse senedi sayıları artırılarak yüksek oranlı temettüleri verileceğinin duyurulması yatırımcıların ilgisi- ni arttırmıştır (Evlimoğlu ve Güder, 2021: 478). John Law'ın çıkartmış olduğu hisse senetlerine olan talebin artması hisse senetlerinin fiyatlarında yüksek oranlı artışları beraberinde getirmiştir. Varlıkların piyasada fazla olması zaman içerisinde değerlerinin düşmesine yol açmıştır. Bazı büyük spekülasyoncular fiyatların yükseldiği dönemde hisse senetlerini satışa çıkarmışlardır (Cicioğlu ve Yıldız, 2018: 31). Bu durum hisse senedi fiyatlarının hızla düşmesine ve temettü ödemelerinin askıya alınmasına neden olmuştur (Evlimoğlu ve Güder, 2021: 478). Oluşan güvensizlik ortamı ile birlikte bireyler finansal varlıklarını satın almaya başlamış ve dolayısıyla hisse senetlerine olan talep azalmaya başlamıştır. Satış dalgasının hızlanmasıyla birlikte Fransız ekonomisi resesyon yaşamıştır (Akıncı, Akıncı ve Yılmaz, 2014: 728).

2.1.3. 1825 Krizi

1820'li yıllarda Napolyon ile yapılan savaş sonrası İngiltere, ticarete konu olan mal ve hizmetlerin ihracatı konusunda hızlı bir ivme yakalamıştır. Yatırımcılar yeni pazar alanlarının ortaya çıkmasından dolayı İngiltere'de yatırım yapmaya çok isteklidir. Manchester, dünyanın ilk sanayi kenti olma ünvanına sahiptir. Galler dünyanın her yerine demir gönderdiği için bir hammadde ihracatçısı konumundadır. Tüm bunlar İngiltere'ye yatırım yapmak isteyen yatırımcılar açısından cazip unsurlardır. İngiltere ihracatını ağırlıklı olarak İspanyol kolonileri üzerinden gerçekleştirmektedir. İspanyol kolonilerine yapılan çok fazla mal ihracatı, maden tahvilleri, ticarete konu olan mal ve hizmetlerin fiyatları üzerindeki spekülasyon hareketleri krizin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Cicioğlu ve Yıldız, 2018: 31-32). Latin Amerika'da başlayan kriz, bu ülkelere yatırım yapan İngiltere ve Fransa gibi ülkeleri de negatif yönde etkilemiş ve krizin etkileri Avrupa'ya da yayılmıştır.

2.1.4. 1836 Krizi

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) merkezli bir finansal krizdir. Ücretler, fiyatlar ve

kar oranlarındaki düşüşe bağlı olarak ABD ekonomisi büyük bir durgunluğa girmiştir. Düşen varlık fiyatları, ticari banka iflasları ve devlet borçlarının ödenememesiyle karakterize edilen bir krizdir (Knodell ,2006 : 542) . Buharlı makineleşmede yaşanan ilerlemeler ve demiryoluna yapılan yatırımlar ABD ekonomisini finansman kaynakları bulmaya zorlamıştır. Finansman ihtiyacını İngiltere'den altın borçlanması yoluyla karşılamıştır. Dönemin gelişmiş ülkesi olan İngiltere ise ihracattan elde etmiş olduğu kazançların yanı sıra diğer ülkelere vermiş olduğu borçlar üzerinden de kazanç elde etmektedir. Fakat İngiltere'nin altın borçlarına kısıtlama getirici uygulamaları ile ABD'de bankalar borçlarını ödemede sıkıntı çekmeye başlamıştır. Bankaların iflas etmesi ile birlikte ABD ekonomisi resesyona girmiştir (Cicioğlu ve Yıldız, 2018: 32).

2.1.5. 1866 Krizi

Overend-Gurney krizi olarak adlandırılan 1866 krizi, İngiliz para ve finans tarihinin önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. 1866 krizine kadar ülkede her on yılda bir tekrarlayan finansal istikrarsızlığa bağlı panik süreci yaşanmıştır. Finansal istikrarsızlıkların önüne geçmek için İngiltere Merkez bankası senet komisyonculuğu yapan bankalara yardımı kısıtlar. Senet komisyonculuğu yapan Overend-Gurney şirketi Merkez bankasının bu kararına bağlı olarak büyük bir ödeme gücünü içersine düşerek iflas eder. Şirketin iflası ardı ardına banka iflaslarını beraberinde getirir (Flandreau ve Ugolini , 2014).

2.1.6. 1873 Krizi

1873 krizi uluslararası düzeyde gerçekleşen yapısal bir kriz olarak değerlendirilmektedir. 1873 krizinin yapısal özellikler taşıması, kriz ile birlikte sosyo-ekonomik yapıda köklü dönüşümleri beraberinde getirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda kriz ancak sömürgeciliğin yükselmesi ile aşılabilmektedir. Diğer taraftan 1873 krizinin bir diğer önemli özelliği, tekeli kapitalizmin gelişimine neden olmasıdır. (Başkaya,2018 :38). 1873 krizi, İngiltere'nin büyük genişleme döneminin sonu olarak kabul edilmektedir. Sanayi üretimindeki aşağı yönlü ivme İngiltere'nin dünyanın atölyesi olma konumunu büyük ölçüde sarsıntıya uğratmıştır. Bu anlamda çelik üre-

timinde kriz sonrasında Almanya ve ABD İngiltere'nin üretim düzeyini geçmiştir. 1873 krizi ile birlikte İngiltere'de ve diğer Avrupa ülkelerinde (Almanya ve Fransa) sanayi üretimi düşmüştür. Kriz ilk olarak Viyana borsasında çıkmış olmakla birlikte NewYork ve Berlin borsalarına sıçramıştır. "Büyük depresyon" olarak tanımlanan bu kriz sanayileşmiş ülkelerde fiyatların ve kar oranlarının düşmesi olarak kendini göstermiştir (Kaymak,2010 : 168-170)

2.1.7. 1907 Krizi

ABD merkezli bir bankacılık krizi olarak tarihe geçmiştir. 1906 yılından başlayarak genişleyen para talebi Wall Street ve diğer bütün finans şirketleri açısından parasal büyüklüklerin dalgalı bir seyir izlemesine neden olmuştur. Hisse senedi fiyatları artarken tahvil ve bono fiyatlarının düşmesi parasal büyüklüklerin istikrarsızlaşmasının temel nedeni olarak görülmektedir. Esas olarak hisse senedi fiyatlarındaki artış eğilimi, ABD ekonomisinin hızlı büyüme dinamiğine dayalı kredi talebi artışından ve tarımsal üretim getirisindeki yükselişten kaynaklanmaktadır (Akbaş,2017: 87). Resesyona egemen olduğu bu dönemde, uyguladıkları yanlış politikalar sonucu bankaların iflasları, bireylerin bankalara olan güvenini kaybetmesine ve bankadaki fonlarını çekmesine sebep olmuştur. 1907 bankacılık krizi 1913 yılında ABD Merkez bankası FED'in kurulmasına neden olmuştur. Böylece bankacılık sistemine borç veren bir kurumsal yapı oluşturulmuştur. ABD'de bankacılık sistemini düzenleyen bu gelişme ile birlikte sık sık gerçekleşen bankacılık krizleri son bulmuştur (Karabulut ve Saraç, 2020 :385-386)

2.2. 1929 Bunalımı ve Sonrası Krizler

1929 Bunalımına baktığımızda I. Dünya Savaşı sonrası dönemde çoğu ülke kötü bir ekonomik tablo ile karşı karşıya kalmıştır. ABD mali açıdan kötü olan birçok ülkeye borç vererek onları destekleme politikası uygulamıştır. Dönemin temel özelliği fordist üretim tekniğine dayalı üretim yönteminin kullanılmasıdır. Bu üretim yöntemi aşırı üretimi beraberinde getirmiştir. Finans ve emlak piyasalarında yaşanan gelişmeler ekonominin hızlı bir gelişme kaydetmesini sağlamıştır. Fakat bu olumlu süreç, emlak fiyat-

larında meydana gelen düşüşlerle bozulmuştur. Amerika'nın borç geri ödemelerini altın olarak istemesi ise ticareti olumsuz etkilemiştir. Üretim olmasına karşın düşen emlak piyasası, bireylerin alım gücünü negatif bir biçimde etkilemiş ve 24 Ekim 1929'da hisse senetleri fiyatlarının düşmesi ile birlikte borsada bir çöküş başlamıştır. Birçok şirket ve banka iflas etmiştir. Aşırı üretime, fiyatlarda yaşanan düşüş de eklenince çoğu firma kapanmak zorunda kalmıştır. Birçok kişi işsiz kalarak hayatını devam ettirme ve ödeme gücünü çekmiştir (Cicioğlu ve Yıldız, 2018: 33).

2.2.1. Latin Amerika Borç Krizi

1929 büyük ekonomik bunalımı Latin Amerika ülkelerinde ithalatın aksamasına bağlı olarak yurt içi üretimin artması ve geleneksel ürünlere dayalı ihracat gelirlerinin düşmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece 1. Dünya savaşı sırasında gelişmeye başlayan sanayi sermayesi bunalım ile birlikte kaynakların iç pazara yönelik sanayi üretimine yönlendirilmesine ile birlikte önemli bir gelişme göstermiştir. Özetle devletin bunalım döneminde izlediği iç pazarın geliştirilmesine yönelik müdahaleci politikaları sanayi sermayesinin güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Bunalım ve ardından gelen 2. Dünya savaşı Latin Amerika ülkelerinde sanayi sermayesine dayalı ithal ikameci birikim modelinin devamını sağlamış, ihracatın artması döviz ve altın rezervi artışını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla savaş sonrasında sanayi sermayesinin varlığı ile birlikte savaş döneminde biriken rezervler ithal ikameci politikaların sürdürülmesini sağlamıştır (Gülalp, 1987: 23-31).

Özetle İkinci Dünya Savaşı sonrası 1945-1960 yılları arasındaki dönemde Latin Amerika ülkelerinin neredeyse hepsi ithal ikameci bir kalkınma politikası benimsemiştir. 1948'de Birleşmiş Milletler (BM) kapsamında Latin Amerika ülkeleri için Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu (ECLA) kurulmuştur. ECLA ithal ikameci kalkınma politikasının sürdürülmesine yönelik politika tercihini önermektedir (Demirci, 2005: 112). İkinci Dünya savaşı sonrasında üretken sermayenin uluslararasılaşması, gelişmiş ülkelerdeki sanayi sermayesinin az gelişmiş ülkelerdeki yerli sermaye ile işbirliği içerisinde girdiği yeni bir uluslararası işbölümünü beraberinde

getirmiştir. Bu çerçevede ikinci savaş sonrasında Latin Amerika'nın uluslararası ekonomik sistem ile bütünleşmesi, ithal ikameci sermaye birikimi sürecine gelişmiş ülke sermayelerinin dahil olması yoluyla gerçekleşmiştir (Gülalp, 1987: 37). Bu politikanın uygulanabilir olması için, devletin ekonomiye müdahale ederek düzenlemesi gerekmektedir (Cardoso ve Fishlow, 1989: 6). Nitekim ithal ikameci kalkınma politikaları kapsamında uygulanan Keynesyen talep yönlü politikalar ve korumacı ticaret uygulamasıyla elde edilen dövizlerin hızla kullanılması, artan enflasyon ve ödemeler dengesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Korumacılık, döviz kurunun aşırı değerlendirilmesine neden olmuştur. Aşırı değerlendirilen döviz kuru ithalatın artmasına, ihracatın ise azalmasına yol açmıştır. Bu durum, döviz girişi sağlamak için yabancı yatırımları zorunlu hale getirmiştir (Demirci, 2005: 113). Sonuç olarak ithal girdiye dayalı ithal ikameci sermaye birikim süreci içerisinde ekonomik kriz eğilimini barındırmaktadır. Nitekim Latin Amerika ülkeleri büyük çapta ödemeler dengesi kriziyle yüz yüze kalmıştır (Gülalp, 1987: 47).

1973 petrol krizi Latin Amerika ülkeleri krizinin görünür hale gelmesine yol açmıştır. Yüksek petrol fiyatları petro-dolar fonlarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu fonlar borç piyasasına akmış ve Latin Amerika ülkeleri çok büyük miktarlarda borçlanmışlardır. Latin Amerika ülkelerinin borçlarını ise ABD bankaları finanse etmiştir ve bu ülkelerde, IMF destekli yapısal uyum programıyla birlikte sıkı para ve maliye politikası uygulama dönemi başlamıştır. Böylece 1970'li yılların ortalarından itibaren dünya ekonomik sistemine eklenme biçimi döviz kurunun ve dış ticaret politikalarının serbestleştirilmesi doğrultusunda gerçekleşmiştir (Akman, 2010: 18-19). 1980'li yılların sonunda Latin Amerika ülkeleri, döviz kuruna yönelik güven kazanmak ve faiz oranlarını aşağı çekmek amacıyla uygulamış olduğu programı revize etmiştir (Demirci, 2005: 124). Fakat buna rağmen hala reel faiz oranları yüksek kaldığından, ülkeye yüksek oranda yabancı sermaye girişleri olmaya devam etmiştir (Burki ve Edwards, 1996: 3). Uzun bir müddet kamu harcamalarını ve özel sektördeki tüketim artışını yabancı sermaye girişleri finanse etmiştir. Bununla birlikte yabancı sermaye yatırımları, iç piyasada

kredi patlamasına neden olmuştur. Dış borçlar artmış, artan dış borçlar ise uluslararası döviz rezervleri eritilerek ödenmiştir. Rezervlerin ciddi oranda düşmesi, belirsizlik ve güvensizlik ortamını arttırmış ve yabancı sermaye ülkeyi terk etmeye başlamıştır. Böylece büyük bir para krizi ortaya çıkmıştır. Özetle finansal serbestleşme sonucu ülkeye giren yabancı sermaye, finansal krizin temel sebebi olmuştur (Demirci, 2005: 125). Aynı zamanda FED'in enflasyonu dizginlemek için uyguladığı sıkı para politikası ve faiz oranlarını arttırmasıyla, borçlu olan Latin Amerika ülkeleri daha da borçlu bir konuma gelmiştir. IMF yardımları, Brady Planı'yla borçları yapılandırma ve 1990'lı yılların başlarındaki uluslararası faiz oranlarının aşağı çekilmesiyle krizin etkilerinin görece olarak hafiflediği belirtilmektedir (Akman, 2010: 18).

2.2.2. Saving & Loans (S&L) Krizi

Tasarruf krizi olarak adlandırılan bu kriz, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) finans tarihinde 1930 sonrası gerçekleşen en büyük finansal çöküş olarak ifade edilmektedir. Krizin dışı vuruşu 1986 yılında Federal Tasarruf ve Kredi Sigorta Şirketi (FSLIC)'nin iflası ile gerçekleşmiştir (Curry ve Shibut, 2000: 26-27). Bu kriz, ABD'deki bankaların iflasına neden olması açısından 2008 kriziyle benzer özellik göstermektedir. Saving & Loans denilen yerel finansal kuruluşlar banka olarak faaliyet göstermektedir. Aslında bunlar bir çeşit yerel finansal kooperatif bankaları olarak da tanımlanmaktadır (Strunk, 1991: 89). Temelde banka olmamalarına karşın mevduat sahiplerine çek verme, bireysel tüketici kredisi kullandırma gibi bankacılık hizmetleri de sunmaktadır (Akçay, 1992: 48). Fakat asıl fonksiyonları ve yasal olarak borç verebilme imkanları, ağırlıklı biçimde konut kredilerine yöneliktir. FED başkanının enflasyonu dizginlemek amacıyla faiz oranlarını arttırmasıyla S&L'ler müşteri kaybetmeye başlamışlardır. Bunun üzerine devlet S&L'leri deregülasyon kapsamına sokmuştur. Devletin, S&L'leri düzenlemesi ve denetlemesinin azalmasıyla birlikte bu kuruluşlar gazete ilanlarıyla para toplamaya başlamışlardır. Her yerde S&L'lerin vermiş olduğu konut kredilerinin hızına yetişmeye çalışan inşaat faaliyetleri yürütülmüştür. Bankalar da dünyada yükselen

faizler ve Latin Amerika'ya verilen borçlar dolayısıyla uğranılan zararları telafi etmek amacıyla gayrimenkul sektörüne yönelmiştir. Yeni kurulan ve bir anda hızla yükselen bir S&L olan Empire S&L'nin batması, diğer S&L sektörlerinin batmasını da tetiklemiştir. S&L'ler iflasları ile birlikte borçları ikincil piyasalarda işlem görmeye başlamıştır ve değerinin çok altında satışa sunulmuştur (Akman, 2010: 21-22). Solomon Brothers, S&L borçlarını satın alarak türev piyasalarda yeni menkul kıymetler biçimine dönüştürmüştür (Lewis, 1989). Bu da aslında 2008'de yaşamış olduğumuz krizin temelini oluşturmuştur.

2.2.3. 1987 Wall Street Krizi

19 Ekim 1987'de Dow Jones endeksinin ciddi oranda düşmesi ile birlikte gerçekleşen krizdir. Wall Street borsasının düşüş haberi Paris, Londra ve Tokyo borsalarını da etkilemiştir. Krize bağlı olarak dolarda da bir düşüş yaşanmasıyla beraber FED başkanı Greenspan, piyasalar için likidite temin edeceğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Böylece Amerika Merkez Bankası'ndan borçlanmanın maliyeti düşürülmüş ve Wall Street borsaları rahatlayarak 2000'lere kadar yükselmeye devam etmiştir. Wall Street krizi, 2008'de gerçekleşen ve küresel krizin altında yatan nedenlerden biri olarak görülmektedir (Akman, 2010: 24-28)

2.2.4. 1992-1993 Avrupa Para Krizi

Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği (EMU), Avrupalı devletler arasında ek bir para birimi (EURO) oluşturmayı amaçlayan bir anlaşmadır (Bolat, 1990: 10-11). Başka bir ifade ile emeğin, sermayenin, mal ve hizmetlerin Avrupa Birliği ülkeleri arasında serbest dolaşımının sağlanması, para transferlerinin neden olduğu işlem maliyetlerinin ortadan kaldırılması, ticaret ve yatırımları aksatan döviz kuru problemlerinin giderilmesi, büyüme ve istihdamın gelişmesi için ortak bir para birimine geçilmesi ve bu sürecin maliye politikaları ile desteklenmesi amacıyla kurulmuş bir sistemdir (Can, 2013: 333-335). Avrupa ulusları ortak para birimi oluşturma süreci, 1971 Bretton Woods Sistemi'nin çökmesi ve 1972'deki petrol krizi ile sektöre uğramıştır (Wyplosz, 2006: 207). Avrupa Topluluğu 1979'da para birimlerini bir-

birine bağlamak ve ulusal paralar arasındaki büyük dalgalanmaların önüne geçebilmek amacıyla Avrupa Para Sistemini (EMS) kurmuştur (Wyplosz, 2006: 208-210). EMS, üye devletlerin döviz kurlarını +/- referans bir değerde dalgalanmaları kısıtlayabileceği Avrupa Döviz Kuru Mekanizması'nı (ERM) da oluşturmuştur. Alman Federal Cumhuriyeti, Doğu Almanya ile birleşmiştir. Bu birleşmenin gerektirdiği yüksek kamu harcamalarının enflasyona sebep olmaması için Almanya'da sıkı para politikası uygulanır. Buna bağlı olarak kur artışları gerçekleşir. Böylece spekülasyon atak başlar bu noktada en belirgin değer kaybı İngiliz Sterlininde yaşanır. Bunun üzerine İngiltere hükümeti Avrupa Döviz Kuru mekanizmasından çıkma kararı alır (Karabulut ve Saraç, 2020 :387-388)

2.2.5. Meksika Krizi

1994-1995 yıllarında yaşanan Meksika krizi, makroekonomik istikrarın göreceli olarak sağlandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. O dönemde Meksika, birçok gelişmekte olan ülkeye örnek olabilecek kadar sağlıklı gözükürken ekonomik değerlere sahiptir. Ülkede, bütçe açıkları çok yüksek değildir ve enflasyon oranları düşük seyretmektedir. Salinas Hükümeti, serbest piyasaya dayanan Ortodoks bir kamu maliyesi programı uygulamıştır. Bunu özelleştirmeler ve finansal reformlar takip etmiştir. Meksika dış borçlarını yapılandırmış ve NAFTA'yı (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) imzalamıştır. Faiz oranları serbest bırakılmış, bankaların ellerinde likidite tutma zorunluluğu kaldırılmıştır. Uygulanan liberalizasyon politikaları Meksika ekonomisinin canlanmasını sağlamıştır. Enflasyon oranları düşmüş, büyüme oranları yükselmeye başlamıştır. Böylece, yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlamıştır (Altunoğlu ve Güloğlu, 2002: 113-115). Finansal serbestleşmenin uygulandığı yıllarda Meksika ve diğer Latin Amerika ülkelerinde özel tasarruf oranlarının düştüğü gözlenmiştir. Yabancı sermaye akımları yatırımların düşmesine ve tüketimin artmasına sebep olmuştur. Cari açığın hızla yükselmesi, yatırımcıların bu açığın daha fazla sürdürüleemeyeceği düşüncesine kapılmasına neden olmuştur. Bununla beraber özel sektöre verilen kredilerin artması, ABD'nin faiz oranlarını yükseltmesi gibi

belirsizlik unsurlarının bir araya gelmesi sermaye çıkışlarını beraberinde getirmiştir (Altunoğlu ve Güloğlu, 2002: 115). Bankacılık sistemine yönelik denetim mekanizmalarının yetersizliği kredi genişlemesine yol açmıştır. Özetle bir taraftan kamu açıklarındaki artış diğer taraftan hane halkı borçlanmasındaki yükseliş ve sermaye çıkışlarına bağlı cari açık ile birlikte Meksika ekonomisi üçüz açık sarmalı ile karşı karşıya kalmıştır. ABD ve IMF'nin verdikleri 52 milyar \$'lık acil durum paketi sayesinde krizin yayılma etkisi düşürülmüştür (Apak ve Aytaç, 2009: 83).

2.2.6. 1994 Türkiye Krizi

1980 öncesi dönemde, Latin Amerika ülkeleri gibi Türkiye'de de yüksek enflasyon, kısa vadeli dış borç, cari açık, işsizlik gibi problemler mevcuttur. Aynı zamanda uygulanan finansal baskı politikaları yüzünden finansal piyasalar gelişmemiş ve bireysel tasarruf oranları çok düşük seyretmiştir. Tüm bunları düzeltebilmek amacıyla Türkiye, IMF ile anlaşma yaparak 24 Ocak istikrar programını uygulama yoluna gitmiştir. Bu programın asıl amacı başta enflasyonu, cari açığı düzenlemek ve daha sonra dış ticareti serbest bırakarak esnek döviz kuru rejimini uygulamaktır. Bu programın doğrultusunda önce sermaye hareketleri üzerindeki engeller ortadan kaldırılmıştır. Bu da çok büyük ihracat artışı yaşanmasını sağlayarak cari açığın küçülmesine sebep olmuştur. Değersiz kur politikasından değerli kur politikasına geçilmiş ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte TL değer kazanmaya başlamıştır. Yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlamak üzere faiz oranlarının arttırılmasına dayalı sıkı para politikası kullanılmıştır. Aynı zamanda 1980 öncesinde ve sonrasında alınan dış borç ödemeleri, iç borçlarla karşılanmış bu da faiz oranlarının yükselmesine yol açan diğer bir etken olarak dikkat çekmektedir. Kısa vadeli sermaye hareketliliğindeki artış, kamu açıklarının iç borçlanma ile kapatılması amacıyla kullanılmıştır (Karlık, 1999: 413). Yaşanan gelişmeler üzerine 26 Ocak 1994'te TL %14 değer kaybetmiş bunu daha sonra iki değer kaybı daha izlemiştir ve Ocak-Nisan ayları arasında TL'nin dolar karşısındaki değer kaybı %172'leri bulmuştur (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 121). 1994'te yaşanan krizden sonra 5 Nisan Kararları alınmıştır.

5 Nisan Kararları enflasyonu düşürmek, cari dengeyi sağlamak, dış borçları sınırlandırmak, kamu gelirlerini yükseltip kamu açıklarını daraltmak gibi amaçları içinde barındırmaktadır. 5 Nisan Kararları ile birlikte döviz kuru serbest bırakılmıştır. 5 Nisan Kararlarına bakıldığında cari denge ve döviz kurunda istikrar hedeflerine ulaşılmış fakat ekonominin %6 küçülmesine, işsizlik oranlarının artmasına ve 3 basamaklı enflasyonist baskının yaşanmasına neden olmuştur (Karabulut ve Saraç, 2020 :388-389).

2.2.7. 1994 Rusya Krizi

Ekonomik dönüşüm yaşayarak serbest piyasa ekonomisine geçen Rusya, yerel para birimini uluslararası piyasalarda işlem görebilir hale getirdiğinden tehlikelere ve spekülasyonlara açık hale gelmiştir. Buna ek olarak, Asya krizi sonrasında önemli petrol ihracatçısı konumunda olan Rusya, petrol fiyatlarının düşmesi sonucu cari açık sorunu yaşamaya başlamıştır (Oktar ve Yüksel, 2015: 331). Petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde, Rusya'nın kredi notunun yüksek olması sebebiyle daha fazla kısa vadeli borç alabilmiştir. Bu kısa vadeli borçlar da krizin bir diğer nedeni arasında sayılabilmektedir. Özellikle, petrol fiyatlarının düşmesi ile birlikte Rusya'nın döviz geliri büyük ölçüde azalmıştır. Bunun sonucunda Rusya aldığı kısa vadeli borçları ödemekte zorlanır hale gelmiştir. Rus Merkez Bankası devalüasyonun önüne geçilemek amacıyla piyasaya dolar satmıştır. Ancak rezervleri çok düşük seviyelere inen Rus Merkez Bankası milli para birimlerini devalüe etmek durumunda kalmıştır (Black, Kraakman ve Tarassova, 2000: 1762-1764). Bu da borsanın gerilemesine ve Merkez Bankasının para basması nedeniyle enflasyona sebep olmuştur. Sonuç olarak Rusya borçlarını ödeyemez hale gelmiş ve moratoryum ilan etmiştir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının yapmış olduğu not düşürmeler yatırımcılar açısından panik oluşturmuş ve sermaye akışının ülke dışına çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum krizin şiddetini arttırmıştır (Tekin, 2016: 194).

2.2.8. Arjantin Krizi

Gelişmekte olan ülkelere bakıldığında Arjantin doğal kaynaklar açısından Kanada, Avusturalya gibi fazlasıyla zengin bir ülkedir. Ülkede hizmet

sektörü ağırlıklı olmakla birlikte tarımda ihracata dayalı bir yapı söz konusudur. İhracatta genel olarak gıda maddeleri ağırlıklı bir yapı mevcuttur. 1980 ve 1990 yılları arasında hızlı büyüme seyri yakalayan Arjantin'in en büyük problemi dış borçlardır. 1982'de yaşanan Latin Amerika Krizi çevre ülkeleri etkilediği gibi Arjantin'i de etkilemiş ve ekonomik istikrarsızlık kronikleşmiştir. Bu durum ise Arjantin'in cari açıklarını kapatmak için para basmasına dolayısıyla yüksek enflasyon yaşamasına sebep olmuştur (Evirgen, 2004). Arjantin'deki gelir dağılımı sorunları, yüksek oranlardaki işsizlik, rüşvet, artan yolsuzluklar, çok kısa vadeli ve ödenmesi kolay olmayan dış borçlar meydana getirmiştir. Aynı zamanda Asya, Meksika ve Rusya krizlerinin etkileri Arjantin ekonomisini daha da kötü etkilemiştir. Fakat asıl neden IMF ile olan anlaşmazlıktır. 2001 sonlarında ülke ekonomisindeki kötü gidişat sebebiyle hükümete ve Merkez Bankasına duyulan güvenin azalmasıyla ve kredi derecelendirme kuruluşlarının Arjantin'in puanını düşürmesiyle ciddi sermaye çıkışları meydana gelmiştir (Cavallo, 1996: 169). Bunun üzerine önemli İspanyol bankaları, Arjantin piyasasından çekilme kararı almıştır. Hükümet, bu durumun önüne geçilemek için IMF ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Fakat IMF Arjantin'in dalgalı kur rejimine geçmesini istemiş ve hükümet bunu reddetmiştir. Bunun üzerine IMF vereceği 1,3 milyar dolarlık krediyi dondurmıştır. Daha fazla sermaye çıkışlarına engel olabilmek adına hükümet bankalardaki mevduatlara bloke koymuş bu durum ise halk tarafından kabul edilmemiş ve bankaların önünde kuyruklar oluşturmuşlardır. Bunların akabinde sokak arbedelerinin de yaşanması üzerine ekonomi bakanı Cavollo istifa etmiştir (Evirgen, 2004). Ülkede dolar peso eşitliği bozulmuş ve peso %41 oranında devalüe edilmiştir. Birçok yerli ve yabancı şirketler dolar cinsinden borçlandıkları için devalüasyonla birlikte bu şirketlerin borçları da reel olarak artmıştır. Buna ilaveten Arjantin'in federatif yapısı nedeniyle eyaletlerin de tek başına borçlanabilmeleri fakat bu borçları da hükümetin üstlenmesi borçların kamu borçlarının artmasına neden olmuştur. Hükümetin banka iflaslarından çekinmesi sonucu Arjantin devleti moratoryum ilan etmiştir (Dornbusch ve Reynoso, 1989).

2.2.9 Japonya Krizi

İkinci Dünya savaşı sonrasında Japonya'da uygulanan kalkınma modelinin temel özelliği, devletin özel sektörü sanayi üretimine yönlendirmesi ve bu konuda disipline etmesine dayalı müdahaleleri içermesi olarak özetlenebilir. Bu çerçevede korumacı politikalar ile birlikte yerli işletmelere finansal destek ve teşvikler sağlanmıştır. Devlet müdahalesine dayalı kalkınma modeli çerçevesinde sanayi altyapısının kurulmasına bağlı olarak, 1950 sonrası dönemde Japon ekonomisinde yüksek ekonomik büyüme oranları gerçekleşmiştir (Akkemik, 2011: 173). 1970'lerde tüm dünyada olduğu gibi Japonya'da da kar oranları azalma eğilimi göstermiştir. 1986'da Japonya Merkez Bankası (BOJ), değer kazanan yen'in ekonomiyi yavaşlatacağı korkusuyla faiz oranlarını düşürerek iç talebi canlandırmaya yönelik genişletici para politikası uygulamıştır. Genişletici para politikası uygulaması ile birlikte varlık fiyatlarındaki hızlı yükselişe 1987 yılının ekim ayındaki borsa çöküşü eşlik etmiştir. Borsa çöküşünün ardındaki gerçek ise borsa balonu ile emlak fiyatlarındaki artışın birbirini desteklemesidir. Borsada işlem gören şirketlerin düşük maliyetle büyük fonlara sahip olması ve bu fonları gayrimenkul alımında kullanmasıdır. 1990'lı yılların başından itibaren banka kredileri için teminat olarak gösterilen arazi fiyatlarının düşmesi bankacılık sisteminin kriz ile karşı karşıya kalmasını beraberinde getirmiştir. Asya krizi Japon ekonomisini de ciddi şekilde etkiledi. Üstelik Japon yetkilileri bankacılık sektöründeki sorunları çözmekte yavaş davranmalar ekonomiyi ağır bir yük getirmiştir (Browne,2001: 8-17). Japonya'nın böyle bir deneyime sahip olması, 2007-2008 krizi baş göstermeye başladığında bunu ilk tahmin edenlerin Japon iktisatçıları olmasına sebep olmuştur. Son olarak bu krizin 2008 krizine bir diğer etkisi, Japon piyasalarında faiz oranlarının sıfırlanmasıyla beraber resesyon sebebiyle yabancı spekülörler Japon Yeni üzerinden borç alıp, faiz oranları daha yüksek olan ABD gibi ülkelere yatırım yapmışlardır. Bu da mortgage balonunun şişmesine neden olmuştur (Akman, 2010: 42-43).

3. 2008 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

2008 ekonomik krizi 1980'li yıllar ile başlayan kapitalizmin neoliberal politikalar eşliğinde yeniden yapılanmasının ürettiği bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda 2008 ekonomik krizi, kapitalist ekonomik sistemin içerisine girdiği ve köklü dönüşümler ile sonuçlanan üçüncü büyük depresyon olarak tanımlanmaktadır. İlki daha önce açıklandığı üzere 19.yy'ın son çeyreğinde yaşanan 1873 büyük depresyonudur ve tekeli kapitalizmin yükselişini beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede ABD'nin dünya ekonomisinde hegemonik gücünü arttırması ile birlikte uluslararası iş bölümünün değişimine yol açan bir kriz olarak tarihe geçmiştir. İkincisi 1929 bunalımıdır. Bunalım ve ardından gelen II. Dünya savaşı, kitlesel üretim ve buna bağlı kitlesel tüketime dayalı bir sermaye birikim sürecini beraberinde getirmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere ikinci savaş sonrası dönem, gelişmiş ülkelerin sanayi sermayesinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelimi ile iki ülke grubu arasındaki bağımlılık ilişkilerinin dolaylı biçimde devam ettiği bir süreci ifade etmektedir. Bu anlamda yeni "bağımsızlığını" kazanan dönemin az gelişmiş ülkelerinin uluslararası iş bölümü içindeki konumu, ithal girdiye dayalı ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile dünya ekonomik sistemine eklemlenmeleri biçiminde özetlenebilir. Bu çerçevede Dünya ekonomisinde genel eğilim istikrarlı bir büyüme sürecinin gerçekleşmesidir. Özetle 1929 bunalımı ve ikinci dünya savaşı sonrası uygulanan devlet müdahalesi ve Keynesyen talep genişletici politikalar, kısa dönemli konjonktürel dalgalanmaların etkilerini yumuşatarak parasal, ticari, askeri ve siyasi açıdan sermaye birikiminin genişlemesine, dolayısıyla karlılık oranlarının yükselmesine ilişkin elverişli bir ortam yaratmıştır (Savran,2013: 50-55). Bu süreç 1970'li yılların ortalarına kadar devam etmiştir. Buradan hareketle gerek 1873 büyük bunalımı gerekse 1929 bunalımı ve ardından gelen ikinci dünya savaşı sonrası dönem ulusal ve uluslararası düzeyde köklü dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle 1873 krizi ve 1929 bunalımı büyük depresyonlar olarak anıl-

maktadır. Aynı şekilde halen etkilerini devam ettiren 2008 ekonomik bunalımı da diğer iki bunalıma benzer biçimde büyük depresyon olarak tanımlanmakta ve kapitalizmin krizleri içerisinde 3. büyük depresyon olarak ifade edilmektedir (Savran,2013).

2008 bunalımı, 1973-1974 petrol krizi olarak başlayan ekonomik durgunluk ile seyreden sermaye birikiminin kar oranlarının düşme eğilimine bağlı olarak içerisine girdiği bunalımın görünür hale gelmesidir. Diğer bir anlatımla 2008 finansal çöküşü, basit bir uluslararası finans krizinden öte kökeninin üretim sürecindeki gerekçeler ile açıklanması gereken uzun dönemli bir krizin dışı vurumu olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda son 80 yıl içerisinde dünya ekonomisinde kar oranlarındaki düşme eğiliminin %25 oranında gerçekleştiği hesaplanmıştır. Aşağıdaki grafik G20 ülkelerinin 1950 sonrası dönemde hesaplanmış kar oranlarına ilişkin genel eğilimi yansıtmaktadır (Roberts,2022).

Söz konusu eğilime bağlı olarak dünya ekonomik sistemi 1980'li yıllar ile birlikte neoliberal politikalar eşliğinde yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Karlılık krizini aşmak üzere 1980 sonrası dönemde uygulama alanı bulan neoliberal politikalar üretimde, siyasal süreçlerde, toplumsal yeniden üretimde finansın hakim rol oynamasına dayanmaktadır. Yeni üretim teknikleri, istihdam süreçleri, mübadele ve dağıtım biçimleri, siyasal temsil süreçleri de dahil olmak üzere dünya ekonomisinin yeniden yapılanmasına

finansallaşma yön vermiştir (Saad-Filho, 2022: 26-27). 1980 sonrası dönemde neoliberal politikaların uygulanmasına zemin oluşturan ihracata dayalı sanayileşme modeli ile birlikte iç talebi daraltmaya yönelik politikalar, ücretlerin reel değerinin üretkenlik artışlarının gerisinde kalması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla hane halkı borçluluk oranlarının artışının gerekçesini oluşturmuştur. Reel sektör karlılık eğilimindeki düşme, şirketlerin faaliyet dışı gelirlere yönelmesini beraberinde getirmiştir. Diğer bir anlatımla şirketler fonlarını ağırlıklı olarak finansal araçlara yatırım yaparak değerlendirmeye yönelmiştir. Diğer taraftan 1980 sonrası dönemde kamu maliyesi yaklaşımı, sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükünün düşürülmesine dayalı tercihi içermektedir. Vergi gelirleri konusunda özellikle şirketlere tanınan vergi ayrıcalıklı ve artan kamu harcamalarının kamu borçlanması ile finanse edilmesi finansallaşmanın genişlemesine yol açmıştır. 1980 sonrası dönemi belirleyen sözkonusu tercihler hane halkının, şirketlerin ve devletin finansallaşması olarak ifade edilebilir (Bougrine,2012). Özetle 2008 ekonomik bunalımı, üretim sürecinde karlılığın yeni yatırımları teşvik edecek biçimde gerçekleşmemesine bağlı olarak finansallaşmanın eşlik ettiği bir bunalımdır.

3.1. 2008 Krizinin Gelişmiş Ülkeler Üzerindeki Etkileri

Deflasyon korkusu ve tasarruf bolluğu, nominal politika faiz oranlarının çok düşük seviyeler-

Grafik 1. G20 Ülkelerinin Kar Oranları (%)

Kaynak: Roberts, 2022, (<https://thenextrecession.wordpress.com/2022/01/22/a-world-rate-of-profit-important-new-evidence/>)

de olduğu ve birçok ülkede parasal büyümenin hızlandığı bir genişlemeci para politikaları dönemine yol açmıştır. 2007 yılına kadar ABD ekonomisinde ekonomide gerçekleşen likidite fazlalığı ve düşük faiz oranları, parasal istikrarı sağlayıcı bir unsur olarak algılanmış ve piyasalara duyulan güveni arttırmıştır (Goodhart,2008 :332-333). Gayrimenkul fiyatlarının faiz oranlarının üzerinde seyretmesi bireylerin borçlanarak ikinci ve üçüncü ev alımı yapmalarına neden olmuştur. Bu dönemde ABD'deki hane halkının borçlanma oranları harcanabilir kişisel gelirlerinin %98'inden %136'ya çıkmıştır (Erdönmez, 2009: 86). Bu dönemde bankalar ekonomiyi canlandırmak ve daha fazla kar elde etmek için eşik altı krediler olarak anılan düşük nitelikli ve geri ödenmeme riski taşıyan kredi mekanizmasını kullanmıştır (Özatay, 2009: 101). Eşik altı kredi hacminin artmasında ABD'deki sosyal değişimin de etkisi vardır. 80'lerde başlayıp 2000'lerde yoğunlaşan muhafazakâr partinin uygulamış olduğu finansal politikalar ülkede gelir eşitsizliğini arttırmıştır. 1980'de nüfusun %1'i toplam gelirin yaklaşık %10'una sahipken, bu oran 2000'lerde %20'lere çıkmıştır. Orta gelirli kesimin göreceli yoksullaştırılması eşikaltı kredilerin hacmini ve hane halklarının borçluluk düzeylerini arttırmıştır. 2007 yaz aylarından itibaren konut fiyatları düşmeye başlamış ve Amerikan ekonomisinde kriz eğilimi baş göstermiştir (Kutlu ve Demirci, 2011: 122-123). Ancak bu süreçte dönüm noktası 2008 Eylül ayında Lehman Brothers'ın iflası olmuştur. Lehman Brothers'ın iflası ile birlikte ABD ve gelişmiş kapitalist ülkelerin finans sistemi büyük bir çöküş ile karşı karşıya kalmıştır (Kaya ve Kaygısız, 2015: 173). Lehman Brothers'ın batışından sonra Dünyanın en büyük sigorta şirketinden olan American International Group (AIG)'nın hisse senetleri %60 düşmüş ve bu olay tüm dünyada deprem etkisi meydana getirmiştir (Susam ve Bakkal, 2008: 73). ABD ve gelişmiş ülkelerin merkez bankaları piyasalarda oluşan sıkışıklığı gidermek için eş zamanlı olarak hızla faiz oranlarını düşürmüştür. Ancak bu müdahalenin yeterli gelmemesi piyasalara miktarsal genişleme (Quantitative Easing) olarak tanımlanan ve piyasalara yüklü miktarda para enjekte etmek anlamına gelen genişletici para politikasına geçmişlerdir (Savran,2013:14-15). Neredeyse Dünya GSMH'nun %50'sini ifade

eden ABD ve AB ülkelerinin krize girmesi gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerinde bu krizden etkilenebileceği anlamına gelmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler ticari ilişkilerini genellikle ABD ve AB ülkeleriyle sürdürmektedir (Kaya ve Kaygısız, 2015: 173-174). Göker (2014: 104) ve Akyol (2014: 46-47) uygulanan maliye politikaları açısından 2008 küresel krizini üç dönemde incelemiştir. Birinci dönem 2008-2010 yıllarını içermektedir. Bu dönemde kamu harcamaları artırılmış, vergiler düşürülmüş ve genişletici maliye politikaları ile talep arttırılmaya çalışılmıştır. Buna ilave olarak faiz oranları indirilerek, piyasadaki likidite oranı arttırılmıştır. 2010- 2012 yıllarında ise ikinci döneme girilmiş, genişletici politikalarından vazgeçilerek sıkı maliye politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Birinci dönemde uygulanan genişletici politikalar nedeniyle ikinci dönemde kamu borçları ve bütçe açıkları arttığı gerekçesi ile mali kemer sıkma politikaları 2. dönemin temel özelliğidir. Bu dönem borçların azaltılması ve mali dengenin sağlanmasına yönelik uygulanan kemer sıkma adı altında sıkı mali politikalar dönemi olmuştur. Üçüncü dönem ise, 2012 ve günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Büyüme oranları düşük seviyelerde seyrederken sıkı maliye politikasının uygulanmasının talepte ve vergi hasılatında bir düşüşe ve dolayısıyla bütçede açığa neden olması ve bu etkinin kısır döngüye yol açarak ekonomik faaliyetlerin düşmesine neden olabileceği ifade edilmektedir (Göker, 2014: 105; Akyol,2014: 46). 2008-2010 dönemini kapsayan genişletici maliye politikalarını uygulayan ilk ülke ABD olmuştur. ABD "Amerikan Kurtarma ve Yeniden Yatırım Yasası" adı altında 780 milyar\$'lık teşvik paketi açıklamıştır. Bu teşvik paketi kamu transfer harcamalarını kapsamaktadır. Bunun dışında yine Amerika 150 milyar \$ kadar bir vergi iadeleri uygulamasını da yürürlüğe koymuştur (Kaya ve Kaygısız, 2015: 178-180). Bu sayede yurt içi talep arttırılmaya çalışılmıştır. AB ülkelerinde genişletici maliye politikaları kapsamında vergi indirimleri uygulanmıştır. Kriz sebebiyle yaşanan ekonomik daralma ile birlikte vergi gelirlerinde bir azalma meydana gelmiştir. Bununla birlikte kriz istihdam oranlarında da bir düşüşe yol açtığı için hükümetler transfer harcamalarında da artışa gitmiştir. Maliye politikası yöneliminde kriz sonrası ikinci dönem 2010-2012 yılları

arasını kapsamaktadır. Kurtarma paketlerine bağlı olarak uygulanan genişletici maliye politikaları bu dönemde yerini artan kamu borçları ve bütçe açıkları gerekçesi ile mali kemer sıkma politikalarına bırakmıştır (Akyol,2014: 47). Maliye politikası uygulama süreci açısından üçüncü dönem 2012 yılında başlayıp günümüze kadar gelen süreci içermektedir. Bu dönem gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde düşük büyüme oranları ile birlikte mali kemer sıkma politikalarının uygulanması nedeniyle mali tuzak riskine dikkat çekildiği bir dönemi ifade etmektedir (Göker,2014; Akyol,2014: 47). Mali tuzak riskini arttıran en önemli etkenlerden biri, vergi artışı yerine kamu harcaması kesintilerine dayalı mali kemer sıkma programlarının 2012 sonrası dönemde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ekonomilerde kullanılmasıdır. Söz konusu tercihe bağlı olarak düşük büyüme ve yüksek işsizlik oranlarına kamu açıklarındaki artışın eşlik etmesi durgunluğun devam etmesini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla kamu harcaması kesintisine dayalı mali kemer sıkma politikaları 2012 sonrası dönemde bütçe açıklarını düşürmek bir yana mali tuzak riskini oluşturmuştur (Akyol,2014, 47).

3.2. Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler

2008 bunalımı gelişmiş ülkeleri etkilediği kadar gelişmekte olan ülkelerin de büyüme, enflasyon gibi makro ekonomik göstergelerinde negatif bir seyir izlemesine neden olmuş ve birçok ülkenin kamu maliyesindeki sürdürülebilirlik hedefini zorlamıştır (Fidan ve Fırat, 2020: 91). Krizin ortaya çıktığı dönemde piyasalara duyulan güvensizlikle birlikte gelişmekte olan ülkelerinde bu krizden etkileneneği düşüncesi panik halinde yabancı sermayenin yön değiştirmesine sebep olmuştur. Bu durumla birlikte gelişmiş ekonomilerde büyüme oranlarının düşmesine bağlı olarak talep yavaşlamış ve gelişmekte olan ülkelerden yapacakları ihracat miktarını azaltmışlardır (Göçer, 2012: 21). Petrol dışı ihraç mallarının fiyatlarının düşmesi gelişmekte olan ülke ekonomilerini borç krizi içerisine sokmuştur. Bu durumun yaratmış olduğu sonuç ise gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin artmasına, talebin düşmesi, kamu borçlanması ve bütçe açıklarının artışı olarak özetlenebilir. (Göçer, 2012: 21). Özetle 1980'lerden itibaren dünyada finansallaşmanın

artması reel üretimi destekleyecek yatırımların finansal piyasalara akmasına sebep olmuştur. Nitekim 2008 krizi de çeşitlendirilmiş türev ürünlerinin finansal piyasada işlem görme sıklığının artması ile gerçekleşen bir krizdir.

4. EKONOMİK KRİZ VE PANDEMİ İLİŞKİSİ

Pandemiler dünya tarihi boyunca toplumsal ve ekonomik değişimleri içeren uluslararası düzeyde etkileri olan sağlık olaylarıdır. Pandemilerin ortaya çıkardığı en önemli sorun halk sağlığı konusundaki yetersizliklerin görünür hale getirmesi olmakla birlikte pandemi sürecine eşlik eden bir ekonomik krizin olması ve/veya pandeminin kriz yaratma potansiyeli ekonomik ve sosyal gerilimleri arttırmaktadır. Pandemiler sağlık sistemine erişimde aksamalara ve sağlık sisteminin yetersiz kalmasına yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra tüm ülke ekonomisini etkileyerek mali şokların oluşmasına neden olmaktadır (Bingöl, Türk ve Ak, 2020: 191). Bu anlamda izleyen bölüm, pandemi süreci ve ekonomik kriz arasındaki karşılıklı neden-sonuç ilişkilerini değerlendirmek ve Covid 19 pandemisi konusunda çıkarımlar yapabilmek için tarihteki diğer salgınları ele almaktadır.

4.1. Tarihteki Salgınlar ve Ekonomik ve Sosyal Etkileri

4.1.1. Kara Veba

Kara veba, insanlık tarihinde kaydedilen en fazla ölümlere sebep olan salgın olarak geçmektedir. Pandeminin ilk ortaya çıkışı Orta ve Doğu Asya'da görülürken ilk kesin görünümü ise Kıbrıs'ta olmuştur. Kara vebanın çıkış nedeni olarak kuraklık nedeniyle kemirgenler pireler ve kenelerin otluk alanlardan insanların yaşadığı bölgelere yönelmesi sonucu salgının baş gösterdiği düşüncesi hakim olmuştur. Daha sonrasında bu hastalığı yayan etkenin ise kemirgenler ile ilişkili olduğu ve farelerin bu hastalığın temel bulaşma aracı olduğu kanıtlanmıştır (Parıldar, 2020: 22). Kara vebanın yaşandığı dönemin ekonomik koşullarına bakıldığında, salgın nedeniyle tarım ve hayvancılık yeterli oranda yapılamamış bu da gıda ve ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını yükselterek yoksulluk oranlarında artışa neden olmuştur (Arık, 1991: 32-33). Salgın derebeylerin güçlerini

yitirmesine sebep olarak feodal sistemin çöküşünü hazırlayan bir etken olarak görülmektedir.

4.1.2. Kolera

19. yüzyıla kadar hüküm süren veba salgını sağlık alanındaki ilerlemelere bağlı olarak ortadan kalkarken bu sefer 1817'den sonra vebanın yerini kolera salgınına bırakmıştır. Belli aralıklarla ortaya çıkıp Asya Avrupa Afrika ve Amerika kıtalarını da neredeyse aynı ölçüde etkilemiştir. Koleranın kaynağı Hindistan olarak bilinmekle beraber ilk olarak 1817'de Bengal'de ortaya çıkmış ve buradan dünyanın diğer bütün bölgelerine de yayılmıştır. Büyük çaplı ölümlere sebep olan kolera salgını, sanayileşme süreciyle ve alt yapının eksik olmasıyla birlikte genel olarak kanalizasyon ve atıklarla kirlenmiş suların kullanılması ve kirli suların üzerinde yapılan taşımacılık hastalığın diğer bölgelere yayılmasında etkili olmuştur (Yıldırım, 2006: 18- 21). Kolera salgınıyla birlikte ülkelerde verimlilik ve çalışan sayılarında azalmalar meydana gelmiştir.

4.1.3. İspanyol Gribi

İspanyol gribi, 1914-1918 I. Dünya Savaşı dönemlerinde yaşanmış bir salgındır. Gribin nerede ortaya çıktığı konusunda net bir bilgi olmamakla birlikte üç görüş etrafında tartışılmaktadır. Bunlardan birincisi Çin'in Guandong şehrinde ortaya çıktığı görüşüdür. O dönemlerde dahi yüksek bir nüfusa sahip olan Çin'de grip salgınları devamlı yaşanmaktaydı. Çin'de ortaya çıkan virüsün ticaret limanları ile Avrupa'ya taşındığı iddia edilmektedir. İkinci görüş ise I. Dünya savaşı sırasında asker ihtiyacını karşılamak için sömürge ülkelerden getirilen askerlerden dolayı ortaya çıktığı görüşüdür. Avrupa'ya getirilen askerlerin kendi ülkelerinden getirdikleri hastalıkları nedeniyle bu salgının meydana geldiği düşünülmektedir. Üçüncü görüş ise savaşta kullanılan zararlı gazların çevre ve insan sağlığına zarar vererek bu salgına sebep olduğu yönündedir. Bu salgının kendinden önceki diğer salgınlardan farkı, sağlıklı genç erişkinleri etkilemesidir I. Dünya Savaşının bitmesi ve askerlerin de evlerinde dönmesiyle birlikte salgının etkilerinde azalmalar meydana gelmiştir ve zamanla salgın ortadan kalkmıştır (Tekin, 2021: 340). Ekonomik sonuçları savaş yıllarında ortaya çıkan

ve iletişim ve haberleşme araçlarının yetersiz olmasından kaynaklanan eksiklikler nedeniyle gribin ekonomide meydana getirdiği etkiler net bir biçimde ortaya konulamamaktadır. Fakat buna rağmen o dönemin yerel gazetelerinde tüccarların işlerinde meydana gelen azalmalar ve yüksek orandaki kar azalışları yazılmıştır. Salgın nedeniyle yatak ve yastık talepleriyle birlikte ilaç firmalarına olan taleplerde de bir yükseliş meydana gelmiştir (Tekin, 2021: 342).

4.1.4. Sars salgını

Sars salgını 2002-2003 yıllarında Hong Kong'da çıkmış ve dünya geneline yayılmış bir salgındır. Damlacık yolu ile insandan insana bulaşan bu salgın çok hızlı bir şekilde yayılma alanı göstermiş, yaklaşık 37 ülkeye bulaşmış ve birçok insanın ölümüne sebebiyet vermiştir. Genellikle etkilendiği yaş grubu 65 yaş ve üzeridir. Bu salgının Çin ekonomisine maliyeti 40 milyon dolar kadar olmuştur. Dünya ekonomisine maliyeti ise 30 ila 50 milyon \$ arasında değişmektedir. Bu salgından etkilenen en büyük sektör turizm olmuş turizm gelirlerinde büyük kayıplar yaşanmıştır (Tekin,2021: 343).

4.1.5. H1N1 (Domuz Gribi)

Kısaca SIV olarak bilinen tıbbi ismi ise Swine Influenza Virus olan H1N1 virüsü ilk kez 2009 yılında Meksika'da ortaya çıkmıştır. Bu sebeple ilk Meksika Gribi daha sonra Domuz gribi olarak anılmıştır. Bunun sebebi domuzlarda bulunan virüse benzer bir özellikte olmasından ve domuzlardan insanlara geçiyor olmasından kaynaklanmaktadır. En son bu virüs H1N1 virüsü olarak anılmaya başlamıştır. H1N1 virüsünün ekonomik sonuçlarından olumlu etkilenenler ilaç firmaları ve sabun temizlik malzemeleri gibi ürünler üreten firmalar olmuştur (Tekin,2021:343).

4.1.6. Ebola

Bu salgın ise daha çok Sahra altı Afrika ülkelerini etkilemiştir. İnsanlar enfekte bir hayvan ya da Ebola virüsü bulaşmış hasta veya ölü biriyle direkt temas ederek virüsü alabilmektedir. Ebola salgınının bu ölçüde etkili olmasının sebebi sağlık sistemlerinin yetersiz olması, hastalığın kolera gibi başka hastalıklarla karıştırılması,

yoksulluk gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Bingül, Türk ve Ak, 2020). Ekonomik etkileri bakımından zaten yoksul olan batı Afrika ülkeleri ekonomilerinin az gelişmiş olması nedeniyle krizi ekonomik olarak derinleştirerek ülkeleri savunmasız bırakmıştır. Bu salgının ortaya çıkmasıyla birlikte ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde bozulmalar meydana gelmiştir. Krizin etkileri daha çok gelir kaybı ve mal ve hizmet taleplerinde görülmüştür. Salgının genel ekonomik etkisi gelirlerin düşmesine, tedarik zincirlerinde aksamaya, sağlık harcamalarının ve mali açıkların artmasına sebep olmuştur (Bingül, Türk ve Ak, 2020: 194-195).

4.1.7. Koronavirüs (Covid19) Salgını

1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde yeni bir bulaşıcı solunum yolu hastalığı olarak ortaya çıkan koronavirüs, 2020'de Avrupa ve Amerika başta olmak üzere dünyanın diğer bütün bölgelerine yayılmıştır. Koronavirüs pandemisi tarihte meydana gelmiş olan salgınlarla karşılaştırıldığında içinde yaşadığımız dönemin en ciddi boyutlara ulaşan salgınlarından olduğu ifade edilebilir. Koronavirüs pandemisi hakkında biyolojik silah olma durumu başta olmak üzere çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir (Tekin, 2021: 344). Covid-19 salgının başlaması ile birlikte ekonomik faaliyetlerin durma noktasına gelmiş olması ve karantina uygulamaları, 2008 ekonomik krizinin etkilerini henüz giderememiş dünya ekonomisi için yeni bir kriz beklentisini doğurmuştur. Çin'de meydana gelen fiyat artışlarına benzer bir durum dünya genelinde yaşanmıştır. Bunun dışında hisse senetleri ve tahvil fiyatlarında ise düşüşler yaşanmıştır. Covid-19 salgını tüm dünyada arz şoklarını beraberinde getirmiştir. Halka arz edilmiş işletmeler ve turizm sektörü büyük oranda zarara uğramıştır. Salgının bütün dünyada etkisinin hissedildiği 2020 yılında küresel ekonomide, 2008 küresel finansal krizindeki resesyonun iki katı oranında %4,0 bir düşüş meydana gelmiştir. Covid-19 sürecinde fabrikaların, mal ve hizmet arz süreçlerinin ve nakliye bağlantılarının geçici bir süre kullanılamaması tedarik zincirleri açısından olumsuz etkiler yaratmıştır. Üstelik "küreselleşme" adı altında 1990'lı yılların başından itibaren üretim süreçleri ve uzun

tedarik zincirleri anlamında ülkelerin birbirine olan bağımlılığının artmış olması, Covid-19 pandemisinin uluslararası düzeyde yayılımını arttırdığı gibi karantinalar mal ve hizmetlere erişim olanaklarını da kısıtlamıştır. Bu anlamda gerek ulusal düzeyde uygulanan neoliberal politikalar gerekse ülkelerin uluslararası işbölümü içerisinde bulunduğu konum pandeminin etkilerini değerlendirmek anlamında önemli bir laboratuvar işlevi görmüştür. Bu çerçevede ortaya çıkan hammadde kıtlıkları ve teslimat gecikmeleri; gelir düzeyi, hizmet sunum biçimleri ve üretkenlik açısından ciddi dalgalanmaları beraberinde getirmiştir (Tekin, 2021: 345-350). Pandeminin Çin'de başlaması pandemiye karşı alınan önlemlerin gecikmeli uygulanması ve hali hazırda Çin'in tedarik zinciri açısından dünyadaki öncü konumu nedeniyle ülkelerin tedarik zincirlerinde değişimler ve problemler yaşanmıştır. Petrol fiyatlarında ve küresel sanayi üretimdeki düşüş, küresel borsalarda kısa bir süre içinde %20'den fazla düşüşe neden olmuştur. Kriz hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri aynı anda etkisi altına almıştır. 2008 krizinin etkileri ile birlikte düşünüldüğünde özellikle sürdürülemez borç yüklerine sahip olan gelişmekte olan ülkeler açısından krizin etkileri çok daha yıkıcı biçimde ortaya çıkmıştır. Krizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından yıkıcı etkilerinden biri de seyahatlere getirilen kısıtlamalardır. Seyahat kısıtlamaları neredeyse bütün sektörler üzerinde zorlu bir süreci beraberinde getirmiş, özellikle turizm ve hava yolu şirketleri açısından pandeminin etkisi çok yıkıcı olmuştur (UNCTAD,2020: 9).

Yukarıdaki grafikten izlenebileceği üzere gibi küresel finansal krizinden ve Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Krizlerin etkisiyle büyüme oranları bir hayli düşüş eğilimi göstermiştir. Orta gelirli ve düşük gelirli ülkelerin ise büyüme oranları, gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarından görece olarak yüksek seyretmiştir. Özellikle Covid-19 döneminde tedarik zincirlerinde ve finansal piyasada yaşanan olumsuz etkiler dünya ticaretini etkileyerek üretkenlik düşüşlerine, işsizliğe ve dolayısıyla büyüme oranlarının giderek düşük seyretmesine neden olmuştur. Koronavirüs ile birlikte ülkelerin sağlık harcamaları ciddi seviyelerde

artmıştır. Özellikle Norveç gibi gelişmiş ülkelerin kişi başına düşen sağlık harcamaları 89, 435 doları bulmuştur. Fakat Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin kişi başına düşen sağlık harcamaları düşük seyretmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarına ayrılan kaynağın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

5. EKONOMİK KRİZ VE PANDEMİ KRİZİ KOŞULLARINDA KAMU MALİYESİNİN ÖNEMİ

2008 küresel ekonomik krizinden sonra gerçekleşen en büyük kriz olan Covid19 krizi, oluşturduğu deflasyonist baskı nedeniyle kamu maliyesi ve maliye politikalarının önemini yeniden gündeme getirmiştir. Krizin sebep olduğu ekonomik sonuçlar daha önce yaşanmış olan diğer krizlerden daha büyük ve kapsamlı maliye politikaları uygulamalarına ihtiyaç olduğunu işaret etmiştir. Maliye politikasının bu krizdeki önemi, krizden etkilenenlerin en çok hane halkları ve firmalar olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple para politikaları ikinci plana itilmiştir. Kriz nedeniyle büyüme oranları düşmüş arz ve talep yetersizlikleri yaşanmış, işsizlik artmıştır. Özellikle pandemi krizinin halk sağlığı boyutunun olması, ana akım kamu maliyesi yaklaşımının yarattığı sorunları ve alternatif maliye politikası seçeneklerinin tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

5.1. Ekonomik Krizlerle ve Pandemi ile Mücadelede Ana Akım Kamu Maliyesi ve Maliye Politikası Önerileri

Ana akım yaklaşımlar temel olarak piyasa mekanizması ağırlıklı ekonomik ve toplumsal yapı analizini içermektedir. Böyle bir analitik yaklaşım devletin ekonomiye müdahalesine ilişkin eleştirel bir çerçeve sunmaktadır. Bunun temel nedeni piyasa mekanizmasının kaynakların ve gelirin yeniden dağılımında temel düzenleyici mekanizma olarak kabul edilmesidir. Ana akım iktisadi düşünce açısından devlet ekonomik ve sosyal süreçlerin dışında bir üst yapı kurumu olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlere herhangi bir devlet müdahalesi dışsal etkiler yaratarak piyasa mekanizmasının "dengeyi" sağlama işlevini bozmaktadır. Bu

nedenle söz konusu yaklaşımlar açısından kamu maliyesinin temel işlevi "tarafsızlık" olarak tanımlanabilir. Çünkü ana akım yaklaşımlar toplumsal kategoriler arasındaki ilişkilerin eşitsizlik ürettiğini kabul etmemektedir. Dolayısıyla gelir dağılımı sorunları üretim faktörlerinin yetenek düzeyi, çalışma isteği vb kişisel özellikler ve tercihler ile açıklanmaktadır. Buradan hareketle ana akım yaklaşımlar için ekonomik krizler ve pandemi krizleri gibi "ekonomi dışı" olarak görülen krizler ekonomik sistemin işleyiş mekanizmasından bağımsız, dışsal ve geçici sorunlar olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda ana akım yaklaşımlara göre ekonomik kriz, piyasa mekanizmasına müdahalenin yol açtığı bir sonuçtur. Söz konusu akımın temel varsayımları gereği kapitalist ekonomik sistem rasyonel bir işleyişe sahiptir. Bu nedenle devlet müdahalesi de dahil dışarıdan herhangi bir müdahale krize yol açmaktadır. Nitekim uzun genişleme dönemi olarak tanımlanan 1945-1960'lı yılların sonunu içeren dönemin 1973 krizi ile sonuçlanması ana akım yaklaşımlarca ekonomik ve sosyal yaşamın bütün alanlarına yoğun devlet müdahalesi ile ilişkilendirilmektedir. Söz konusu dönemde sendikal faaliyetlerdeki artış, vergi yapılarının vergi yükü dağılımında görece adaleti sağlayacak özellikler taşıması, kamu iktisadi teşebbüslerinin faaliyetleri, bütün gelir gruplarını kapsayan geniş bir sosyal güvenlik mekanizmasının olması, reel ücretlerin görece olarak yüksek olmasını sağlamıştır. Bütün bu uygulamalar ana akım iktisat açısından fiyat mekanizmasının denge sağlama özelliğinin ortadan kaldırmış ve ekonomik krizin nedenini oluşturmuştur. Bu çerçevede ekonomik krizin çözümü için 1980 ile birlikte neoklasik kuramsal temele dayalı ve içerisinde rasyonel beklentiler, arz yanlı iktisat, monetarizm gibi ekolleri barındıran ana akım yaklaşımların politika seçeneği olarak neoliberal politikalar gündeme gelmiştir (Savran,2013:62-63). Ana akım yaklaşımlar genişleme döneminin bütçe açıklarına yol açarak kamu borç stokunun sürdürülemez boyuta geldiğini bu nedenle bütçe disiplini sağlamak üzere "Devletin küçültülmesi" hedefi doğrultusunda ekonomik ve sosyal yapının neoliberal politikalar eşliğinde yeniden yapılandırılması gerektiğini belirlemektedir. Bu doğrultuda kamu maliyesi yaklaşımı bütçe dengesinin sağlanması ve sürdürülmesine odak-

lanmaktadır. Bütçe dengesi hedefini gerçekleştirmek üzere sıkı maliye politikası uygulamaları kullanılmıştır. Özetle 1980 sonrası dönem iş gücü piyasalarını esnekleştirilmesi, mal, hizmet ve para piyasalarını serbestleştirilmesi, düzenleme dışı bırakma ve kamu işletmelerinin ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini içeren neoliberal politikaların uygulama alını bulunduğu bir dönem olarak ifade edilebilir. Söz konusu dönemin çalışan kesimler açısından ortaya çıkardığı sonuç ise, kamu hizmetlerinin tasfiyesine bağlı olarak daha önceki dönemde vatandaşlık hakkı olarak tanımlanmış eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik gibi temel hakların piyasa denetimine bırakılması ve iş gücü piyasalarının esnekleştirilmesi ile birlikte sermaye dışı kesimlerin yoksulluk oranlarındaki artış olarak özetlenebilir.

Sonuç olarak 1980 'li yıllar ile başlayan 2008 ekonomik bunalımı ve Covid-19 pandemisi ile görünür hale gelen yapısal sorunlar karşısında üretilen politikalar, hane halklarının refahından çok sermaye gruplarının toplumsal üretimden aldığı payı arttırmaya yönelik uygulamaları içermektedir. Bunun sonucunda ise emek örgütsüzleşmiş ve güvencesiz kalmıştır. Tablo 5.1 2008 ekonomik krizinin etkilerinin devam ettiği bir süreçte Covid-19 pandemi krizini ülke grupları açısından temel makroekonomik göstergeler bağlamında değerlendirme olanağı sunmaktadır.

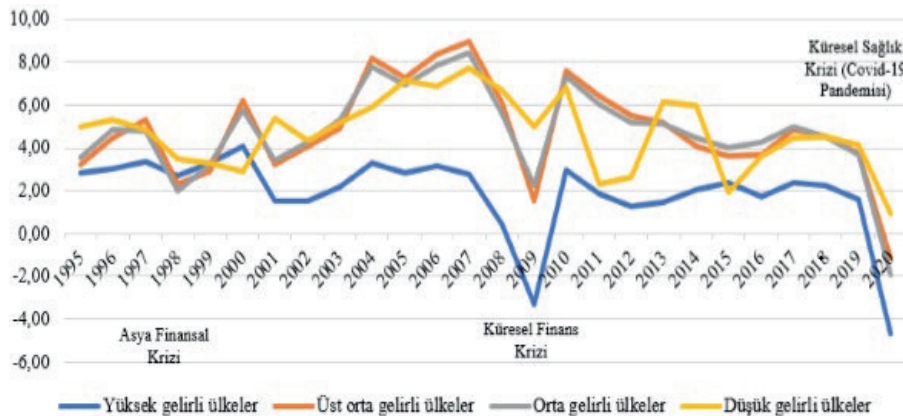
Covid-19 sonrası hızlı bir toparlanma yaşayan gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarının düştüğü gözlenmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte

olan ülkelerde enflasyonun yüksek seviyelerde kalmakta olduğu izlenmekte, durgunluk ve stagflasyon beklentisi söz konusu olmaktadır. Bunun sebebi ise dünya tedarik zincirinde meydana gelen aksamalar ve üretim sürecinde ortaya çıkan üretkenlik azalışlarına bağlıdır. İşsizlik oranlarındaki artışta pandeminin etkisi olmakla birlikte esas olarak mali kemer sıkma politikalarının belirleyici olduğunu belirtmek gerekir. Bu göstergeler dünya ekonomisinin hali hazırdaki deflasyonist bir baskı altında olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla gerek ekonomik krizin gerekse pandemi krizinin yol açtığı tahribatın neoliberal politika seçenekleri kullanılarak giderilme imkânı bulunmamaktadır. Alternatif seçenek oluşturmak açısından ise acil uygulanması gereken önerilerden biri olarak yeniden kamuculuk öne çıkmaktadır.

5.2. Krizlerle Mücadelede Uygulanabilecek Alternatif Kamu Maliyesi Seçenekleri

Kapitalist üretim süreci uzun dönemli krizlerin yanı sıra 7 ila 10 yılda bir gerçekleşen kısa çevrimler ile sürekli kriz süreçlerini kapsayan dinamik bir gelişme eğilimine dayanmaktadır. Kapitalist gelişme dinamiğinin bu özelliği her seferinde kamu müdahalesinin önemini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede çalışmanın bu bölümünde 2008 ekonomik krizi ve ardından gelen pandemi krizinin yol açtığı ekonomik ve sosyal tahribatı giderecek alternatif bir kamu maliyesi yaklaşımı olarak yeniden kamuculuk anlayışı kapsamında sağlık hizmetleri ve yaşam ücreti tartışmalarına yer verilmektedir.

Şekil 4.1.7. Covid-19'un Küresel Büyüme Etkisi. (GSYİH Büyümesi, %)

Kaynak: Oflaz, 2021: 385.

5.2.1. Kamu Maliyesi Yaklaşımında Paradigma Değişimi Olarak Yeniden Kamuculuk ve Maliye Politikası

1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalar eşliğinde özel sektörden kaynaklanan zararların kamulaştırılması buna karşın kamu hizmetlerinin ve verimli kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi pandemi krizi ile birlikte düşünüldüğünde ekonomik sistemin meşruiyetinin önemli ölçüde sorgulanmasına yol açmıştır. Bu anlamda pandemi; özelleştirme, finansallaşma, ticaretin ve finansın “serbestleştirilmesi”, istihdamın esnekleştirilmesi ilkelerine dayalı neoliberal politikaların etkisiz olduğunu ortaya koymuştur. Pandemi ile birlikte görünür hale gelen ekonomik sistemin meşruiyet krizi toplumsal yeniden üretimin kamu kesimi ağırlıklı bir yapısal dönüşüm geçirmesi gereğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede kamu maliyesi yaklaşımı içerisinde düşünüldüğünde bugünün meşruiyet krizini çözme ve/veya hafifletme aracı olarak yeniden kamuculuk önemli bir alternatif olarak öne çıkmaktadır. Diğer bir anlatım ile kamu varlıklarının özel sektöre devredildiği, kamu işletmelerinin özelleştirildiği ve piyasa temelli uygulamaların süregeldiği dönemde yeniden kamuculuk, kamuya yeniden dönüş

konusu önem arz etmektedir. Yeniden kamuculuk, kamu kaynaklarının ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesine son verilmesi, toplumsal refah düzeyi artışını sağlamak üzere kamusal üretim ağırlıklı bir üretim yapısının oluşturulması, esnek istihdam biçimlerine son verilerek iş güvencesinin devlet tarafından garanti altına alınması, kamu kurumlarının denetiminin sağlanmasını içeren bir paradigma değişimi olarak ifade edilebilir. Özete Yalman (2009)’ın ifadesi ile yeniden kamuculuk “Emeğin, kamusal hizmetlerin metalaşmasına imkân vermeden ve kâr amacı gütmeyen kullanımını sağlayacak bir kamu anlayışı” olarak tanımlanmaktadır (Yalman,2019: 120). Dolayısıyla kamu maliyesi yaklaşımının bu tanıma uygun bir biçim alması paradigma değişiminin bir ifadesi olarak anlaşılabilir. İzleyen bölüm kamu maliyesi açısından bir paradigma değişimi olarak yeniden kamuculuk yaklaşımının kavramsal ele alınmaktadır.

5.2.1.1. Kamuculuk/Kamusal Olan Kavramı ve Alternatif Kamusalılık.

20. yüzyılda çokça tartışılan bir konu olan kamusalılık, bir toplumsal ilişki biçimi ve siyasal mücadele ürünü olan bir kavramdır. Kamusalığa, kamuculuğa ve kamusal alana ilişkin tanımlamalara bakılacak olursa; kamu kelimesi

Tablo 5.1. Dünya’nın Makroekonomik Görünümü

	2021	2022	2023		2021	2022	2023
Gelişmiş Ekonomiler				Gelişmekte Olan Ekonomiler			
Büyüme	5,2	2,4	1,1	Büyüme	7,2	4,4	4,9
ABD	5,7	1,6	1,0	Çin	8,1	3,2	4,4
Euro Bölgesi	5,2	3,1	0,5	Hindistan	8,7	6,8	6,1
Japonya	1,7	1,7	1,6	Brezilya	4,6	2,8	1,0
Birleşik Krallık	7,4	3,6	0,3	Endonezya	3,7	5,3	5,0
İşsizlik				Rusya	4,7	-3,4	-2,3
ABD	5,4	3,7	4,6	İşsizlik			
Euro Bölgesi	7,7	6,8	7,0	Çin	4,0	4,2	4,1
Japonya	2,8	2,6	2,4	Hindistan	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Birleşik Krallık	4,5	3,8	4,8	Brezilya	13,2	9,8	9,5
Enflasyon	5,2	7,0	3,2	Endonezya	6,6	5,5	5,3
ABD	7,4	6,4	2,3	Rusya	4,8	4,0	4,3
Euro Bölgesi	5,0	8,8	4,5	Enflasyon	3,0	4,7	3,0
Japonya	0,5	2,4	1,2	Çin	1,8	2,7	1,8
Birleşik Krallık	5,4	11,3	6,3	Hindistan	6,3	6,4	4,9
Cari Denge/GSYH	0,6	-0,6	-0,3	Brezilya	10,1	6,0	4,7
ABD	-3,7	-3,9	-3,1	Endonezya	1,9	7,2	3,3
Euro Bölgesi	2,5	1,0	1,4	Rusya	8,4	12,5	4,0
Japonya	2,9	1,4	2,2	Cari Denge/GSYH			
Birleşik Krallık	-2,6	-4,8	-4,5	Çin	1,8	1,6	1,3
				Hindistan	-1,2	-3,5	-2,9
				Brezilya	-1,7	-1,5	-1,6
				Endonezya	0,3	2,2	1,1
				Rusya	6,9	12,2	11,1

Kaynak: Eğilmez, 2022. <https://www.mahfiiegilmez.com/2022/10/dunya-ve-turkiye-ekonomisinin-2023-fal.html>.

Erişim Tarihi: 23.11.2022.

Latince ismi ile “Pulcusu”, devlete ve halka ait olan, yaygın, kamu görevlisi, devletin adı ve hesabı ve hep beraber birliktelik anlamlarına özdeş olmaktadır. Kamu kavramı, halk anlamıyla birlikte devlet kurumlarını ve toplumu ilgilendiren olayların tamamını anlam bakımından bünyesinde barındırmaktadır. Ancak kamu kavramı konusundaki bütün tartışmaların ötesinde esas olarak kavramın bütün, hep, herkese dair olan anlamındaki kullanımı belirgin bir özellik taşımaktadır. Kamu kavramının anlamının bu şekilde tanımlanması kamusal olan ile kamusal alan kavramlarının ayrıştırılmasını sağlamaktadır. Kamusal olan veya aynı anlama gelmek üzere kamu herkesin maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimine dayalı bir varoluşa sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda kamusal olan maddi varoluş koşullarına dayalı ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerin yeniden üretimini içermesi bağlamında devleti de kapsamaktadır. (Yılmaz,2012: 259-261). Kamusal alan kavramı ise özel alan veya bireysel mahrem alanının karşıtı olarak halka açık olan, özgür söylem ilkesi, eşit katılım olanağı ile ortak çıkar ve tartışma ortamı olarak ifade edilmektedir. Bu tanım bize aynı zamanda kamuoyunun oluşumunu da açıklamaktadır (Yükselbaba,2008: 250-251). Bunun yanı sıra kamusal alan kavramı liberal yaklaşımların sivil toplumla özdeşleştirdiğı bir alan olarak da karşımıza çıkar. Kavram kapalı ve gizli saklı olanın tam tersini; açık, genel, görünür eleştirilmeye açık olan şeyi ifade etmektedir (Ürünal, ve Emimi, 2020: 32.). Antik Yunanda Polis’ten hareketle kamusal alanı Arendt; ekonominin, tüketimin dışında erdemli ve ortak siyasal yaşama ilişkin düşünme, tartışma, siyasal karar alma, bir özgürlük alanı olarak yorumlamaktadır. Bu tanımlama iki önemli öğeyi içermektedir. Birincisi “alenilik” ikincisi ise “ortaklaşa sahip olunan dünya”. Arendt’in bu iki öğeyi harmanlaması neticesinde ortaya “her şeyin görülüp, duyulabildiğı, hepimiz için ortak olan bir dünya” biçiminde kamusal alan tanımlaması ortaya çıkmaktadır (Yükselbaba, 2008: 229-234).

Kamunun, kamusal alanın ne olduğuna ilişkin kavramsallaştırmaların kısa özetini sunduktan sonra yeniden kamuculuğun öğelerini yansıtan kamusal alan kavramı olarak Yükselbaba (2008)’in aktarımı ile Negt ve Kluge’nin geliştirdiği alternatif kamusal alan kavramı

diğı alternatif kamusal alan kavramı ve karşıt kamusal alan kavramlarına vurgu yapmak önemlidir. Bu çerçevede alternatif kamusal alan (veya alternatif kamusal alan); ulus devletlerde küreselleşme ile ortaya çıkan eşitsizlikleri ve diğer sorunları çalışan ve ezilen kesimler lehine çözmeye çalışan söz ve eylemler bütünü olarak tanımlanır. Alternatif kamusal alan esas itibarı ile sınıf ilişkileri dışındadır ancak eşitsizlikler ve tahakküm biçimlerinin sertleşmesi karşısında sınıf tarafında olabilir ve bu çerçevede demokratik mücadelelerin alanı haline gelebilir. Karşıt kamusal alan egemen sistem olarak kapitalist işleyiş mekanizmasının ürettiğı kamusal alanı dışlayarak kollektif üretim, yeniden üretim süreçlerine, eylemselliklere ve dayanışmaya dayalı bir çerçeve içerisinde tanımlanmaktadır. Bu anlamda kamu ve özel arasında, politika ve gündelik yaşam arasındaki sözde ayrışmayı bütünleştirmeye çalışır. Toplumsal üretimin özel mülkiyetinin kamusallaştırılması önerisini geliştirmektedir (Yükselbaba, 2008: 260-261). Bu anlamda günümüzün ekonomik, sosyal, siyasal, ekolojik vb çoklu krizlerine çözüm aracı niteliğı taşıyan ve kamu maliyesi yaklaşımında bir paradigma değişimi olarak ifade edilebilecek yeniden kamuculuk anlayışını Negt ve Kluge’nin geliştirdiğı alternatif kamusal alan ve karşıt kamusal alan kavramsallaştırmadan hareketle ele almak mümkündür.

Dar anlamda kamuculuk devletin sermaye birikimi koşulları çerçevesinde dönem dönem üretim alt yapısını oluşturmaya dayalı müdahalelerinin yanı sıra ekonomik krizlerin etkilerini hafifletme yönündeki müdahaleleri ile sınırlandırmak mümkündür. Buna karşılık gerek 2008 ekonomik bunalımı gerekse Covid-19 pandemi krizi bu türde dar kapsamlı kamuculuk anlayışının yeterli olmadığını göstermiştir. Devletin ekonomide bir aktör olarak yer alması ile özel sektörün bir aktör olarak yer almasındaki nedenler aynı değildir. Özel sektör kar ve sermaye birikimi amaçlıdır devletin ise temel amacı hiçbir zaman kar ve birikim değildir. Devletin amaçları yeri geldiğinde istihdam yaratmak, bölgesel eşitsizlikleri gidermek, özel sektörün gidemediğı/gitmek istemediğı yerlere gidip orada zarar etme pahasına yatırımlar yapmaktır. Devletçilik dönemlerinde de bu tür devlet işletmelerinin modernleşmenin, orada bir değişimin

ve dönüşümün aracı olma gibi bir görevi üstlenmiştir. Fakat Marksist geleneğe göre ekonomiyi egemen olan sınıf devleti de kontrol etmektedir. Bu genel ilkenin çıkarımı sınıf mücadeleleri devlet aygıtını şu veya bu şekilde etkilemişse oraya kamuculuk girmiştir biçimdedir (Boratav, 2019: 99-107). Bu çerçevede geniş anlamda kamuculuk veya yeniden kamuculuk üretim araçlarının toplumsallaşması sermaye birikimi ve kar için değil toplumsal amaçların öncelikli olması ve toplumsal yararı sağlayacak örgütlenmelerin sağlanması ile ilişkilendirilmektedir (Sönmez, 2019: 243-248). Bu çerçevede izleyen bölüm 2008 küresel ekonomik bunalımı ve Covid-19 pandemi krizinin birikimli etkisini somut olarak değerlendirme olanağı sunan yeniden kamuculuk çerçevesinde maliye politikası seçenekleri olarak sağlık hizmetleri ve yaşam ücreti tartışmalarını ele almaktadır.

5.2.1.2. Yeniden Kamuculuğu Destekleyen Maliye Politikası Seçeneği olarak Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi

Neoliberalizm, eğitim, sağlık, barınma, ulaşım gibi kamu hizmetlerini piyasa mekanizmasını insiyatifine bırakan, sosyal güvenliği bir hak olmaktan çıkararak ve bireysel sigortacılığın kapsamı içerisine alan bu hizmetlerden faydalanmak isteyenlerin bir bedel ödemelerini gerektiren bir sistem oluşturmuştur (Türel, 2019: 111-118). Bu süreç 1980 sonrasında işsizliğin ve yoksulluğun yaygınlaşması ile birlikte gelir ve servet dağılımındaki eşitsizliklerin şiddetlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede yeniden kamuculukla, temel hizmetlerin sermayenin kontrolünden çıkarılıp toplumsal gereksinimler doğrultusunda bedelsiz sunumunun sağlanması, yerel yönetimlerin hizmetlerinin taşeron firmalardan alınıp yeniden kamusal alana taşınması, emek gücünün hak ve özgürlerinin geri verilmesi, ulusal ekonomi üzerinde hakimiyetin yeniden sağlanması, doğayı önemseyen iklim stratejilerinin yapılması kadın erkek eşitliğinin sağlanması hedeflenmektedir (Yalman, 2019: 119-123). Böylece kapitalizm-demokrasi çıkamazında demokratik unsurlar yeniden ön plana çıkarılarak yeni bir toplumsal sözleşme gündeme gelecektir. Kamuculuğu, yalnızca ekonomiyle daraltılmış bir anlayış olarak tanımlamaktan öte

devletin ve toplumun yer aldığı bütün aşamaları kapsayan ve toplumsal faydayı gözetme anlayışının hakim olması ile ilişkilendirmek gerekir (Sönmez, 2019: 243-248).

Sağlık hizmetlerini ele aldığımızda; kapitalist ekonomi içerisinde üretilen sağlık hizmeti, üretim sürecinde yer alan işgücünün kapitalist üretim süreci için onarımı ve yenilenmesiyle üretimin devamlılığını sağlamaktadır. Diğer bir ifade ile üretim sürecini devam ettirmek için sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu sağlıklı emek gücü yalnızca sağlık hizmetleri sunumu ile gerçekleştirilmektedir. Böylece sistemin devamlılığını sağlamak ve sürdürmek açısından sağlık sektörü, önemli bir işlevi yerine getirmiş olur. Sağlık hizmetleri ilk kez kapitalist sistem ile birlikte standartlaştırılmıştır. Bu standardizasyon ancak sağlık hizmetlerinin toplumsal üretimi, sosyalizasyonu, erişim garantisini, finansmanı ve hizmetin sunumu bakımından, kamusal hizmet üretim alanı içerisine dahil edilmesi ile sağlanabilir (Güzelsarı, 2012: 31-35). Sağlık hizmetlerinin özel kesime bırakılmadan kamu tarafından toplumsal bir hak ve sorumluluk olarak yerine getirilmesi, emek gücünün yeniden üretim maliyetinin sosyalize edilerek bu bedelin topluma ödetilmesi anlamını içinde barındırır (Güzelsarı, 2012: 32). Sağlık hizmetlerini kapitalist ekonomik işleyiş mekanizması içerisindeki işlevine rağmen yeniden kamuculuk anlayışı çerçevesinde sunumunun gerçekleştirilmesi ancak piyasa mekanizmasının işleyişinden bağımsız kılınarak vergiler yolu ile finanse edilen bir hizmet üretim alanına dönüştürülmesi ile mümkündür. Bunun yanı sıra sağlık hizmetlerinin temel bir yurttaşlık hakkı olarak bedelsiz sunumu sağlık hizmetlerinin kamusal niteliğini ifade etmektedir. Diğer taraftan sağlık çalışanlarının özlük haklarının ve çalışma koşullarının sağlık hizmetlerini halkın çıkarları doğrultusunda sürdürmesini sağlayacak yüksek korumalı, kadrolu memurluk sistemine dayalı olarak yapılandırılması kamusal düzeyini belirlemektedir (Ünlütürk Ulutaş, 2011:23)

5.2.1.3. Uzun Dönemli Maliye Politikası Önerisi Olarak Yaşam Ücreti

Yaşam ücreti bir işçinin temel gereksinimlerini karşılamak için gereken gelir düzeyini tanımlamaktadır. Bu anlamda yaşam ücreti, biyolojik as-

gariye atıfta bulunan bir asgari ücret yahut emek verimliliğine yol açan bir dayanışma ücreti ile aynı şeyi ifade etmemektedir. Yiyecek, giyecek, barınma, giyim kültürel faaliyetlere erişim gibi başka temel ihtiyaçları da kapsayacak biçimde tanımlanmaktadır. Yaşam ücretinin amacı bir işçinin devlet sübvansiyonlarına ihtiyaç duymadan emek gücüyle elde ettiği geliri yoluyla insan onuruna yaraşır yaşam sürmesidir (Anker, 2011: 80-91). Yaşam ücreti sadece geçimlik bir ücret olmanın ötesinde topluma katılım ve emekçiler ve aileleri için beklenmedik olaylara ve kazalara karşı hazır olmayı sağlayan gelir düzeyinin garanti altına alınması anlamına gelmektedir (Stabile, 2008: 3). Yaşam ücreti emekçilerin, toplumsal üretimden hak ettikleri payı alamamaları üzerinden yola çıkmıştır. Sosyal adaleti sağlamayı yoksulluğu önlemeyi ve ömür boyu insana yakışır bir kalitede yaşam sürdürmeyi hedefler. Bunu sağlamak için de enflasyondan arındırılmış reel ücretlerin korunduğu bir gelirin devlet tarafından garanti altına alınmasını önerir. Emek gücüne iyi bir ücret ödenmesi ve işgücünün yoksulluk oranlarının düşürülmesi fikri oldukça eski bir tarihsel geçmişe sahiptir. Örneğin Platon, piyasa rekabetinin bir toplum yaratmaya karşıdırderdemli bir toplum yaratmanın önünde bir engel olarak görmektedir. Bu nedenle Devlet adlı eserinde, devletin koruyucuları ve yöneticilerinin sadece gereksinimleri dahilinde asgari geçim kaynaklarıyla ortak bir hayat sürmelerini önermektedir. Onlara temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri düzeyde bir ücret verilmelidir. Halkın çalışması karşılığında geçimlik ücretin altında bir ücret ile çalıştırılmasının ulusal bir kötülük olduğunu ifade etmektedir (Stabile, 2008). Günümüz açısından bakıldığında yaşam ücreti ilerici bir toplumun göstergesi niteliğindedir. Nitekim emek kesiminin onurunun, iş ve aile hayatının dengelenmesi ancak emek gücüne tatmin edici bir hayat standardı sağlanması ile mümkün olacaktır. Böylece yaşam ücreti refah ve sosyal uyumun devam etmesinin vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirilmektedir (Anker, 2011: 1). Bu anlamda iktisadi düşünce tarihi içerisinde yaşam ücreti konusundaki yaklaşımlar ağırlıklı olarak emek-değer kuramını geliştiren klasik iktisadi düşünürlerden gelmiştir. Smith, doğal ücreti, yaşam ücreti olarak tanımlamıştır. Yaşam ücreti işçilerin sadece yaşamasını değil

aynı zamanda düzgün bir hayat sürdürmesini sağlayacak meta sepetini kapsamalıdır. Bu gereksinimler ve sepetteki ürünler bölgeden bölgeye ve zamana göre değişiklik göstermelidir. Smith'e göre, bireysel çıkarlara dayalı ticaret, iş bölümünün genişlemesine, ekonominin büyümesine ve ücretlerin yükselmesine sebep olmaktadır. Emek gücü ücretlerin yükselmesi nedeniyle yaşam ücretinin olumlu sonuçlarına sahip olacaktır. Smith aynı zamanda merkantilist politikayı da eleştirmektedir. İngiliz merkantilizmi, ücretlere tavan fiyat koyan ve emek gücünün hareketliliğine sınırlama getiren yasaları barındırmaktadır. "İşverenler ücretleri aşağıda tutmak için hükümet düzenlemelerini kullanmaktadır fakat serbest piyasa sisteminde böyle bir şey söz konusu değildir, işçilerin daha yüksek ücretler kazanmaları için fırsatları vardır." diyerek serbest piyasanın ücretleri yukarı taşımada sağladığı fırsat eşitliğine vurgu yapmaktadır (Stabile, 2008: 16-18). Mill ise yaşam ücreti konusunda net bir tanımın olmadığını ifade etmektedir. Mill sendikalaşmanın önemine vurgu yaparak, işçilerin sendikalar yoluyla daha yüksek ücretleri elde edebileceğini düşünmektedir. Kendi sendikaları olan işçilerin, kendileri için yaşam ücreti almalarının daha kolay olduğunu savunmuştur (Stabile, 2016: 22-26). Karl Marx kapitalist üretim ilişkilerinin işçileri üretim araçlarından kopardığını ve yaşamlarını sürdürebilmek için tek yolun emek güçlerini satmak olduğunu belirlemektedir. Emegın değişim değeri onu üretmenin işçiye maliyetini ifade etmektedir. Marx, yaşam ücretinin tanımlanmasının zorluklarını gündeme getirmiştir. Marx'ın ücretlere yönelik açıklaması eşitsiz pazarlık gücüne vurgu yapmaktadır. Smith ve Mill'in tersine Marx eşitsiz pazarlık gücünün kapitalizmin sistemik bir özelliği olduğunu ve sınıf mücadeleleriyle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Marx'a göre işverenler mülkiyet sahibi olmalarına bağlı olarak avantajlı konumdadır buna karşılık işçiler emek güçlerini satma zorunluluğu nedeniyle dezavantajlı konuma sahiptir. Geçim araçlarının eş değerini üretmek amacıyla kadınlar ve çocuklar dahil iş gücüne katılma zorunluluğu kapitalist ekonomik sistemin işleyişinin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. İhtiyaçları karşılayabilmek için tüm ailenin çalışması gerekliliği yaşam ücretinin tanımlanmasında ve kapsamının belirlen-

mesinde sadece çalışan işçiye mi yoksa aileye mi dayanması gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Bireysel işçiye dayandığı durumda çalışan kişinin başına bir şey gelmesi halinde hane gelirden yoksun kalacaktır. Mill'in tersine Marx, sendikalar konusunda kapitalistlerle girdikleri sınıf mücadelesinde işçilere öncülük edecek ulusal birlikler olarak örgütlenmedikçe işçilere fayda sağlayamayacağını düşünmektedir. Sendikalar bu görevi üstlenmezse yalnızca sisteme başkaldırmış olacaklar, sistemi değiştirmek için gerekenleri yapmada başarısız olacaklardır. İşçilere daha yüksek bir ücret sağlamak için sosyal bir bakış açısına sahip olmayacaklardır (Stabile, 2016: 26-30). Özetle yaşam ücreti konusundaki kuramsal tartışmalar kapitalist ekonomik sistemin ürettiği eşitsizliklerin giderilmesine dayalı çözüm arayışını ortaya koymaktadır. Bu anlamda yaşam ücreti emeğin toplumsal üretimden aldığı payın korunmasını sağlamak adına önemli bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Nitekim ekonomik sistemin bunalımları ve sağlık krizleri sistemin eşitsizlik üreten yapısının dışı vurumunu ifade etmektedir. Bu yapı karşısında uluslararası yaşam ücreti koalisyonu yaşam ücretinin ve ücret geliri dışındaki gelir gruplarını kapsayan geçim gelirinin devletler tarafından garanti altına alınmasını sağlamak üzere uluslararası düzeyde alternatif kamusalığın önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Bu çerçevede uluslararası yaşam ücreti koalisyonu tarafından yaşam ücreti ve geçim geliri, belirli bir bölgedeki, o bölgenin koşullarına uygun olarak bir hanenin bütün üyelerine makül bir yaşam standardı sağlaması için gereken net yıllık ücret ve gelir olarak tanımlanmaktadır (www.livingwage.com).

6. SONUÇ

Bu çalışmada kapitalist ekonomik işleyiş mekanizmasının sürekli kriz eğilimi yaratan doğasının, toplumsal tahribatı azaltmak üzere paradigma değişimini kaçınılmaz kıldığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Paradigma değişiminin yönü elbette toplumsal güç ilişkilerine bağlıdır. Bunun yanı sıra kamusal biçimlerinin de yöneliminin aynı güç ilişkileri tarafından belirlendiğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte büyük ekonomik bunalımlar sistemin meşruiyetinin sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede eko-

nomik ve toplumsal sonuçları itibarıyla yıkıcı etkiler yaratan 2008 ekonomik krizi ve Covid-19 pandemi krizi aynı zamanda ekonomik sistemin meşruiyet krizini görünür hale getirmiştir. Dolayısıyla toplumsal yeniden üretimin kamuculuk ekseninde dönüşümü bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir tespit, Covid-19 sağlık krizinin pandemiye dönüşmesinin ardında 1980 sonrası uygulama alanı bulan ve yaşam alanlarının bir bütün olarak finansallaşmasını içeren neoliberal politikaların yarattığı etkiler ile ilişkilidir. Neoliberal politikalar finansallaşma ile birlikte yaşam alanlarının bir bütün olarak piyasa mekanizmasının denetimine bırakılması amacını taşımaktadır. Bu politikaların karşıt argümanı ise yeniden kamuculuk ekseninde alternatif bir yapısal dönüşümün olanaklarını sorgulamak ile ilgilidir. Nitekim çalışmada alternatif kamusal biçimi olarak konumlandırılan yeniden kamuculuk kamu maliyesi yaklaşımında bir paradigma değişimini adresi olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede kamu maliyesinde bir paradigma değişimi ancak büyük ekonomik bunalımların ardından bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1929 bunalımı ve 1973 petrol krizi kamu maliyesi yaklaşımındaki dönüşümlerin örneği olarak kabul edilebilir. Buradan hareketle çalışmada ekonomik krizlerin tarihsel bir değerlendirmesine yer verilerek 19 yy'nın sonlarına kadar ekonomik krizlerin büyük ölçüde konjonktürel özellikler taşıdığı vurgulanmıştır. Ancak kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi arttıkça krizlerin süresi uzamış, kapsamı ve dünya çapında yayılımı genişlemiştir (Savran,2013:31). Diğer taraftan çalışmada ekonomik krizler ile insanlık tarihi içerisinde yaşanan pandemi veya salgın hastalıkların nedensellik ilişkisi insan eylemlerinden salgın hastalıkların pandemiye dönüşmesine doğru gerçekleştiği tespitini içermektedir. Salgın hastalıkların yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlar ise iktisadi gelişme dinamikleri tarafından belirlenen sonuçlar olarak ele alınmıştır.

Sonuç olarak , Covid-19 salgını uzun ekonomik kriz dönemi içerisinde gelişen bir pandemidir. Dolayısıyla bir taraftan ekonomik krizin devam eden etkisi diğer taraftan Covid-19 pandemisi kamu maliyesi yaklaşımının yeniden kamuculuk çerçevesinde önemini ortaya koymaktadır. Yeniden kamucuğun içinden

geçmekte olduğumuz süreç içerisindeki maliye politikası seçeneği olarak sağlık hizmetlerinin kamusal niteliğinin yeniden öne çıkarılması ve çalışan kesimlerin toplumsal üretimden alması gereken payı artırma aracı olarak yaşam ücreti uygulamasına dayalı taleplerin vurgulanması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

AKBAŞ, M. E. (2017). 1800'lerin Küresel Krizleri, Büyük Depresyon ve 2008 Krizi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 77-127.

AKÇAY, B. (1992). *Konut finansmanı ve Türkiye'deki uygulamaları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara

AKINCI, M., AKINCI, G.Y. & YILMAZ, Ö. (2014). Lale Çılgınlığından Mortgage Krizi'ne Spekülatif Balonlar. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(9), 719-749

AKKEMİK, K. A. (2011). Japonya (1991) ve ABD (2007-2009) Finans krizlerinin politik iktisat perspektifinden bir değerlendirmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(2), 171-186.

AKYOL, S.(2014). Finansal Kriz ve Maliye Politikası: Avrupa Birliğine Üye Balkan Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Finans Politik-Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 51(597), 45-60.

ALTINOĞLU, E. & GÜLOĞLU, B. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27, 107-132.

ANKER, R. (2011). *Estimating a living wage: A methodological review*. Geneva: ILO.

ARIK,F.Ş.(1991). Selçuklular zamanında Anadolu'da Veba Salgınları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 27-57.

BAŞKAYA, F. (2018). *Çöküş: Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme*, Yordam Kitap.

BOLAT, Ö. (1990). *AT'de Ekonomik ve Parasal Birlik*. İstanbul: İKV Yayınları.

BORATAV, K.(2019). Türkiye'de kamucu politikaları analizi. *TMMOB Kamucu Politikalar Sempozyumu*. 99-107.

BOUGRİNE, H. (2012). Fiscal Austerity, The Great Recession And The Rise Of New Dictatorships. *Review of Keynesian Economics* 1 (1), 109-125

BROWNE, L.E.(2001).Does Japan Offer Any Lessons for The United States? *New England Economic Review*,1(3), 3-18

CAN, H. (2013). *Avrupa Birliği Hukuku*. İstanbul: Sürat Yayınları.

CİCİOĞLU, Ş. & YILDIZ, A. (2018). Lale Krizinden Günümüze Ekonomik Krizler: Temel Yaklaşımlar ve Ortak Özellikler. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(9).

CURRY, T & SHIBUT, L. (2000). The Cost of the Saving and Loan Crisis: Truht and Consequences, *FDIC Bankin Review*, 13(2).

DORNBUSCH, R. & REYNOSO, A.(1989). Financial Factors in Economic Development. *American Economic Review*, 79(2), 204-209.

ELLIOTT, C.P. (2015). The Crisis Of A.D. 33: Past and Present. *Journal of Ancient History* , 3(2), 267-281

ERDÖNMEZ P. A. (2009). Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi. *Bankacılar Dergisi*, (68), 85-101.

EVLİMOĞLU, U & GÜDER, M. (2021). Tarihteki Ekonomik Balonlar Işığında Kripto Paralara Genel Bir Bakış. *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 469-496.

FLANDREAU, M & UGOLİNİ, S. (2014). *The Crisis of 1866. British Financial Crises since 1825*. Editörler: N. Dimsdale ve A. Hotson., Oxford University Press : 76-93.

FİDAN, A.& FIRAT, E. (2020). 2008 Küresel Finans Krizinin Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkisi: BRIC Ülkeleri-Türkiye Karşılaştırması. *The Journal of Social Economic Research*, 20(39).

GOODHART, C. A. (2008). The background to the 2007 financial crisis. *International Economics and Economic Policy*, 4(4), 331-346.

GÖÇER, İ.(2012). 2008 Küresel Ekonomik Kriz'in Nedenleri ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerine Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (17), 18- 37.

GÜLALP, H. (1987). *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları.

GÜZELSARI, S. (2012). Sağlık Sisteminde Yeniden Yapılanma ve Kamu-Özel Ortaklıkları, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 3, Eylül 2012, s. 29-57.

GÖKER, Z. (2014). Küresel Kriz Sonrası Maliye Politikalarında Değişim ve Mali Tuzak Riski. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 40, 103-116

HANNA, E. (2015). The Route to Crisis: Cities, Trade, and Epidemics of the Roman Empire. *Humanities and Social Sciences*, Fall 2015, Vol:10, 1-10.

- KARABULUT, Ş. & SARAÇ, Ö. (2020). İktisadi ve Mali Krizlerin Anatomisi: Krizler Tarihi Üzerine Kısa Değerlendirmeler. *İzmir İktisat Dergisi*, Cilt: 35 Sayı: 2 Sayfa: 375-401
- KARLUK, R. S. (1999). *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Degrşim*. İstanbul.
- KAYA, G ve KAYGISIZ, A.D. (2015). 2008 Küresel krizi ve sonrasında Türkiye’de uygulanan maliye politikalarına genel bir bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 173-188
- KAYMAK, M. (2010). 1873-1896 Krizi: Mit Mi Gerçeklik Mi? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(02), 165-194. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002163
- KNODELL, J. (2006). “Rethinking the Jacksonian Economy: The Impact of the 1832 Bank Veto on Commercial Banking”. *The Journal of Economic History*. 66 (3): 541-574.
- KUTLU, H. A., & DEMİRCİ, N. (2011). Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (52), 121-136.
- LEWIS, M.(1989). *Liar’s Poker: Rising Throught The Wreckage On Wall Street*. New York. W.W Norton & Company.
- OFLAZ, N.K. (2021). Küresel Sağlık Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Mali Önlemler: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*,8(3), 385.
- OKTAR, S. & YÜKSEL, S. (2015). 1998 Yılında Rusya’da yaşanan bankacılık krizi ve öncü göstergeleri. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, vol: XXXVII(II) 327-340
- PARILDAR, H. (2020). Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, 19-26.
- ROBERTS, M. (2022). A World Rate of Profit: Important New Evidence (çevirimiçi) <https://thenextrecession.wordpress.com/2022/01/22/a-world-rate-of-profit-important-new-evidence/>. (Erişim tarihi: 23.04.2023)
- SAAD-FİLHO, A. (2022). *Kriz Çağı: Neoliberalizm, Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi*. Yordam Kitap
- SAVRAN, S. (2013). *Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı*. Yordam Kitap
- SÖNMEZ, M. (2019). Nasıl bir kamuculuk istiyoruz. *TMMOB Kamucu Politikalar Sempozyumu*. Ankara. 243-250.
- SUSAM, N.& BAKKAL, U. (2008). Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek? *Maliye Dergisi*, 155, 72-88.
- STABLE, D.R. (2008). *The Living Wage: Lessons From The History Of Economic Thought*. Cheltenham: Edward Elgar. St Mary’s College of Maryland. USA.
- STABLE, D.R. (2016). *The political economy of a Living Wage : Progressives, the New Deal and social justice*. Palgrave Studies in American Economic History. Palgrave Macmillan. Massachusetts
- STANGE, N. (2021). *Politics of Plague: Ancient Epidemics and Their Impact on Society 2021* Claremont Colleges Library Undergraduate Research Award. https://scholarship.claremont.edu/cclura_2021/4.
- TEKİN, İ.Ç. (2016). Kredi derecelendirme kuruluşlarının öngörmedikleri krizler ve iflaslar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19, 194
- TEKİN, A.(2021). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(40), 330-355.
- TÜREL, O.(2019). Neoliberal Dünya Ekonomisinde Kamu Kesiminin Yeniden Yapılanmasına Bakışlar, 1980-2018. *TMMOB Kamucu Politikalar Sempozyumu*. 111-118.
- TÜRK, A., AK BİNGÜL, B., & AK, R. (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, (COVID-19 Special Issue)*, 612-632. <https://doi.org/10.21547/jss.766717>
- ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ, Ç. (2011), *Türkiye’de Sağlık Emek Sürecinin Dönüşümü*, Notabene, Ankara
- ÜRÜNAL, A.A. & EMİNİ, F.T. (2020). Kamu politikalarına davranışsal yaklaşım. IV. *Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. 32-33.
- YILDIRIM, N. (2006). Su İle Gelen Ölüm Kolera ve İstanbul Suları. *Toplumsal Tarih*, (145), 3-4.
- YILMAZ, K. (2012). Alternatif Kamusalın Politik Ekonomisi: Teorik Bir Tartışma “Genel Olarak Sermayeden” “Genel Olarak Birliğe”. *Praksis. Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 30-31(3), 259-277, Dipnot Yayınevi.
- YÜKSELBABA, Ü. (2008). Kamusal Alan Modelleri ve Bu Modellerin Bağlıları. *Journal Of Istanbul University Law Faculty*, 66(2), 227-271.
- WYPLOSZ, C. (2006). European Monetary Union: The Dark Sides of a Major Success. *Economic Policy*, 21(46), 208-261.

Gezegensel sınırlar eşiğinde sağlık işletmelerinde performans ölçüm ve raporlamasına yönelik vizyon arayışları: (balanced score card / entegre raporlama)

Healthcare enterprises on the verge of planetary boundaries vision quests for performance measurement and reporting: (balanced score card / integrated reporting)

Orhan Elmacı

Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Türkiye, e-mail: oelmaci@gmail.com

Öz

Dünya'nın dengesi ve kararlılığı dokuz sınırla birbirine bağlı bir sistem olarak tanımlanıyor. Gezegensel sınırların aşılmasında işletmelerin çevre üzerindeki olumsuz etkileri o kadar büyük ki bu olumsuz tablo karşısında devletler, hükümetler ve işletmeler gezegensel bir sorumluluk anlayışı içinde ele alma konusunda hem fikirler. Birleşmiş Milletlerin bu yıl 28. Taraflar Konferansı (COP 28) 30 Kasım 12 Aralık 2023 tarihleri arasında Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dubai şehrinde yapıldı. Zirve kapsamında 'Kayıp ve Hasar Fonu' kuruldu. 'Fosil yakıt' ibaresi ilk defa yer aldı. Metinde fosil kaynaklı enerji sistemlerinden, 2050'ye kadar net sıfır emisyonla ulaşmak adına 2030'a kadar eylemlerin hızlandırılması yolu ile adil, sistemli ve eşitlikçi bir şekilde uzaklaşarak dönüşme hedefi belirlendi. Ülkeler ve şirketler düşük emisyon için niyet beyanı ve bildirgeler imzaladı. 39 ülke 'Hidrojen Niyet Beyanı'nı imzaladı. Böylece hidrojen sertifikasyon programlarının tanınması ve hidrojen potansiyelinin dünya genelinde kullanılmasında işbirliğinin önü açıldı. 50'den fazla petrol ve doğal gaz şirketi ise Petrol ve Gaz Dekarbonizasyon Şartı'na (OGDC) bağlılığını açıkladı. OGDC, 2030'a kadar rutin yakmayı durdurmak ve 2050'ye kadar net sıfır operasyona ulaşmak gibi iddialı hedefler ortaya koydu. Kömür santrallerinin aşamalı olarak devreden çıkarılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının hızlandırılması ve düşük emisyon teknolojilerinin yaygınlaştırılması maddeler arasında yer aldı.

Ana gündemi "Gıda güvenliği, su, ilk defa sağlık" oldu. 2050 sıfır karbon hedefine ulaşılmasında ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakma konusunda

- ✓ İE ekonomi yönetiminin makro politikalarının bir parçası olması ve en üst düzeyde sahiplenilmesi
- ✓ Yeni ve sürdürülebilir bir finansal sistemin inşa edilmesi,
- ✓ Sürdürülebilir yatırımların yaygınlaştırılması
- ✓ Taahhütlerin yasal hedefler ve somut eylemlere dönüştürülmesi

Citation/Atf: ELMACI, O. (2024). Gezegensel sınırlar eşiğinde sağlık işletmelerinde performans ölçüm ve raporlamasına yönelik vizyon arayışları: (balanced score card / entegre raporlama). *Journal of Life Economics*. 11(2): 85-97, DOI: 10.15637/jlecon.2324

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Orhan Elmacı
E-mail: oelmaci@gmail.com

Bu çalışma, Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

✓ Planlananlar ve taahhüt edilenler gerçekleştirilmediği ve aksiyona dönüşmediği sürece hiç bir çözüm üretmek olanaklı değil.

Özetle; artık taahhüt değil aksiyon zamanı...

Tüm bu gündem maddeleri taahhütlerin eyleme dönüşme sürecinin hızlanacağına bir göstergesi. Artık toplumlardan yatırımcılara, tüketicilerden hükümetlere, "Sürdürülebilirlik" veya "Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ÇSY)" terimleri, iklim değişikliği ve kaynak kıtlığı gibi çevresel sorunları ifade etmenin çok ötesinde anlam taşımakta ve işletme değerinin belirlenmesinde önemli hale gelmiş durumda.

Gezegensel sınırlar merceğini kullanmak, bizi birçok kuruluşun sürdürülebilirliği değerlendirirken sahip olduğu karbon tüneli vizyonunun ötesine geçerek daha geniş biyofiziksel dünya sistemlerine bakmaya zorluyor. Bu çalışmada gezegen sınırlarının ne olduğunu, sağlık işletmeler için neden önemli olduğunu ve gezegen sınırlarını sağlık işletmelerinin iş stratejilerine nasıl entegre etmeleri konusunda bir yol haritası sunmayı amaçlıyor. Ayrıca bu çalışma aynı zamanda Entegre Raporlama kavramını ve bunun kurumsal sürdürülebilirlikteki rolünü sağlık işletmelerinin zorlukların üstesinden nasıl gelebileceklerini ve gelişen bu alanın fırsatlarından nasıl yararlanabileceklerinin yol haritasını ortaya koymayı amaçlıyor.

Anahtar Kelimeler: Gezegensel Sınırlar, Süreklilik, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Raporlama, Balanced Scorecard, Entegre Raporlama, Değer, Sürdürülebilirlik Performansı

JEL kodları: M4, M41

Abstract

The balance and stability of the Earth is described as an interconnected system with nine boundaries. The negative effects of businesses on the environment in exceeding planetary boundaries are so great that in the face of this negative situation; states, governments and businesses agree on addressing it with a planetary sense of responsibility. This year, the 28th Conference of the Parties (COP 28) of the United Nations was held in Dubai, United Arab Emirates, between 30 November and 12 December 2023. 'Loss and Damage Fund' was established within the scope of the summit. The phrase 'fossil fuel' appeared for the first time. In the text, the goal of moving away from fossil-based energy systems in a fair, systematic and equitable manner by accelerating actions by 2030 in order to reach net zero emissions by 2050 was determined. Countries and companies have signed declarations of intent and declarations for lower emissions. 39 countries signed the 'Hydrogen Declaration of Intent'. Thus, the way was opened for cooperation in the recognition of hydrogen certification programs and the use of hydrogen potential worldwide. More than 50 oil and gas companies have declared their commitment to the Oil and Gas Decarbonization Charter (OGDC). OGDC set ambitious targets such as stopping routine combustion by 2030 and achieving net zero operations by 2050. Among the items were phasing out coal power plants, accelerating renewable energy sources and expanding low-emission technologies.

d safety, Water, health for the first time". In achieving the 2050 zero carbon target and leaving a livable world to future generations

- ✓ Economic management should be a part of macro policies and should be embraced at the highest level.
- ✓ Building a new and sustainable financial system,
- ✓ Dissemination of sustainable investments
- ✓ Transforming commitments into legal goals and concrete actions
- ✓ What was planned and committed was not realized and
- ✓ It is not possible to produce any solution unless it turns into action.
- ✓ In summary; Now is the time for action, not commitment...

All these agenda items are an indication that the process of turning commitments into action will accelerate. Now, from societies to investors, from consumers to governments, the terms "Sustainability" or "Environmental, Social and Governance (ESG)" have meaning beyond expressing environmental problems such as climate change and resource scarcity and have become important in determining business value.

Using a planetary boundaries lens forces us to look beyond the carbon tunnel vision that many organizations have when considering sustainability to look at broader biophysical earth systems. This study aims to provide a road map on what planetary boundaries are, why they are important for health businesses, and how health businesses can integrate planetary boundaries into their business strategies. In addition, this study also aims to reveal the concept of Integrated Reporting and its role in corporate sustainability, providing a road map for how healthcare businesses can overcome the challenges and benefit from the opportunities of this developing field.

Keywords: Planetary Boundaries, Continuity, Sustainability, Sustainable Reporting, Balanced Scorecard, Integrated Reporting, Value, Sustainability Performance.

JEL codes: M4, M41

1. GİRİŞ

Gezegen sınırları kavramı, İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve yeni düzenlemelere yanıt olarak Dünya üzerindeki etkimizi anlamak ve gerekli önlemleri şimdiden almak için kritik bir çerçeve ve “tüm canlılar için kırmızı kod” olarak ön planda. İlk olarak 2009 yılında, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli’nin (IPCC) hazırladığı raporda küresel çevresel sınır olarak tanımlanan 9 Gezegenel sınırın 6’sının çoktan aşıldığı ve “insanlık için kırmızı Alarm” verdiği tespiti yapıldı. 2009’da yayınlanan gezegen sınırları, insanlığın ciddi çevresel sonuçlar doğurmadan gelişebileceği güvenli çalışma alanlarını tanımlamış olması deyim yerinde ise “Köprüden önce son çıkış”. Tarihsel olarak bilim ve politika alanlarında kullanılan ve dillere pelesenk olan bu kavram, iklim acil durumu ve biyolojik çeşitlilik kaybı karşısında artık kurumsal gündemlerde yer alması gereken bir konseptte dönüşmüş durumda.

Çağımızın iklim, ekolojik ve sürdürülebilirlik krizi; çok boyutlu ve çok katmanlı paradoksal bir eğilime dönüşmüş durumda. küresel ekonomiye egemen olan kapitalist ekonomi modeli “Neo liberal” yapının logaritmik olarak büyüyor olması tehlikenin ne kadar büyük olabileceğinin bir göstergesi. Artık Joseph Schumpeter’in Yaratıcı Yıkım teorisi “yaratıcı kendi kendini yok etme” konseptine dönüşmüş durumda.

2019 yılında New York’taki BM İklim Zirvesi’nde “Ne cüretle! Hayallerimi ve çocukluğumu çaldınız!” sözleriyle çok duygusal bir konuşma ile dünya liderlerine seslenen Greta Thunberg İklim Hareketi Zirvesi’nin kuşkusuz en çok konuşu-

lan ismi oldu Yapılan araştırmalar bu kirliliğin üçte ikisine sadece 90 şirketin neden olduğu tespit edilmiş. İşin ilginç ve trajikomik yanı ise bu şirketlerin «yeşil girişimci (ekoprenör)” imaj için sözde potansiyel kurtarıcı olarak kağıt üzerinde sürdürülebilirlik programları ve uygulamalarını taahhütlerde bulunmuş olmaları. Ancak kağıt üzerinde ki bu taahhütler: i- Yasal hedefler ve somut eylemlere dönüştürülmesine olanak sağlar mı? ii- Bu taahhütler gaz, petrol ve kömürün nihai sonunu getirir mi? ,iii-İmzalanmış bu mutabakat metinde en kirli ve en tehlikeli enerji olan nükleer çözümlerin kapısını aralanmış olması nedeniyle tarihi bir anlaşma ya da cehennem giden yolda bir adım mı? Bu soruların yanıtlarını zaman içinde hep birlikte göreceğimize ilişkin bu notumuz şimdilik burada kalsın.

28. Taraflar Konferansı (COP 28)’e en büyük üçüncü fosil yakıt üreticisi olan Abu Dhabi Ulusal Petrol Şirketi’nin CEO’su başkanlık etmesi ve bugüne kadar hiç görülmemiş sayıda fosil yakıt şirketi lobicisi yer alması bunun en büyük kanıtı. Geleceğin yeni normal bugünden şekillendirilmezse insanlar ve bildiğimiz türlerin en az %75’i dünya üzerinde barınıp tutunamayacaklar. Bu kaçınılmaz bir son olacak. Dünyamız 4,5 milyar yıl yaşında. Sırf son 500 milyon yıl içerisinde 5 defa tüm türlerin %75’inden fazlasının ölümünü içeren toplu tükenişler yaşayıp milyonlarca yıl içinde yeni süreçlerle tekrar renkli yaşam gördü. İnsanlar 6 milyon yıldır dünya üzerinde. Dinozorlar 140 milyon yıl dünya üzerindeydiler. Yani, zamana, zamanın neresinde olduğumuza, hiçbir şeyin bizimle başlayıp bizimle bitmediğine, geç olmadan anlamamız lazım. Bizim insanlar olarak 4,5 milyar yıllık dünya tarihinde hiç denk

gelinmemiş bazı özelliklerimiz var. Zamanı kendi geçiciliğimizi ve evreni algılayabiliyoruz. Bir gezegende daha yaşam kurabilme ve bu suretle türümüzü sürdürülebilir kılma ihtimalimiz var. Öte yandan, kendi gezegenimizin üzerindeki silkeleme döngülerini kendi elimizle tetikleyip hızlandırma riski de sadece bizim türümüze ait. Kendi gezegenimizin döngülerini gözleme ve yoğurma kabiliyetimiz, yine, bize özgü. İşte bu kritik dengelerin en hassas hale geldiği yaşam süreleri, 2015 ile 2035 arasındaki 20 senede dünya üzerinde etkide bulunabilecek olan insanlar. Zaman, her şeyin ilacı. Bir gezegeni çekirge sürüsü gibi yemeye kalkışırsa, insan zararlısının da ilacı, zaman olur. O durumda 10 milyonlarca yıllık süreçler sonucunda bu gezegene yine akıllı ve bilinçli bir tür gelir mi, bilinmez. Gelirse, bizim kazıp dinozorları bulduğumuz gibi bizi bulduğunda, “olanakları da varmış, niye göz göre göre toplu tükenişe gitmişler?” sorusunu soracaklardır. Yanıt, ne yazık ki, “kurdukları düzen yeterince hızlı toplu irade gösterilmesine el vermemiş” cümlesinden ibaret olacak. Bunu değiştirmek, şu anda kendi etki alanında hamle yapabilecek her bir kişinin o iradeyi bir diğerinden bağımsız olarak ortaya koyabilmesine bağlı. Bu çalışma bir ilave kişinin harekete geçmesine bile vesile olsa faydadır. Deniz yıldızı hikayesinde yola çıkarak. Rivayet odur ki...Sahile vuran yüzlerce Deniz Yıldızı'nı denize atmaya çalışan bir insan. Yoksa hepsi ölecek. Bu harekete “Yüzlerce var, ne fark eder” diyen bir başka insan. Oysaki denize atılan her Deniz Yıldızı için çok şey fark etmekte... İnsana has umutla...

Gezegensel sınırlar merceğini kullanmak, bizi birçok kuruluşun sürdürülebilirliği değerlendirirken sahip olduğu karbon tüneli vizyonunun ötesine geçerek daha geniş biyofiziksel dünya sistemlerine bakmaya zorluyor. Bu çalışmada gezegen sınırlarının ne olduğunu, sağlık işletmeler için neden önemli olduğunu ve gezegen sınırlarını sağlık işletmelerinin iş stratejilerine nasıl entegre etmeleri konusunda bir yol haritası sunmayı amaçlıyor. Ayrıca bu çalışma aynı zamanda Entegre Raporlama kavramını ve bunun kurumsal sürdürülebilirlikteki rolünü sağlık işletmelerinin zorlukların üstesinden nasıl gelebileceklerini ve gelişen bu alanın fırsatlarından nasıl yararlanabileceklerinin yol haritasını ortaya koymayı amaçlıyor.

2. GEZEGENSEL SINIRLAR PERSPEKTİFİNDE İŞLETME SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNE İLİŞKİN KAVRAMSAL / KURUMSAL ÇERÇEVE / GEREKÇELER VE BAĞLANTILI KONULAR

2.1 Gezegensel Sınırlar

Stockholm Resilience Merkezi (SRC) Gezegensel sınırlar kavramı şöyle tanımlıyor; “bir sistemin, bireyin, bir ormanın, bir şehrin veya ekonominin, değişim ile başa çıkma ve gelişmeye devam etme kapasitesidir” (What is resilience, n.d). Kavram analiz edildiğinde insanların ve doğanın, finansal kriz, sosyal yozlaşma, iklim değişikliği, doğal afetler gibi hangi boyutta ve kapsamda olursa olsun karşılaştığı şoklar karşısında yenilenmeyi ve yenilikçi düşünmeyi teşvik etmek için nasıl kullanılabileceği ile ilgilidir. Bir felaket anında topluluğun bütün unsurları karşılaşılan şoku karşılamak ve hayatta kalabilmek için bir ağ gibi birlikte çalışmalıdır. Kavramın sosyal boyutu ise, “insan topluluklarının çevresel değişim ya da sosyal, ekonomik veya politik ayaklanma gibi streslere dayanma ve toparlanma yetenekleridir” (Resilience dictionary, n.d.).

Bu noktada şoklarla başa çıkmak ve gelişmeye devam etmek neden önemlidir sorusu akıllara gelebilir. Bu soruya David R. Godschalk (Godschalk, 2003,136) “belirsizlik” ve “Sürdürülebilir kalkınma, yoksulluğun azaltılması ve çevrenin korunmasını amaçlayan uluslararası araçlarla birlikte, doğal tehlikelerin riskleri ve etkileri dikate alınmadan başarılı olabilir mi? Gezegen doğal afetler nedeniyle artan maliyet ve kayıpları karşılamayı göze alabilir mi? Kısa cevap hayır.” diyerek yanıt veriyor.

Neden bu kavrama gereksinim duyuldu?

Nobel Ödüllü Paul Crutzen, Sanayi Devrimi ile başlayan özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen dönemi tanımlamak için yeni bir kelime oluşturmuştur. Yunanca kökenli “Anthropo” yani insan kelimesi ile “cene” yani çağ kelimelerini bir araya getirerek, içinde bulunduğumuz dönemi “Anthropocene”, İnsan Çağı olarak tanımlıyor (Crutzen, 2002:23). Tüm insanlık tarihini göz önünde bulundurursak eğer, binlerce yıldır süregelen yaşam şeklimiz yaklaşık 300 yıl içinde baştan aşağı nasıl deği-

şime uğradığı bu satır aralarında yanıtta gizli Yeni üretim süreçleri ve tüketim alışkanlıkları ile dünyanın doğal kaynaklarını tüketirken «doğaya Yönetme» adına geri kazanılması ve telafi edilmesi çok güç büyük zararlar verdi ve vermeye de devam ediyor...

İnsanlığın ekosistem ile olan bağı üretim süreçlerinin değişmesi ile koptukça yeni sosyal ve ekonomik düzenler oluşturmaya, onlara adapte olmaya başladık. Yeni üretim süreçleri, yeni tüketim alışkanlıkları oluşturduk ve bizler sosyal hayatlarımızı tekrar tekrar değişen koşullara adapte ettik. Bu değişim sürecinde gözden kaçırdığımız önemli bir nokta vardı. Ekosistem bize uyarılar vermeye çoktan başlamıştı ancak biz bunları göz ardı ettik, gözlerimizi kapatmakta ısrarcı olduk. Şimdilerde ise doğa haklı olarak az gelişmiş ve gelişmiş ayrımı yapmadan acımasız yüzünü gösteriyor.

Roma Kulübü 1972 yılında yayınladığı “Büyümenin Sınırları” raporu (<https://www.clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/>) ile ekonomik büyüme odaklı yaklaşımın ekosistem üzerinde ki olumsuzluğa dikkat çekmesine karşın o yıllarda dünya henüz sürdürülebilirlik kavramının farkında olmaması ya da tam olarak özümsememiş olması Stockholm Resilience Merkezi(SRC) (<https://www.stockholmresilience.org/>) tarafından ortaya atılan “gezegensel sınırlar” (<https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html>) kadar ses getirmemişti. Gezegensel sınırlar, iklim değişikliğinden biyolojik çeşitlilik kaybına kadar uzanan dokuz önemli Dünya sistemi sürecini temsil ediyor. Sınırlar, istikrarlı ve yaşanabilir bir gezegen sağlamak için insan faaliyetlerinin içinde kalması gereken bu süreçlerin her biriyle ilişkili sınırlar niteliğinde. Bu sınırlar Dünya üzerindeki yaşamın sürdürülmesi için korkuluk görevi görmektedir. Bunların aşılması, yıkıcı çevresel ve sosyal sonuçlara yol açarak mevcut ve gelecek nesillerin varoluşunu da tehlikeye atabilir.

Gezegensel sınırlar 2023'te yeniden hesaplandı; bu, dokuz gezegen sınırından altısının güvenli çalışma eşiğini aştığımızı ve ozon tabakasının incilmesi dışında tüm sınırlarda baskının arttığını gösterdi.

2.2. Gezegensel Sınırlar Bağlamında Sürdürülebilirlik

İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve yeni düzenlemelere yanıt olarak gezegen sınırları kavramı, Dünya üzerindeki etkimizi anlamak ve ele almak için kritik bir çerçeve olarak ön plana çıktı. İlk olarak 2009'da yayınlanan gezegen sınırları, insanlığın ciddi çevresel sonuçlar doğurmadan gelişebileceği güvenli çalışma alanlarını tanımlıyor. Tarihsel olarak bilim ve politika alanlarında kullanılmışlardı, ancak iklim acil durumu ve biyolojik çeşitlilik kaybı karşısında artık kurumsal gündemlerde yer alıyorlar.

Gezegensel sınırlar merceğini kullanmak, bizi birçok kuruluşun sürdürülebilirliği değerlendirirken sahip olduğu karbon tüneli vizyonunun ötesine geçerek daha geniş biyofiziksel dünya sistemlerine bakmaya zorluyor. Gezegensel sınırları iş stratejisine entegre etmek yalnızca bir fedakarlık eylemi değil; kuruluşlara önemli ölçüde fayda sağlayabilecek stratejik bir adım. İşletmeler bu stratejilere uyum sağlayarak operasyonel maliyetleri azaltabilir, marka itibarlarını artırabilir, gelişen pazarlara erişebilir ve inovasyonu teşvik edebilir. Sürdürülebilirlik uygulamaları uzun vadeli sürdürülebilirliği teşvik edebilir ve şirketleri çevrenin sorumlu koruyucuları olarak konumlandırabilir. Sadece bu da değil, düzenleyici çerçeveler Gezegensel Sınırları yönünde giderek bizi sürdürülebilirliğin tüm alanlarındaki risklerin ve etkilerin birbiriyle bağlantılı doğasını keşfetmeye teşvik edebilir.

The Transition Planning Taskforce (TPT) <https://transitiontaskforce.net/> bizi karşılıklı bağımlılıklara ve ödünleşimleri göz ardı etmememiz gerektiği noktasında uyararak günümüzde şimdilik gezegensel sınırları organizasyonel stratejinize entegre etmek için kabul edilmiş tek bir standart olmadığını belirtiyor. Ayrıca, en çok tartışılan yöntemler olarak ölçek küçültme ve yükseltme olduğunu belirtiyor. Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) <https://shorturl.at/hrN24>, yönetim ve sosyal konuların yanı sıra bazı temel gezegensel sınırları ve ISSB IFRS 1'i (<https://www.ifrs.org/groups/international-sustainability-standards-board/>) entegre eden bir dizi standardı açıklıyor. IFRS 2, ÇSY ile ilgili risk

Tablo 1. Gezegenel Sınırlar Çerçevesinde Değerlendirilen Alanlar

Dünya Sistemi Süreci	Kontrol değişkeni	Kaçınılan veya Etkilenen Eşik
İklim değişikliği	Co2Konsantrasyonu (ppm Co2)	Kutup buz tabakalarının kaybı; Bölgesel iklim bozulmaları; Buzul tatlı su kaynaklarının kaybı; Karbon yutaklarının zayıflaması
	Radyatif zorlama (W/m2)	
Stratosferik Ozon Tükenmesi	Stratosferik Ozon konsantrasyonu (Küresel Ortalama, Dobson birimleri)	UV-B radyasyonunun insan sağlığı ve ekosistemler üzerinde şiddetli ve geri dönüşü olmayan etkileri.
Atmosferik Aerosol Yükleme	Atmosferdeki genel partikül konsantrasyonu (AOD'deki yarımküreler arası fark)	Muson sistemlerinin bozulması; insan sağlığına etkileri; iklim değişikliği ve tatlı su dahil olmak üzere diğer sınırlarla önemli ölçüde etkileşime girer.
Okyanus Asitlenmesi	Yüzey deniz suyundaki kalsiyum karbonatın küresel ortalama doyma durumu (omega birimleri)	Mercan resiflerinin alglerin hakim olduğu sistemlere dönüştürülmesi; Bazı deniz yaşamının bölgesel olarak ortadan kaldırılması; Denizdeki karbon yutağını etkileyen yavaş değişken.
Biyojeokimyasal Akışlar	Okyanusa fosfor girişi ve aşınabilir topraklara bölgesel akış (P yıl-1'in Tg'si)	Deniz ekosistemleri üzerinde etkisi olan büyük okyanus anoksik olaylarından kaçınım.
	Endüstriyel ve kasıtlı insan kullanımı için atmosferden uzaklaştırılan azot miktarı (Tg of N yıl-1)	Karasal ekosistemlerin asitlenmesi ve kıyı ve tatlı su sistemlerinin ötrofikasyonu yoluyla ekosistemlerin genel dayanıklılığını etkileyen yavaş değişken.
Tatlı Su Değişimi	Mavi – Mavi su akışında insan kaynaklı rahatsızlık	Bölgesel iklim düzenlerini etkileyebilir; nem geri bildirim; biyokütle üretimi ve karbon alımı karasal sistemleri azaltarak biyolojik çeşitliliği azaltır. İklim değişikliği, N ve P döngüleri ve biyosfer sınırları ile etkileşim.
	Yeşil – Bitkiler için mevcut suyun insan kaynaklı bozulması (sanayi öncesi kullanılabilirlikten sapmalarla birlikte arazi alanı yüzdesi)	
Biyosfer Bütünlüğü	İşlevsel – ekosistemlerin kullanabileceği enerji (NPP) (% HANPP)	Kıta ve okyanus havzası ölçeklerinde ekosistem işleyişini etkileyen yavaş değişken. İklim değişikliği, tatlı su, N ve P döngüleri ve kara sistemleri de dahil olmak üzere diğer birçok sınır üzerinde önemli etki.
	Genetic – Extinction rate measured as E/MSY (extinctions per million species-years)	Etik nedenlerden dolayı biyolojik çeşitliliğin büyük miktarda kaybı kabul edilemez.
Yeni Varlıklar	Yeterli güvenlik testi yapılmadan çevreye salınan sentetik kimyasalların yüzdesi.	Şu anda öncelikli olarak bu başlık altında birleştirilen, incelenmekte olan sınırlar için bir yer tutucu olarak görülmektedir. İnsan sağlığı ve ekosistemin işleyişi üzerinde kabul edilemez etkilere yol açan eşikler mümkündür ancak büyük ölçüde bilinmemektedir. Dayanıklılığı zayıflatan yavaş bir değişken olarak hareket edebilir ve diğer eşiği geçme riskini artırabilir.

Kaynak: <https://eco-act.com/transformation/planetary-boundaries-businesses/>

veya fırsatların raporlanmasını teşvik etmek için karbonun ötesine geçiyor.

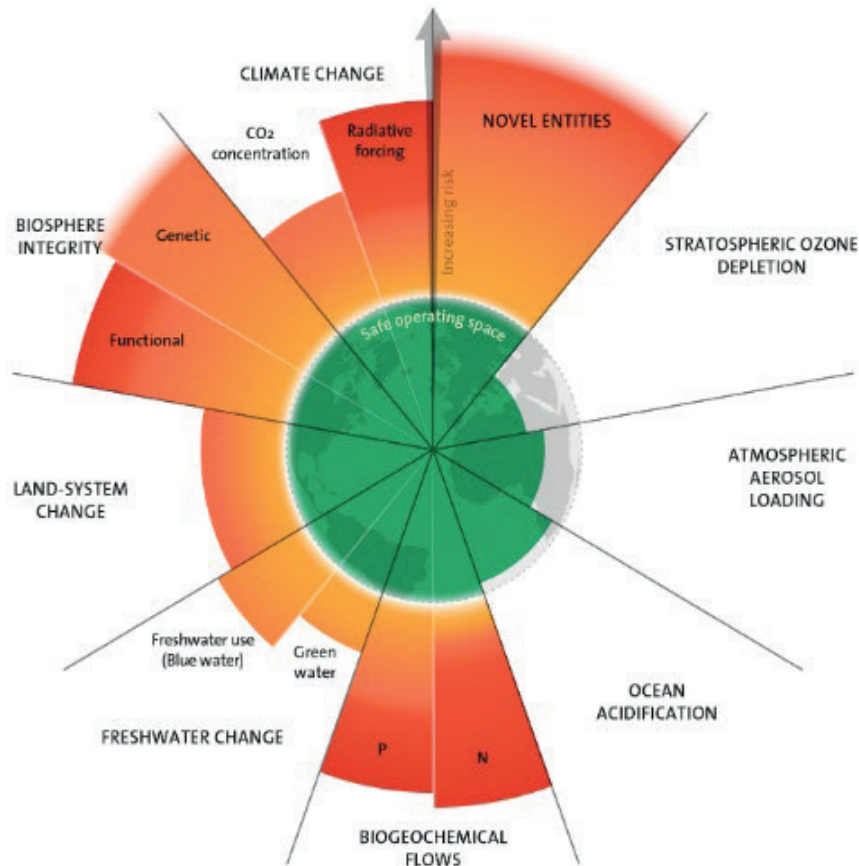
Ölçek küçültme genellikle işletmelerin gezegensel sınırlarla ilgili içgüdüsel /sezgisel ve palyatif bir çözümdür. Bu, sınırı kullanarak ve bir hedef belirleyerek 'adil paylaşım' yaklaşımının benimsenmesi olarak değerlendirilebilir. Ancak gezegenin sınırları bu şekilde kullanılmak üzere tasarlanmadığından; arazi kullanımı değişikliği, biyosfer bütünlüğü ve tatlı su gibi tutarlı küresel etkilerden ziyade bölgesel etkileri olan sınırlarla ilgili olarak zorlayıcı olabilecektir.

Ölçeklendirme, hem doğrudan operasyonlardan hem de değer zincirinden kendi etkinizi değerlendirmek ve ardından bunu sektörünüzün etkisini tahmin etmek için kullanmakla başlar. Buradan bir kuruluş kendisini kıyaslayabilir, kuruluşun etkilerini azaltmak için uygun eylemler geliştirebilir ve aynı zamanda sektör genelinde azaltımları daha geniş çapta etkileme potansiyeline bakarak kendini konumlandırabilir.

Hangi yöntemi seçerseniz seçin, organizasyonunuzda gezegensel sınırlar ilkelerini uygulamak yapılandırılmış bir yaklaşım gerektirir. Düşünülmüş bir yaklaşım gereken kritik noktaları tüm değer zinciri boyunca mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde anlayarak ve gezegenin sınırlarına karşı etki ve risk açısından çifte önemliliği değerlendirerek başlamak işletmenin net bir resmini elde etmek için mevcut çevresel ölçümleri ve ölçümleri bir araya getirmek en rasyonel bir çözüm olarak durmaktadır. Bu temel hareket noktasından yola çıkarak Şeffaflık ve hesap verebilirlik bağlamında tüm paydaşların sürece dahil edilerek net gezegensel sınırlar çerçevesinde bütünleştiren hedeflerin ortaya konması başarıya giden yolun kilometre taşlarının belirlemede, hedefler ve stratejik planlar oluşturmada son derece önemlidir..

CSRD gibi yeni ortaya çıkan düzenleyici çerçeveler ve TNFD gibi gönüllü çerçeveler, önemliliğin değerlendirilmesi, dikkate alınması gereken temel iş etkileri ve TNFD durumunda yerel ve

Şekil 1: Gezegensel sınırlar, <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html>

yerli paydaşlarla etkileşim konusunda yararlı rehberlik sağlar. Bunlar hem yararlı bir başlangıç noktası hem de bu konuların önemi konusunda kuruluşunuz içinde destek kazanmaya yönelik bir yol sağlayabilir.

Gezegensel sınırlar, çevresel sürdürülebilirliğin karmaşık ve birbiriyle ilişkili zorluklarının üstesinden gelmek için hayati bir çerçeve sunar. Büyüme, yenilik ve uzun vadeli dayanıklılık fırsatları sağladıkları için işletmelerle olan ilgileri açıktır. Bu sınırları benimseyen kuruluşlar yalnızca sürdürülebilir bir geleceğe katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda kendilerini hızla değişen küresel ortamda lider olarak konumlandırmalarında da bir mihenk taşı.

3.SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STANDARTLAR (RAPORLAMA ÇERÇEVELERİ)

Sürdürülebilirlik kavramı, küresel boyuttan, ulusal, bölgesel ve organizasyonel düzeyde hedeflenen ve uygulanan bir kavram haline geldi. Şirket çıkarlarının toplumsal çıkarlar ile çatışmadığı, ekonomik ve kâr odaklı bakış açısının yanında sosyal ve çevresel konuların da şirketlerin sorumluluğu haline geldiği yeni bir dünya düzenine evrildi ve BM, AB ve OECD gibi uluslararası oluşumlar bu konuda hedefler, politikalar belirlemeye başladılar. Bu gelişimler sonucunda uluslararası kuruluşlar tarafından sürdürülebilirlik hedefleri belirlenmeye, standartları oluşturulmaya başlandı. Böylece İşletmelerde, **sürdürülebilirlik ölçütlerine ne derecede ulaştıklarını hesaplamaya ve raporlamanın** önü açılmış oldu. Makro boyut da çevreye değer katan, paydaşlara değer yaratabilen kısaca sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunan girişimcilere de “Sürdürülebilir Girişimci” adı verildi. Bu geçiş sürecinde Sürdürülebilir kalkınma konseptinin mikro boyut da “Birlikte Evrim Teorisi” ve “Çok Yönlü yaklaşım” gibi iki temel teorik yaklaşımlar çerçevesinde genel kabul görmüş dört kuramsal çerçeve oluştu: i- Kurumsal Sosyal Sorumluluk, ii-Paydaş Teorisi, iii-Kurumsal Sürdürülebilirlik iv-Yeşil Ekonomi

Günümüzde dünya genelinde genel kabul görmüş çok önemli sürdürülebilirlik standartlarını (Raporlama Çerçevesi) aşağıda ki şekilde özetlemek mümkün:

✓ OECD Çok Uluslu Şirketler Genel İlkeleri (The OECD Guidelines for Multinational Enterprises) (www.oecd.org)

✓ Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative-GRI) www.globalreporting.org)

✓ ISO (International Organization for Standardization)

✓ BS 8901 Standartı, Bu standart sürdürülebilir etkinlikler için etkili bir bakış açısı sunar. (www.ueba.me)

✓ Entegre Raporlama (Integrated Reporting - IR) “Entegre raporlama en genel anlamı ile işletmelerin, yönetim ve finansal performansı ile ekonomik, çevresel ve sosyal faktörler arasındaki bağlantıyı birlikte kapsayan raporlama türü olarak tanımlanabilir.

Dünya çapında bugüne kadar yaygın 14 raporlama çerçevesi bulunmakla birlikte, bunların içinde ürüne özel standartlar bulunmaktadır (Elmacı, Emre.2021:21).

Şirketler ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini dengelemeye çalıştıkça, kurumsal sürdürülebilirlik iş operasyonlarının giderek daha önemli bir yönü haline geldi. Bir şirketin sürdürülebilirlik performansını ölçmek ve iletmek için kullanılan temel araçlardan biri çevresel, sosyal ve yönetim faktörlerini temsil eden Entegre raporlamasıdır. Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre, dünyanın en büyük şirketlerinin %90'ından fazlası artık sürdürülebilirlik performanslarını rapor ediyor ve yönetilen ÇSY varlıkları dünya çapında 100 trilyon doları aştı. Ancak Entegre raporlaması yalnızca uyumluluk veya itibar meselesi değildir; aynı zamanda riskleri azaltarak, şeffaflığı ve paydaş katılımını artırarak işletmeler ve toplum için değer yaratabilmeyi anlatması açısından değeri her geçen gün artıyor.

Entegre Raporlama'yı iş stratejisiyle uyumlu hale getirin: Şirketler, ÇSY konularını ayrı veya ikincil konular olarak ele almak yerine, temel iş stratejilerine ve karar alma süreçlerine entegre etmelidir. Bu yaklaşım, şirketlerin yeni fırsatları belirlemesine, riskleri azaltmasına ve tüm paydaşlar için uzun vadeli değer yaratmasına yardımcı olabilir.

İklim krizi ve küresel değişimler nedeniyle işletme değerinin belirlenmesinde finansal olmayan bilgiler (çevre, sosyal, yönetim-ÇSY-) finansal bilgiler kadar önemli hale gelmiştir. Finansal bilgilerin raporlama perspektifinde gelişim sürecinde ki önemli düzenlemeler ve raporlama çerçevelerinin infografik olarak şekil:2.'de gösterildiği gibi özetlemek mümkün.

4. SAĞLIK İŞLETMELERİNDE PERFORMANS ÖLÇÜMÜ- BALANCE SCORE CARD İLE ENTEGRE RAPORU İLİŞKİSİ

Performans ölçümü sıklıkla tartışılan ancak nadiren tanımlanan bir konudur. Kelimenin tam anlamıyla, ölçümün nicelikselleştirme sürecidir. Başka bir ifadeyle, girilen eylemin performansını nicelikselleştirilmesi sürecidir. Kuruluşlar, rakiplerinden daha fazla verimlilik ve etkinlikle müşterilerini memnun ederek hedeflerine, yani performansla ulaşırlar. Birbirinde farklı anlamlar taşıyan ancak literatürde sıkça kullanılıp

Şekil 2: Sürdürülebilirlik Önemli Düzenlemeler ve Raporlama Çerçevesine İlişkin Tarihsel Gelişim Süreci

Kaynak: KPMG <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2021/03/sustainability-reporting-strategic-direction.html> KGK <https://www.alomaliye.com/2022/06/16/turkiyesurdurulebilirlik-raporlama-standartlari/>

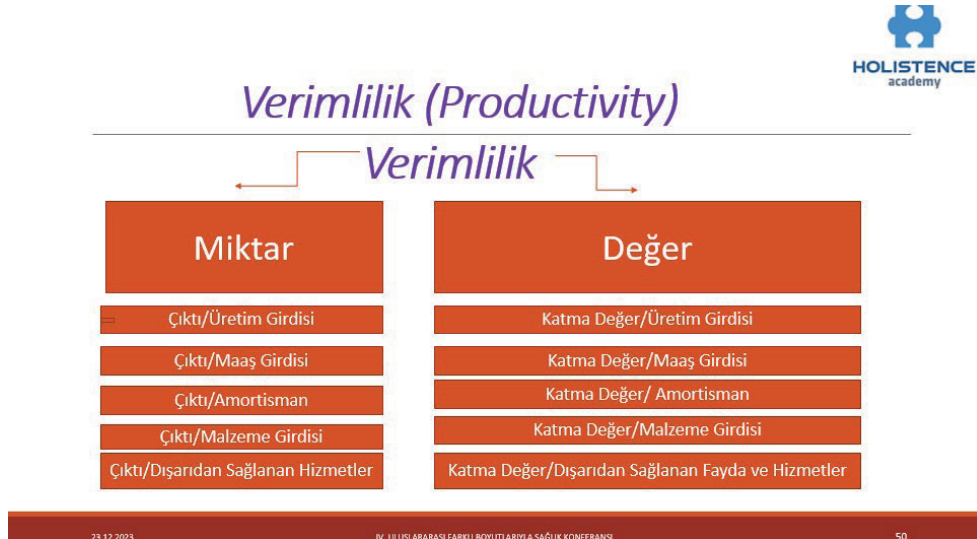
Tablo 2. Etkililik ve Etkinlik Karşılaştırması

Etkililik (Effectiveness)	Etkinlik (Efficiency)
➤ İstenen Sonuç İle ilgili	İstenen Sonucun en iyi performansla üretimi ile ilgili
➤ Amaca Odaklanır odaklanır	En Kısa sürede ve en az maliyetle yapmaya
➤ Hedef Doğru işler Yapmaktır	Hedeflenen işleri doğru yapmaktır
➤ Süreç ve zaman odaklı değildir	Süreç ve Zaman odaklıdır
➤ Sonucun başarılıp başarılmadığı	Faaliyetlerin nasıl yapıldığı ile ilgilidir
➤ Ekonomik bakış açısı yoktur	Ekonomik bakış açısı yüksektir
➤ Uzun dönemli bakış açısı	Kısa dönem bakış açısı
➤ Çıktı/girdi Oranını dikkate almaz	Çıktı/girdi Oranını dikkate alır
➤ Birinci Olarak ele alınmalıdır	Etkililikten sonra ele alınmalıdır
➤ İki Organizasyonu karşılaştırırken kullanılır.	Organizasyonun zaman, maliyet ve kaynak kullanımı ile ilgilidir. Dışsal metriktir/ölçüttür
➤	
➤	

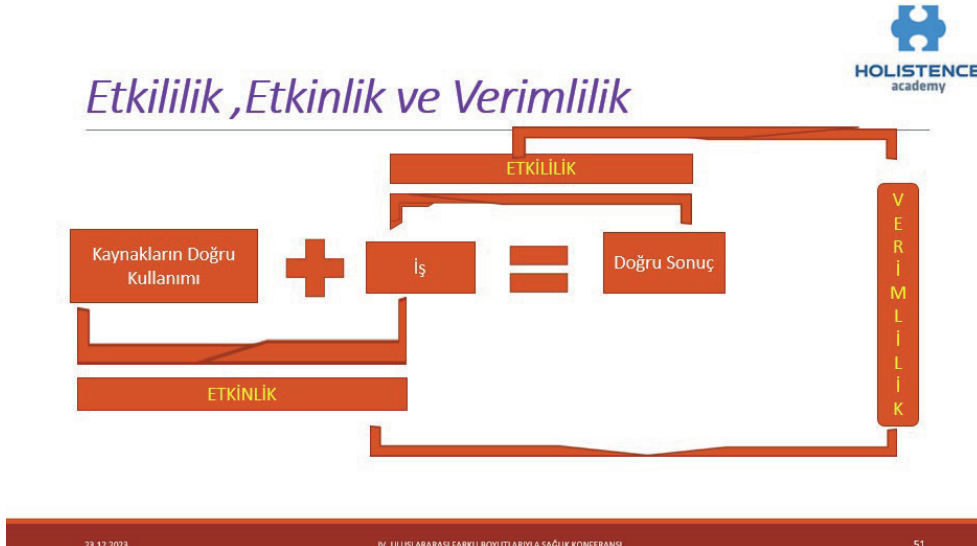
Şekil 3: Etkililik ve Etkinlik karşılaştırmasının infografik olarak özeti

Şekil 4: Verimliliğin miktar ve değer perspektifinden görünümü

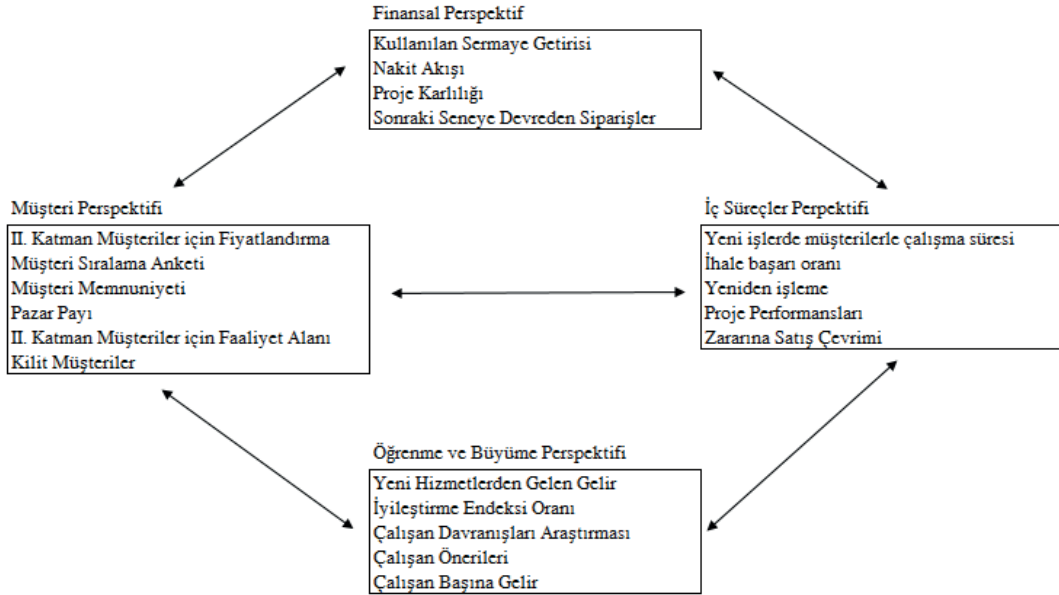
Şekil 5: Performans ölçümünde etkililik, etkinlik ve verimlilik infografik olarak özeti

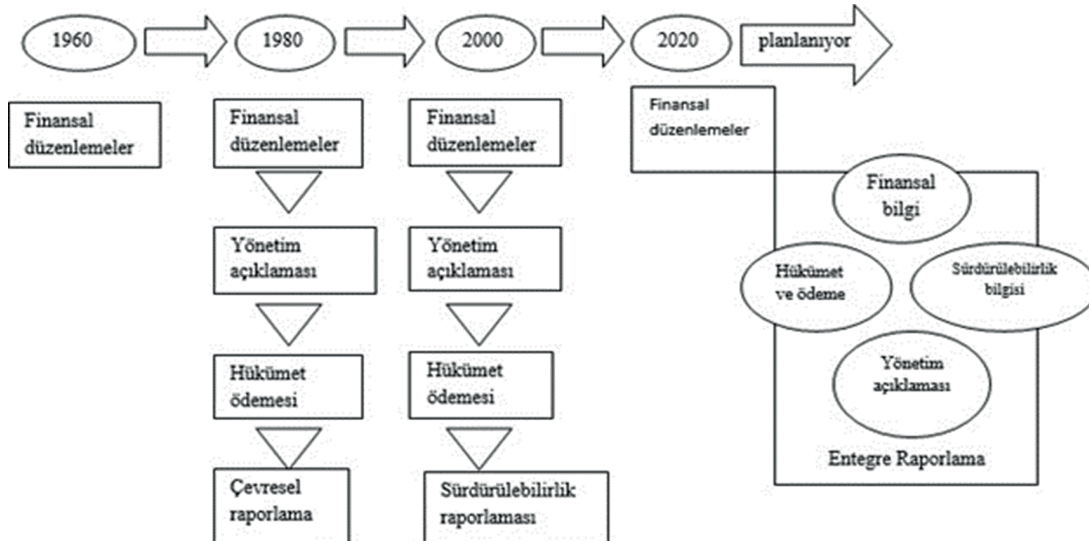
karıştırılan etkililik (effectiveness), etkinlik (efficiency), ve verimlilik (productivity) terimleri tam da bu bağlamda kullanılmaktadır. Etkililik istenen sonuç ve doğru işleri yapmak iken, etkinlik istenen sonucun en iyi performansla hedeflenen işleri doğru yapmaktır. Diğer bir deyişle etkinlik, hedeflenen işleri en kısa sürede en az maliyetle yapmaktır. Etkinlik, müşteri gereksinimlerinin ne ölçüde karşılandığı anlamına gelirken, verimlilik, belirli bir düzeyde müşteri memnuniyeti sağlanırken firmanın kaynaklarının ne kadar ekonomik olarak kullanıldığının bir ölçüsüdür.

Bu önemli bir noktadır çünkü performansın yalnızca üç temel boyutunu tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda belirli eylem planlarını takip etmek için hem iç hem de dış nedenler olabileceği gerçeğini vurgular (Slack, 1991). Örneğin, performansın kaliteyle ilgili boyutlarından biri – ürün güvenilirliği. Verimlilik açısından, daha yüksek düzeyde ürün güvenilirliği elde etmek, daha fazla müşteri memnuniyetine yol açabilir. Verimlilik açısından, saha arızasının azalması yoluyla işletmenin maruz kaldığı maliyetleri azaltabilir ve garanti talepleri. Dolayısıyla bir işletmenin

Şekil 6: Kaplan, R. Conceptual Foundations of the Balanced Scorecard (2010,10), [Harvard Business Review](https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/10-074_0bf3c151-f82b-4592-b885-cdde7f5d97a6.pdf), https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/10-074_0bf3c151-f82b-4592-b885-cdde7f5d97a6.pdf

Şekil 7: Kurumsal Raporlamanın Gelişimi

Kaynak: EY, Integrated Reporting'den uyarlanmıştır.

ulaştığı performans düzeyi, üstlendiği eylemlerin verimliliği ve etkililiğine bağlıdır ve dolayısıyla: Performans ölçümü, eylemin verimliliğinin ve etkililiğinin nicelikselleştirilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Bir performans ölçüsü, bir eylemin verimliliğini ve/veya etkililiğini/etkinliğini ölçmek için kullanılan bir ölçüm olarak tanımlanabilir. Etkililik etkinlik karşılaştırmasını Tablo 2’de özetlenmiştir:

Kurumsal performansı değerlendirme modelleri; Tek boyutta inceleyen ve analiz eden. “Fırsat yaklaşımı, çok boyutlu olarak ele alıp inceleyen ve analiz eden “Kaynak yaklaşımı” olmak üzere iki ana başlıkta incelemek mümkün.

Tek boyutta inceleyen ve analiz eden modellerden ön planda olanları:

- ✓ Kazukiyo Kurosaw'nun Yapısal Modeli
- ✓ Alan Lawlor'un modeli
- ✓ Bela Gold'un Modeli
- ✓ Çabuk Verimlilik Değerlendirme Modeli (QPA)

Çok boyutlu olarak ele alıp inceleyen ve analiz eden modellerden ön planda olanlar:

- ✓ Balance Score Card (BSC) modeli
- ✓ Finansal Performans Değerleme

BSC, Sürdürülebilirlik Raporlama Çerçevesi ile entegre edilebilir olması ve “İşletmelerde Sürdürülebilirlik” çalışmalarının tüm süreçlerine uygulanabilirliği modelin önemi bir kat daha arttırmaktadır. Bu bağlamda işletme sürdürülebilirlik skorlarının ve yaratılan değerlerin ortaya konmasında ve raporlanmasında da etkin bir model ve Entegre Raporlamada bir mihenk taşıdır.

Entegre rapor, bir kuruluşun içinde yer aldığı dış çevre bağlamında stratejisi, yönetimi, performansı ve gelecekte beklenenlerinin kısa, orta ve uzun vadede nasıl değer yarattığının kısa ve öz bir iletişimidir.” (IIRC).

B Corp, Benefit Corporation, Zebra corporate vb düzenleyici kurumlar (Regülasyonlar) Entegre Raporlama ile sürdürülebilirlik taahhütleri güvence altında [Çevresel, sosyal ve kurumsal

yönetişim (ESG /ÇSY)] başarı standartları ile firmaları akreditasyon sağlayarak sertifikasyon veren uluslararası kuruluşların varlığı ileride makaylanmamış “Entegre Rapor” hazırlayan sağlık işletmelerinin ve onlara ait ürünlerin küresel piyasalarda serbestçe dolaşımına olanak veren bir “Endüstriyel İşletme ve ürün pasaportu” olacağından hiç şüphe yok

5. SONUÇ

Entegre raporlaması için uygulamaya konulacak yeni senaryoda sağlık işletmeleri için şu tespitleri yapmamız yanlış olmayacaktır.

i- IIRC ve SASB'nin (2020). İşbirliği ile kurulan «Değer Raporlama Vakfı» (VRF) sürdürülebilirlik performansını ortaya koyacak standartlar oluşturmakta.

ii- UFRS kapsamlı bir küresel sürdürülebilirlik standart seti geliştirmeyi sürdürüyor.

iii- EFRAG ESRS ve ISSB, 2024’de yeni bütünleştirilmiş standartları yayımlamayı hedeflemekte..

Kurumsal raporlama alanında önemli bu girişimler sürdürülebilirliğin kurumsallaşması ve raporlama da yeni konsept sunmakta. Bu konsept aynı zamanda küresel iklim krizinin önlenmesinde işletmelerin önemli bir rol üstlenmesi gerekliliğinin de deklere etmekte. Dünyanın bugün içinde bulunduğu bu krizinin önlenmesinde ya da en azından azaltılmasında be sağlık işletmeleri dahil tüm işletmelerin akreditasyonunda ve sürdürülebilir rekabet gücünün artırılmasında Bsc ile entegre edilmiş «entegre raporlama» sistemi kalıcı ve etkili olacağını bugünden söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

ARCHER, D. (2010). *The Global Carbon Cycle*. Scribd Edition, Princeton & Oxford. Princeton University Press.s.159-160.

ARCHER, D. & RAHMSTORF, S. (2010). *The Climate Crisis: An Introductory Guide to Climate Change*. Cambridge. Cambridge University Press.s.17-18.

BERNERS-LEE M. & CLARK D (2013) The Burning Question. We Can't Burn Half the World's Oil, Coal and Gas. So How Do We Quit?, London, <https://shorturl.at/awEOZ>

CRUTZEN, P. J, (2002) *Geology of Mankind*. Nature 415: 23, <https://www.nature.com/articles/415023a>;

CLARK, D. (2013) Which Companies Caused Global Warming?, *The Guardian*, 21 November, www.theguardian.com/environment/interactive/2013/nov/20/which-fossil-fuel-companies-responsible-climate-change-interactive

ÇOŞKUN, İ. L. (2021) *Süreklilikten Sürdürülebilirliğe Bir Kurumsal Sürdürülebilirlik Yolculuğu*, Artasan Yayınları, İstanbul.

DUNLAP R E vd. (2001). Politics and Environment in America: Partisan and Ideological Cleavages in Public Support for Environmentalism. *Environmental Politics*, 10(4), 23-48. <https://bit.ly/3TogW2E>

ECCLES, R. G., KRZUS, M. P. & RIBOT, S. (2014), The Integrated Reporting Movement: Meaning, Momentum, Motives, and Materiality.

ELMACI, O. & EMRE, Ş. (2021), *Sürdürülebilirlik Performansını Değerlendirme Ölçeği*, Gazi Kitapevi, Ankara.

GRAY R.& MİLNER M. (2002), Sustainability Reporting: Who's Kidding Whom?, *Chartered Accountants Journal of New Zealand*, Sayı: 6, ss.: 66-70.

GODSCHALK, D. R. (2003). Urban Hazard Mitigation: Creating Resilient Cities. *Natural Hazards Review*, 4, 136-143. [http://dx.doi.org/10.1061/\(ASCE\)1527-6988\(2003\)4:3\(136\)](http://dx.doi.org/10.1061/(ASCE)1527-6988(2003)4:3(136))

HANCIOĞLU Y. (2007), An Empirical Analysis of Triple Bottom-Line Reporting and Its Determinants: Evidence From the United States and Japan. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 18(2), 123-150.

ELKINGTON, J. (2004), *The Triple Bottom Line Does It All Add Up*, Edition 1st Edition Pub. Location London, [https://doi.org/10.4324/9781849773348Pages 208](https://doi.org/10.4324/9781849773348Pages%20208) Pages Ebook ISBN 9781849773348.

KAPLAN, R. S. & NORTON, D. P., (2009), *Balanced Score Card*, Egeli, Serra (Çev.), Sistem Yayıncılık, 5.Baskı, İstanbul.

SLACK, N. (1987), The flexibility of manufacturing systems, *International Journal of Operations & Production Management*, 7(4), 35-45.

YÜNLÜ, M. (2020) Türkiye'deki Muhasebe Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20/Ocak (18); (180-192) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/920707>

WRIGHT, C. & NYBERG, D. (2015), *Climate Change, Capitalism, and Corporations*, Cambridge University Presss.6-7.

<https://www.clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/>

<https://www.stockholmresilience.org/>

<https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html>

<https://eco-act.com/transformation/planetary-boundaries-businesses/>

<https://transitiontaskforce.net/>

CSRD, <https://shorturl.at/hrN24>

IFRS, <https://www.ifrs.org/groups/international-sustainability-standards-board/>

KPMG <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2021/03/sustainability-reporting-strategic-direction.html>

<https://corpgov.law.harvard.edu/2022/10/10/navigating-the-esg-landscape-comparison-of-the-big-three-disclosure-proposals/>

<https://corpgov.law.harvard.edu/2022/10/10/navigating-the-esg-landscape-comparison-of-the-big-three-disclosure-proposals/>

<https://www.valuereportingfoundation.org/wp-content/uploads/2021/07/InternationalIntegratedReportingFramework.pdf>

<https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/eb054798/full/html>

<http://www.skdturkiye.org/files/yayin/reporting-matters-turkiye-2021-raporu.pdf>

<https://www.wwf.org.tr/?2340/IPCC5degerlendirme-raporuaciklandi>

<https://www.oecd.org/sd-roundtable/papersandpublications/The%20Evolution%20of%20Corporate%20Reporting%20for%20Integrated%20Performance.pdf>

<https://asianbondsonline.adb.org/green-bonds/pdf/How%20to%20Issue%20Guide%20English%20FINAL%20PRINT.pdf>

<https://www.mbie.govt.nz/dmsdocument/15110-international-developments-in-sustainability-reporting-pdf>

<https://novisto.com/list-esg-reporting-framework-standard/>

JL \equiv CON

JOURNAL OF LIFE ECONOMICS